Историјски архив СРЕМ
22000 Сремска Митровица
Вука Караџића 4
www.arhivsrem.org.rs

За издавача
Дејан Уметић

Монографије, књига 16.

Рецензенти
проф. др Ненад Лемајић
проф. др Владан Гавриловић
проф. др Милош Јагодић

Лектура
Татјана Пивнички Дринић

Штампа
САЈНОС
НОВИ САД
Момчила Тапавице 2
Тел.: +381 21 499-088
www.www.sajnos.co.rs

ISBN

Забрањено прештампавање и фотокопирање.
Сва права задржава издавач и аутори.

ГОРАН ВАСИН
НЕНАД НИНКОВИЋ

ИСТОРИЈА БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Сремска Митровица
2018.

Штампање монографије је финансирао Град Сремска Митровица

Књига је настала као резултат пројекта
Култура сећања на војвођанском простору од 19. до 21. века

ПРЕДГОВОР

Историја Срба у Хабзбуршкој монархији нераздвојна је од прошлости Карловачке митрополије, односно епархија које су је чиниле. Црква је била институција са којом је Двор преговарао, којој су дате Привилегије, која је очувала верски и етнички идентитет народа. Колики је био значај Цркве и појединих архијереја који су је водили сведоче многобројни архивски подаци. Митрополити и патријарси су се борили за различите облике права српског и других православних народа, они су били први и дуго времена једини представници Срба који су учествовали у раду Угарског сабора, ретки појединци који су имали могућност да буду примљени у аудијенцију код владара или у надлежне државне институције. У том смислу проучавање аспеката српске прошлости у држави Хабзбурговаца неопходно је сагледавати и кроз призму историје Карловачке митрополије, посебно кроз прошлост њених епархија.

Карловачка митрополија се састојала после свих редукција у XVIII веку од осам епархија, а у другој половини XIX века њихов број смањен је организовањем Румунске митрополије. Током мало више од два века постојања, једна епархија Карловачке митрополије се издвајала по својим особеностима – Будимска епархија. С једне стране, она је имала најмање православних верника у односу на остале епархије, а, с друге, имала је немерљиво већи значај него што јој је бројност православаца могла да донесе. Суштина је у томе што је она обухватала вернике чија је економска моћ била често незаменљива у пословима од значаја за цео народ, и што јој је седиште било у непосредној близини једног од два најзначајнија града у Хабзбуршкој монархији.

Више разлога нас је мотивисало да почнемо са истраживањем и писањем монографије о Будимској епархији. До данас је највише пажње у том смислу посвећено уметничкој баштини Будимске дијецезе и у томе су остварени велики резултати. Ипак, проучавање историјата остало је у сенци проучавања културног наслеђа, што је био разлог више да се приступи писању ове књиге. За писање књиге основу чини грађа два архива – Српске православне епархије будимске у Сентандреји и Српске академије наука и уметности у Сремским

Карловцима. Они се грађом коју поседују у великој мери допуњавају. Епархијски архиви су врло оскудни у подацима све до 177. године. Истина, акта и у њима постоје, али карактер им је такав да пружају мало података за увид у појединости епархијског живота. Тек повремено они дају мало више чињеница, што је све последица тога да је преписка са институцијама ишла преко митрополита и да је сматрано да нема потребе за епархијском архивом, да је довољна само централна Митрополијска архива. Зато је највећи број података за период до 1777. сачуван у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, фондовима „А" и „Б"

Архив у Сентандреји права је ризница података за крај XVIII века, читав XIX и XX век. Небројено докумената, списа, сачуваних новинских чланака сведочи о богатом црквеном животу дијецезе која је функционисала у средишту угарске државе. Истраживања која смо у Сентандреји спровели у три периода 2012, 2014. и 2016. године, представљају окосницу књиге. Прегледани су сви меродавни фондови у Архиву, посебне збирке докумената, грађа најразличитије провенијенције, која је одсликавала живот ове важне епархије у пуна два и по века. Истраживања смо започели у мају 2012, када смо у разговору са Његовим преосвештенством епископом будимским господином Лукијаном дошли на идеју да се напише монографија, чији смо мали део објавили на научном скупу *Три века Карловачке митрополије* (2013). Наредне године, 2014, у оквиру писања монографије *Историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, наставили смо истраживања за књигу о Будимској епархији, и завршили смо их током марта 2016. Истраживања у Архиву Будимске епархије стога су камељ темељац писања монографије и дала су нам кључни ослонац да сагледамо историју епархије, њених архијереја, свештеника и верника током дугог периода од два и по века. Поред поменута два кључна архива, на поједина питања одговори су нађени у грађи Архива Војводине у Новом Саду и Архива Србије у Београду, као и у бројној објављеној документацији и периодици. Тиме смо настојали да попунимо празнине у литератури која се само спорадично бавила историјом Будимске епископије.

Просторни оквири који су обухваћени књигом ограничени су међама Будимске епископије у време када је имала највећи простор, од Драве до Дунава, укључујући у свој састав цео простор западног Подунавља, затим у правцу севера линијом ка Балашћармату, заједно са деловима Словачке, као што су градови Трнава или Комарно. Наравно, реч је о територији на којој Срби нису били једина популација, него су били расути и измешани са верски и етнички хетерогеним становништвом. Окосницу епископије су чиниле две области, којима је посвећена највећа пажња – на северу предео Сентандреје, Будима, Пеште и Подунавља са Чепелским острвом, а на југу жупаније Барања. Хронолошки обухваћен је период од прве организације епархија српске цркве на наведеном простору, о чему поуздана сведочанства постоје од XVI века па све

до данашњих дана, али главни део чини онај период који је најбоље документован од XVIII до XX века. За писање књиге придржавали смо се хронолошког принципа, који се за овакву тему показао најцелисходнијим. Подела на поглавља је изведена тематско-хронолошки тако да целине обухватају значајне етапе у развоју епархије, при чему је период до 1828. написао Ненад Нинковић, а касније сегменте историје Будимске епархије Горан Васин.

Овом приликом желимо да изразимо захвалност свима онима који су нам подршком и разумевањем помогли током рада на књизи у последњих неколико година. Захваљујемо Његовом преосвештенству епископу будимском Господину Лукијану на благослову за истраживање и писање. Посебно захваљујемо покојном пријатељу и професору др Тибору Палу, без чије помоћи и подршке би био незамислив почетак истраживачког рата на овој теми 2012. Велику помоћ у архивским истраживањима у Сентандреји нам је пружио директор Архива мр Коста Вуковић, коме на томе захваљујемо, као и на многобројним разговорима током истраживачких дана у Сентандреји. Такође, захваљујемо на помоћи и подршци директору Српског института у Будимпешти Пери Ластићу.

У Сентандреји/Будимпешти

На Теодорову суботу 2016. године

Аутори

ПОЧЕЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Стварању Будимске епархије претходиле су миграције српског становништва у Угарску остварене током продора Османског царства на Балкан и у Панонију. Овим процесом, који је трајао од XIV до XVI века, интензивирани су српско-мађарски односи. Како су Угарска и Србија имале заједничког непријатеља у Османлијама, неминовно је дошло до њиховог приближавања, нарочито током XV века. После Битке код Ангоре (1402) деспот Стефан Лазаревић (1389–1427) је постао слободнији у односу на султана, окренуо се угарском краљу Жигмунду Луксенбуршком (1387–1437) и прихватио вазални положај као симбол заједничке борбе. Ово је створило могућност даљих миграција Срба у јужне крајеве Угарске, као и на поседе које је Лазаревић добио у угарским жупанијама. Његов пример савеза са Угарском или тражења њене заштите следили су српски феудалци, посебно када су у борби са Турцима губили своје поседе. Стављајући се у службу северног суседа, они су добијали различите положаје или су им препуштане на управу области угарске државе. Њихово померање пратиле су миграције народа. Током владавине деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456), посебно од времена првог пада Деспотовине (1439), интензивирано је пресељавање Срба на тло Угарске, не само у пограничне крајеве него и све даље од Саве и Дунава.

Падом Деспотовине 1459. почиње нови период српско-мађарских односа. Иако више није било вазалне Србије, српско становништво је живело са обе стране угарско-османске границе. Поред тога, краљ Матија Корвин (1458–1490) је ратове водио на територији некадашње српске државе, што је само појачавало миграције, па су се Срби могли срести у жупанијама Хајду или Саболч, на североистоку Угарске. Део српског становништва је био спреман да настави ратове са Османлијама у служби Матије Корвина, који га је на то мотивисао постављајући му сународнике за предводнике. Тако је последња српска средњовековна династија – Бранковићи, дала, по нестанку државе, три деспота – Вука Гргуревића (Змај Огњени Вук, 1471–1485), Ђорђа (1486–1496, владика Максим † 1516) и Јована (1496–1502). Смрт Матије Корвина означила је по-

четак краја угарске моћи управо када се у Цариграду рађала јака амбиција за освајањем. Начин турског ратовања током којег је прво пустошена територија уз границу, водио је Србе у миграције даље од ње и окупљање око истакнутијих племића. Као што је у ово време Срба било у угарској војсци, тако је један део њих већ ушао у састав османских трупа.[1]

Са доласком на престо султана Сулејмана Величанственог (1520–1566) почињу велика освајања у Угарској, која су утицала на судбину српског народа. До времена његовог ступања на престо српско становништво османске државе не само да се опоравило од ратних разарања из претходног периода, него је могло да се укључи у султанову освајачку политику, посебно што је угарска држава показивала јасне знаке немоћи. Пад Београда 1521. и пустошење Срема које је пратило султанов поход, а потом Мохачка битка (1526), када је Угарска доживела један од најтежих пораза, поново су погодили Србе. Привремена несигурна ситуација на подручју Срема и Бачке, разореном ратом, довела је до појаве покрета цара Јована Ненада који је окупио знатан број војника. Сукоб око угарског престола између Јаноша Запоље и Фердинанда I Хабзбуршког додатно је дестабилизовао цео регион. Српски великаши су се опредељивали за једну или другу страну, а међу њима су се истицали Бакићи, од којих је најзначајнији Павле требало да понесе титула деспота и још једном под њом окупи своје сународнике. Међутим, то није доживео јер је 1537. погинуо у Бици код Горјана. Коначно, консолидујући новоосвојени терен, Османлије су укључиле у свој састав српско становништво које су затекли у Угарској, нарочито после пада Будима 1541. Већ у трећој деценији XVI века почела је нова колонизација Срба на опустошени простор Угарске, овог пута као иницијатива Османлија. Срби су до тада већ низ деценија били део османске помоћне војске, а као насељеници на опустошену земљу повећали су свој број северно од Саве и Дунава. Између пада Будима и 1545. српски мартолози се помињу у готово свим угарским градовима који су били под влашћу Османлија. У Острогону их је 1543. било више од хиљаду, а поред овог града, помињу се још у скоро седамдесет тврђава. Био је то разлог да савременици забележе како се са будимским пашом и пограничним трупама може разговарати на српском језику.[2]

Иако је део Срба после пада Будима остао веран новим владарима Угарске – Хабзбурговцима, посебно шајкаши на Дунаву или граничари у Хрватској и Славонији, Османлије су све до Великог бечког рата боље „користиле" српски

[1] Nenad Lemajić, *Bakići porodica poslednjeg srpskog despota*, Novi Sad 1995, 42–88; Isti, *Srpski narodni prvaci, glavari i starešine posle propasti srednjovekovnih država*, Novi Sad 1999, 38–102; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, књига 1, Нови Сад 2016, 29–78.

[2] Радован Самарџић, *Сулејман и Рокселана*, Београд 2010, 49–82, 95–108, 220–238, 267–278, 339–349, 551–555, 612.

потенцијал, како за рају тако и за своју војску.[3] У томе XVI век заузима посебно место, јер је српски елеменат на Балкану и у Панонији омогућио успон појединаца у османском државном апарату. Препознајући потенцијал балканског, словенског, а пре свега српског становништва, за даља освајања у Европи, султан Сулејман Величанствени је 1557. обновио Пећку патријаршију. Десило се то у тренутку када је велики везир био Рустем-паша Опуковић, а трећи везир Порте Мехмед-паша Соколовић. Чињеница да је тада на Порти преовлађивао утицај великодостојника српског или словенског порекла није случајна. Ништа мање није значајно ни то што је први патријарх постао рођак Мехмед-паше, Макарије Соколовић (1557–1571, † 1574), као ни да су његова три наследника (Антоније 1571–1575, Герасим 1575–1586. и Саватије 1586–1589) потицали из исте породице. Патријарх Макарије је брзо почео да организује мрежу епископија, а у том смислу се могао ослонити на ону која је до тада већ постојала, између осталог и на територији некадашње угарске државе.[4]

Историја српских миграција на тло Угарске може се поред војног посматрати и кроз аспект ширења Пећке патријаршије. Југ Угарске, посебно област Срема и Баната, који је овим миграцијама био изложен знатно раније, добио је већ у XV веку православни карактер. Присуство породице Бранковић је овом појачало овај процес, посебно када се током XV и почетком XVI века ова породица јавила као манастирски ктитори. С друге стране, угарски владари су најкасније од 1438. законским актима настојали да заштите права српског становништва. Те године је краљ Алберт Хабзбуршки (1737–1739) становницима Ковина, у Банату, обећао заштиту, коју им је гарантовао и 10. октобра 1440. краљ Владислав Јагелонац (1440–1444) када су напуштајући банатски формирали Српски Ковин (Рацкеве) на Чепелском острву, јужно од Будима. Владар им је дозволио да поседују њиве, ливаде, воде и друга непокретна добра, а жупанима Чепела наредио да их не спречавају у уживању својих права. Краљ Ладислав V Хабзбуршки (1445–1457) је у посебној повељи 1. јула 1455. потврдио ове повластице и наредио Владиславу Горјанском, угарском палатину и жупану Чепелског острва, да их сви поштују. Привилегије је потврдио 16. марта 1458. и краљ Матија Корвин, што је поновио касније у више наврата.[5] Поред те, важна је и одлука Угарске скупштине (Дијете) из 1481. која је православце 3. и 4. законским чланом ослободила плаћања католичког десетка. У позадини

[3] Душан Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина, I, Нови Сад 2008, 231–240.

[4] Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 1, Београд 1991, 301–308, 310; Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Београд 1995, 101–120.

[5] I. Magdics, *Ráczkevei Okmánytár*, Sekešfehervar 1888, 19–24; М. Лудаић, *Различита стара писма*, Глас истине, 57–58; Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици „краљевих шајкаша"*, 13–14; Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 7–13, 178–182, 255–260. Др Дејана Васин нам је уступила преводе привилегија датих Ковинцима, на чему јој ми најљубазније захваљујемо.

доношења ових правних аката формирана је прва српска православна епархија у Угарској. Законска заштита из 1781. је била последица управо тога. Ова епархија није била самостална, него викаријат београдског митрополита са седиштем у Јенопољу, где се већ 1479. помиње владика Дионисије. Положај православне цркве је ојачан када је некадашњи деспот Ђорђе Бранковић постао београдско-сремски владика Максим. По паду Београда у османске руке викаријат у Јенопољу постао је дијецеза независна од београдског јерарха, а њен владика је понео титулу угарског митрополита, који је под собом имао све Србе у Угарској. Међутим, само је један владика познат са овом титулом – Јосиф, који се помиње 1532. Границе његове дијецезе су се мењале са границама државе, те када је Банат припао Османлијама, у њему је за Србе формирана посебна дијецеза са центром у Липови. Није немогуће да је ова епархија јурисдикцију остваривала и северно од реке Мориш.[6]

Ширење мреже епископија на простору Угарске било је последица постојања православних парохија, које су оснивали становници, избегли у време ратова, или досељеници који су у миру тражили бољу егзистенцију. Они су у својим насељима подизали храмове, скромних димензија, као што су учинили у Рацкевеу, где је парохијска црква ускоро прерасла у манастир.[7] Мартолози који су у османским тврђавама служили као посада, у подграђу, где су им живеле породице, зидали су цркве.[8] Веће присуство Срба на једној територији омогућило је стварање епархија и тамо где их раније није било, а томе је погодовала обнова Пећке патријаршије. Тако је на територији некадашње Угарске поред старе Београдско-сремске формирано још шест митрополија: Будимска, Печујско-сигетска, Пожешка, Сегединска (Бачка), Темишварска и Липовско-ђулска (Јенопољска тј. Арадска).[9] Имена епархија говоре о

---

[6] Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, Војводина, I, Нови Сад 2008, 343–348.

[7] Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, 349–351.

[8] У Секешфехервару (Стоном Београду) је по његовом освајању 1543. размештено 490 Срба мартолоза, који су чинили 16,45% посаде. Почетком XVII века помињу се заповедници српских мартолоза Стојан-ага, Цветко-ага и Дмитар-ага. У делу изван тврђаве у тзв. Српској вароши они су убрзо по насељавању саградили себи цркву од плетара. Иван Јакшић, *Срби у Столном Београду*, Нови Сад 1962, 10–11; Срета Пецињачки, *Срби, српска црква и вероисповедна школа у Столном Београду*, Сентандрејски зборник, 2, Београд 1992, 199–202; Душан Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина, I, Нови Сад 2008, 222–228; Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, 389–396; Алекса Ивић, *Живот Срба у Угарској од смрти кнеза Бетлена до друге опсаде града Беча (1629–1683)*, Загреб 1913, 3–15; Исти, *Српски досељеници у Угарској од 1606. до 1629. године*, Загреб 1913, 4–23.

[9] Да је у питању Јенопољска (Арадска) епископија говори податак о приходу канцеларије црквених мукаата Османског царства, у којој је забележено да је митрополит *Липове са кадилуком Ђула* монах Исаија, платио пешкеш за своју потврду 8. новембра 1682. Поменути монах је био Исаија Ђаковић. (Небојша С. Шулетић, *Подаци о браћама архијереја Пећке и Охридске архиепископије у дефтеру прихода канцеларије црквених мукаата (BOA, KK 2542–33)*, Српске студије, 1, Београд 2010, 186). Такође, да се под Липовско-ђулском епархијом подразумева Јенопољска сведочи чињеница да је Исаија Ђаковић 1690. тражио од Дворске

томе где је концентрација Срба северно од Саве и Дунава у XVI и XVII веку била највећа.[10]

Почеци Будимске митрополије везују се за период после обнове Пећке патријаршије.[11] Ипак, о њеној прошлости у другој половини XVI века је тешко говорити јер недостају релевантни историјски извори. Грабовачки летопис потврђује да су српске миграције биле основа настанка како ње тако и Печујско-сигетског владичанства. Када „*цар турскиј Сулејман победи краља мажарскаго Лауша и пороби и полени земљу мажарску*", како је наведено у Летопису, многи Срби по султановој наредби су се населили у „*земљу мажарску*". Када су монаси манастира Драговића у Далмацији, где је владала велика глад, стигли у Угарску и закључили да ту има доста плодне земље, те да би се у њу, у околину будућег манастира Грабовца, могли преселити, затекли су сународнике. Игуман Пајсије, са монасима Јевстратијем, Стефаном, Герасимом и Дионисијем и осталом братијом, дошао је у „*место свето приличное за манастир*", на којем је била видљива црква, фрескама украшених зидова и „*православноі обреда*". Сматрајући да је реч о месту које би приличило за манастир, заједно са околним Србима су се 1585. упутили у Будим, везиру Франк Јусуф-паши, који им је дао ферман да сазидају по својој вољи храм или да стари поправе. Даровао им је ливада и њива онолико колико могу да обраде и ослободио их свих пореза. Сматрали су да стару цркву не могу да обнове, због чега су сазидали нову од камена и блата, на месту званом Гараб или Грабовац, у епархији Будимској, близу вароши Сексарда и реке Шарвиза. Цео посао су завршили за само две године.[12] Већ 1600. из овог манастира је у Русију упућен јеромонах Герасим, који је из ње донео књиге, поклоне, одежде и богослужбе-

---

коморе издавање потребних наредби како му коморски службеници не би правили проблем приликом сакупљања десетка од Срба на простору Липове, Ђуле и Јенопоља. (Славко Гавриловић, Иван Јакшић, *Извори о Србима у Уіарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књига I, Београд 1987, 63).

[10] Радмила Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас Српске академије наука и уметности, CCCXX, Београд 1980, 125–134.

[11] *Азбучник Српске православне цркве по Радославу М. Грујићу*, приредио Слободан Милеуснић, Београд 1993, 48.

[12] Летопис манастира Грабовца чува имена свих његових настојника. Први је био Пајсије (пре 1585. – 1603) под којим су се монаси доселили из Драговића, а који је још док је братство било у Далмацији био њихов игуман. За њим следе: Герасим (1603–1610), Никодим (1610–1623), Стефан (1623–1632, прешао из Драговића), Сава (1632–1649), Василије (1649–1664), Јов (1664–1667), Симеон (1667–1685), Јефтимије (1685–1700), Георгије (1700–1711), Прокопије (1711–1714), Михаил (1714–1718), Максим (1718–1720, †1728), Виктор Лепавинац (1720–1721, †1726), Василије (1721–1746), ученик игумана Михаила, а по благослову сечујско-мохачког владике Максима Гавриловића. Затим, Арсеније Теофановић (1746–1750), Михаил (1753–1761), Софроније Кириловић (1765–1770), Василије (1770–1772), Дионисије (1772–1778) и Василије, после кога је дошао Данило Чупић. (Архив српске православне епархије будимске у Сентандреји (у даљем тексту АСПЕБ), Манастир Грабовац, Екстракт манастира Грабовца из 1773; Владимир Красић, *Манастир Грабовац*, Летопис Матице српске, 128, Нови Сад 1881, 93–94).

не предмете.[13] Евидентно је да се у Летопису нигде не помиње будимски епископ, који би као дијецезан био задужен да од паше добије дозволу за градњу манастира. То упућује на чињеницу да га у том тренутку није било, односно да је дијецеза била седисвакантна или да летописац, који је податке уносио у трећој деценији XVIII века, није знао епископово име. Поред Грабовца, у XVI веку сазидана је и црква плетара у Секешфехервару, где је у предграђу постојала Српска варош. Она се јасно види на бакрорезу града из 1601/2, а помиње је и Евлија Челебија 1664. Око 1600. у њој је служио поп Јован, затим се помињу поп Теодор (пре 1688) и поп Вук Продановић, који је 1690. прихватио унију у Печују.[14]

Јаснији подаци о Будимској епархији настали су средином XVII века када су забележена имена њених митрополита, управо у тексту Грабовачког летописа, где је наведено да су јој двојица грабовачких пострижника, Симеон и Виктор, била на челу. У грађи друге провенијенције сачувани су подаци и о претходницима ове двојице. Када је 1643. дошло до арондације епархија Пећке патријаршије од две дијецезе – Будимске и Митрополије области Коморана, Сексарда, Шимонторње и Мохача (Печујско-сигетска),[15] формирана је једна – Будимска. На њено чело, уместо митрополита Севастијана I, који је постао темишварски дијецезан, патријарх Пајсије I Јањевац (1614–1647) поставио је митрополита Севастијана II.[16] Седиште сједињене епархије било је у будимском подграђу – Табану, који је имао своју цркву и парохију.[17] Митрополит Севастијан II је умро 1662. у манастиру Раковцу, на Фрушкој гори. На трону га је наследио митрополит Симеон, који је изабран 1663. на Сабору у Грабовцу у

---

[13] Монаси су и даље одржавали везу са манастиром Драговићем, одакле је у њега 1619. дошло свих десет монаха, са црквеним предметима. Грабовац је страдао током Дугог рата, затим је од 1610. до 1616. био пуст. Године 1667. разбојници су опљачкали манастирску имовину и убили игумана Јова. (АСПЕБ, Манастир Грабовац, Екстракт манастира Грабовца из 1773).

[14] Иван Јакшић, *Срби у Столном Београду*, 14–15; Срета Пецињачки, *Срби, српска црква и вероисповедна школа у Столном Београду*, Сентандрејски зборник, 2, Београд 1992, 202–203.

[15] Ова црквена област је у османским изворима забележена и као „*Митрополија неверника области Сигетвар*". Њени различити називи јављају се услед тога што су у изворима чешће набрајали области или градове него што су записивали име епископије. (Небојша С. Шулетић, *Подаци о бератима архијереја...*, 186).

[16] Радмила Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, 125–134; Динко Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 18–24; Исти, *Споменици будимске епархије*, Нови Сад 1990, 48–49; Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 86, 119; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Подгорица–Каленић–Крагујевац 1996, 428–429; Стојан Вујичић, *Срби у Будиму и Пешти*, Будимпешта 1997, 7.

[17] О овоме сведочи и чињеница да је још 1640. јерусалимски патријарх Доситеј писао Будимцима да и даље, као и до тада, дају милостињу на Христов Гроб. (Гаврило Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, (Збирка I), Београд 1873, 16–17. у даљем тексту: Витковић, I).

присуству око 60 монаха, али је по свему судећи ускоро остао без положаја или је умро.

Митрополита Симеона је наследио Виктор, који је из непознатог разлога после 1668. одступио са свог положаја. До тада је више пута одлазио у Коморан, где је подигнута нова црква. Овај податак је од изузетног значаја за повлачење границе Будимске епархије, јер Коморан није био у Османском царству, него у Хабзбуршкој монархији. Тако је јасно да је Будимска епархија била уз Вретанијско владичанство једина која је излазила из територије Османског царства на простор под контролом Беча. Православна црква је подигнута у Коморану у време када је овде насељена српска шајкашка заједница, још на почетку XVI века, о чему сведочи месингани печат црквене општине са датумом 17. мај 1511. У другој половини XVI века Стефан Герлах је забележио да Срби у Коморану имају дрвену цркву. Када су Срби из Рацкевеа пресељени у овај град, ојачали су у њему заједницу својих сународника, посебну у материјалном погледу. Коморан је у XVII веку постао град у којем је живела најзначајнија српска грађанска колонија Хабзбуршке монархије. По подацима из прве половине XVII века, у њему су живели богати Мађари и Срби, међу којима су се истицале породице Монастерлија, Фехервари, Аради, Пешти, Естергоми, Будаји, Жупановић, Бољаковић, Костовић, Јеновац и Фелдвари. Као последица овога дошло је 1648. до градње нове цркве, која је била трећа по реду српска богомоља у овом граду. Ипак, ни она није одговарала нарастајућој српској популацији, па су парохијани решили да зидају нову. За њу су марта 1664. склопили уговор са мајсторима који су за 50 форинти требали да обаве све грађевинске радове. Овај храм је, за разлику од претходних, био од цигле. Већ 1. децембра 1665. у Коморан је дошао владика Виктор и осветио цркву. Њена брза градња сведочи да није била великих димензија. Потом је ограђена. У њој је служио један монах. Владика Виктор је поново 1668. боравио у Коморану, када је обишао цркву.[18]

Ускоро после друге Викторове посете Коморану помиње се нови будимски митрополит – хаџи Кирил, монах једног од светогорских манастира, чувен по беседничком дару. Када је он 20. децембра 1679. умро, на чело епархије, по вољи патријарха Арсенија III Црнојевића (1672–1706), поново је дошао митрополит Виктор. На место будимског дијецезана султан му је издао берат марта 1681.[19] Последњи помен митрополита Виктора потиче из 1684. године, а шта је са њим било после тога није познато. До времена када су Хабзбурзи 1686. освојили Будим, он се не помиње, што наводи на помисао да је или преминуо, или се повукао са Турцима. Један, истина недовољно поуздан податак,

[18] Гаврило Витковић, *Српски историјски и књижевни споменици*, Гласник Српског ученог друштва, књига 67, Београд 1887, 245–246; Динко Давидов, *Споменици Будимске епархије*, Београд – Нови Сад 1990, 105–119.

[19] АСПЕБ, Манастир Грабовац, Екстракт манастира Грабовца из 1773.

који је настао почетком XVIII века, говори да је у периоду када су Будимом владале Османлије за владику постављен Јефтимије Поповић. Тај фрагмент једино је до данас познато сведочанство да је он управљао овом црквеном облашћу пре Велике сеобе. Ако је овај податак тачан, митрополит Виктор је морао преминути или се са трона повући најкасније 1685.[20]

Велики бечки рат (1683–1699) довео је до нестанка мреже епархија северно од Саве и Дунава, каква је она била позната у османско време. Са ратним дешавањима која су се од 1683. до 1688. одвијала на простору некадашње Угарске, у директној је вези и судбина српске цркве. Може се претпоставити да су епископи већином своју судбину везали за османску државу, а како су њихови верници мигрирали, да је и међу њима било оних који су се повукли. Од седам митрополита, колико их је требало да буде на поменутом простору, непознато је шта се десило са већином.[21] Није сигурно шта се десило са бачким (сегединским) митрополитом Јефтимијем[22] и темишварским Михајлом, мада је овај други извесно умро пре Велике сеобе, јер је 1690. Исаија Ђаковић био епископ јенопољски и темишварски.[23] Део јерархије се придружио хабзбуршким ратним напорима. Био је ово значајан преокрет, јер су се окренули против владара под којим су дошли на своје положаје, а нови им их још увек није гарантовао. Поуздано се зна да су то урадили владика Исаија Ђаковић и Лонгин Рајић, викар београдског митрополита.[24] Нестанак православне јерархије погодовао је унијатским акцијама које су стигле убрзо после царске војске. На удару су се прво нашле области Будимске и Београдско-сремске митрополије. У Срему је од 1688. постојао унијатски центар на челу са епи-

---

[20] Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига I, Београд 1902, 1766. и 1772; Димитрије Руварац, *Записи о смрти неких српских архијереја*, Српски Сион, Сремски Карловци 1906, 12–13; Радмила Тричковић, *нав. дело*, 128; Динко Давидов, *Споменици будимске епархије*, 49; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси*..., 80; Епископ шумадијски Сава, *Да ли је Јефтимије Дробњак постао епископ Бачки пре или после Сеобе*, Сентандрејски зборник, 3, Београд 1997, 133–135.

[21] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*..., 281–282.

[22] Поменути Јефтимије је 23. децембра 1679. платио пешкеш од 800 аспри за свој берат. Као сегедински митрополит он је управљао црквом у Бачкој, а владика Сава шумадијски наводи да је у питању Јефтимије Дробњак, бачки дијецезан којег је цар Леополд I потврдио 1695. кроз Трећу привилегију. Ипак, у контексту података да је Јефтимије Поповић посвећен за будимског владику пре Сеобе могуће је да је овај Јефтимије који је платио берат у ствари Поповић, само да је 1695. постављен на чело друге епархије. (Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси*..., Београд 1996, 227; Небојша С. Шулетић, *Подаци о берашима архијереја*..., 185).

[23] Темишварски дијецезан је пешкеш од 5.000 аспри платио за свој берат 29. јуна 1679. (Небојша С. Шулетић, *Подаци о берашима архијереја*..., 185).

[24] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*..., 282–283.

скопом Лонгином Рајићем, који се поунијатио. Њега је у томе касније следио Петроније Љубибратић.[25]

Током 1689. и 1690, пред Велику сеобу, у Барањи су на унијаћењу Срба радили представници Католичке цркве и официри, печујски бискуп Матија Радановић Раданаи, језуите Јована Пренталер, Михајил Битевиј и Францискус Равас, потом сремски бискуп Фрања Јани, генерал Гаврило Веки, дворски комесар барон Тулије Милио од Прумберга. Иако између њих често није било слоге, унија је спровођена довољно брзо да се дворски комесар већ 1689. договорио са ораховачким архимандритом Јовом Рајићем, братом унијатског епископа Лонгина Рајића, да је прихвати заједно са шеснаест села у манастирској околини.[26] Првобитни успех је резултирао 18. јануара 1690. исповедањем католичке вере, односно стављањем потписа на документ којим свештенство и народ између Дунава и Драве прихватају католичанство.[27] Прихватањем ове, тзв. Печујске уније, Срби су пристали да примају језуите у своје домове, да децу школују у језуитским школама и уздржавају се од јавних послова у време католичких празника.[28] Треба, ипак, напоменути да није увек и свуда вршен овакав притисак на Србе. Католички архимандрит Сексарда – Андраш Петерфи, у време Печујске уније не само да није потврдио власништво манастира Грабовца на имовину коју је уживао до тада, него му још поклонио две пустаре, Кас и Ороз.[29]

Унијатска акција је заустављена у позну јесен 1690. када су се на тлу Угарске нашле бројне српске избеглице, а са њима и готово целокупна елита, нарочито црквена. Окупљени око патријарха Арсенија III они су још са Београдског збора (28. јуна 1690), пре преласка у Угарску, послали цару Леополду I владику Исаију Ђаковића да би осигурали своја верска права. Овај хабзбуршки владар даровао је Србима 21. августа 1690. Прву привилегију, којом им је гарантовао право јавног исповедања вере. Био је ово једини овакав акт који је једна некатоличка заједница добила од овог владара.[30] Првом привилегијом је патријарху гарантовано право да поставља владике, успоставља манастире и где је потребно оснива цркве. Гарантована је употреба јулијанског календара. Свештенство је добило судски имунитет, народ право да бира свог духовног

---

[25] Славко Гавриловић, *Извори о Србима...*, II, 34, 43; Радослав М. Грујић, *Пакрачка епархија, историјско-статистички преглед*, Београд 1996, 132–138.

[26] Славко Гавриловић, *Извори о Србима...*, II, 48–53, 56–57.

[27] Владимир Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осијек 1923, 18–22; Стеван Михаљић, *Барања...*, 259–263.

[28] Владимир Пандуровић, *Из прошлости...*, 22–26; Стеван Михаљић, *Барања...*, 263–269; Владислав Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости барањских Срба у XVII и XVIII веку*, Споменик Српске краљевске академије, други разред, 66, Београд 1936, 60–62.

[29] АСПЕБ, Манастир Грабовац, Екстракт манастира Грабовца из 1773.

[30] Charles W. Ingrao, *Josef I. Der "vergessene" Kaiser*, Graz–Wien–Köln 1982, 139.

поглавара на саборима, а када је све ово допуњено Другом (20. августа 1691) и Трећом (4. марта 1695) привилегијом, ослобођени су десетка католичкој јерархији, добили су право кадуцитета а патријарх је добио могућност да утиче на неке одлуке изван духовне јурисдикције. Иако је много тога у Привилегијама остало недоречено или непрецизно формулисано, оне су остале основа српског положаја у Хабзбуршкој монархији и законски акт на који су могли да се ослоне штитећи своја права. Од колико је ово значаја сведочи чињеница да су Срби били једини православни народ који је имао овакве привилегије, а да толику верску слободу протестанти или ердељски православци нису уживали ни после Патента о толеранцији цара Јозефа II.[31]

Већина народа који је учествовао у Великој сеоби склонила се на простор Будимске епархије. Ту је дошла и јерархија, са патријархом на челу, а управо је та чињеница ослабила унијатски притисак. Из Коморана, који је крајем 1690. и почетком 1691. био центар српске политике, патријарх Арсеније III је стигао у Барању, где је почетком 1691. сломљена Печујска унија а Срби враћени у окриље православне цркве. У овом смислу нарочито је био важан патријархов тромесечни боравак у манастиру Грабовцу, одакле је бригу о верницима препустио свом дотадашњем егзарху Јефрему Јанковићу Тетовцу, којег је 1691. хиротонисао за епископа. Овај чин је означио прву промену у границама Будимског владичанства, јер је хиротонијом епископа Јефрема патријарх створио епископију која је касније названа Мохачко-сигетском. Патријархов боравак у Печују 1693. додатно је оснажио православну цркву у борби против уније,[32] чему је допринело и Тетовчево уздизање на чин митрополита 1694.[33] За седиште његове епархије одређен је манастир Брањин, посвећен Светим Арханђелима.[34]

Јанковићево постављање за епископа још увек није значило да је једна епископија правно утемељена, иако је у Првој привилегији стајало да патријарх има право да поставља владике. И у Османском царству је постављање епископа потврђивао султан својим бератом, на који су епископи плаћали таксу, у зависности од богатства епархије – тзв. пешкеш (дар). Слична пракса је пренета у Хабзбуршку монархију, што се види по томе да су све до 1749. епископи прво хиротонисани, а потом је тражена њихова потврда и издавање конфирмационе (потврдне) дипломе. Међутим, у почетку, после Велике сеобе у Хабзбуршкој

---

[31] Ненад Нинковић, *Привилеџије – основа српске аутономије у Хабзбуршкој монархији (1690–1779)*, Зборник радова: Стотину двадесет година од почетка борбе српског народа у Босни и Херцеговини за црквено-школску самоуправу (1896–2016), Бањалука 2017, 35–38.

[32] Славко Гавриловић, *О унијаћењу и покатоличавању Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XIII–XIX век)*, О Србима Хабзбуршке монархије, Београд 2010, 180–186; Стеван Михаљић, *Барања...*, 286–289.

[33] Стеван Михаљић, *Барања...*, 270, 296.

[34] Стеван Михаљић, *Из прошлости...*, 26–30; Иларион и Димитрије Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сипетској од 1695–1733*, Сремски Карловци 1933, 10–17.

монархији нису биле организоване епархије, него је још једино Јенопољско владичанство функционисало као и пре 1690. Овоме је доприносило и то што су Срби очекивали да ће се вратити у стари крај, а да је боравак северно од Саве и Дунава само привремен. Када је постало јасно да се то неће десити, током 1694. патријарх је решио да створи нову црквену организацију предлажући оснивање епархија и потврду епископа. Његов предлог је цар делимично изменио и кроз Трећу привилегију (4. март 1695) озваничио оснивање седам владичанстава потврђујући њихове дијецезане. Тако су настале Јенопољско-темишварска (Исаија Ђаковић), Јегарско-великоварадска (Јефрем Бањанин), Карловачко-зринопољска (Стефан Метохијац), Сегединско-бачка (Јефтимије Дробњак), Будимско-стонобеоградска (Јефтимије Поповић), Мохачко-сигетска (Јефрем Јанковић Тетовац) и Вршачко-карансебешка (Спиридон Штибица) епископија. Истовремено су Срем и Славонија одређени за архидијецезу. Међутим, ратне околности и укључивање међу епископе у Хабзбуршкој монархији бившег дабробосанског митрополита Атанасија Љубојевића утицали су на то да цар промени одлуку, тако да је Љубојевић био карловачко-зринопољски владика, а Стефан Метохијац сремски митрополит. После потписивања Карловачког мира (1699), када је Банат остао изван власти Хабзбуршке монархије, Ђаковић је остао без темишварског дела епископије, а Штибица је управљао црквеном облашћу између Вуковара и Осијека и око њих.[35]

Новом црквеном организацијом је нестало старе Будимске митрополије. Њен југ, са бројним Србима у жупанијама, Барања, Толна и Шомођ (тзв. Српска земља – Ráczország, Rácság, Ratzenland), издвојен је у посебну епархију. Промењено је и седиште Будимског владичанства. Иако је патријарх предложио да епископ столује у манастиру Грабовцу, од тога се одустало и Јефтимије Поповић је прешао у Секешфехервар (Стони Београд), како му је одређено још јануара 1695, пре доношења Треће привилегије. Разлоге за ово треба тражити у чињеници да је епископе било теже контролисати у манастирима, због чега им је цар, а не патријарх, за седишта одредио градове.[36] Ипак, Секешфехервар није имао довољно јаку српску заједницу да би ту било епископско седиште. Значајне српске колоније су постојале у Будиму и Пешти, али су њихове цркве биле изузете из надлежности епископа и кроз ставропигију од 1698. подређене директно првојерарху.[37] За разлику од њих, Сентандреја, некадашња пустара породице Зичи, израсла је у значајан српски центар у којем је често боравио

[35] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*..., 284.

[36] Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, 386–389; Олга Микић, *Архијерејски портрети у Двору епископа будимских у Сентандреји*, Сентандрејски зборник, 1, 38; Епископ шумадијски Сава, *Да ли је Јефтимије Дробњак постао епископ бачки пре или после Сеобе*, Сентандрејски зборник 3, Београд 1997, 133–135.

[37] Витковић, I, 1–4.

патријарх. Тако се ова варошица показала као добро решење за седиште дијецезана, а како против овога ни држава није имала ништа, вероватно је већ владика Јефтимије Поповић прешао у Сентандреју. Ипак, до краја живота патријарха Арсенија III његов утицај је овде био пресудан. Уз то, економско снажење становништва Будима, Пеште и Сентандреје брзо је по значају међу дијецезама Карловачке митрополије уздигло Будимску епископију. Повољну привредну климу су подстицали цар и патријарх регулисањем разних еснафских правила и организација, које су постале узор у српском друштву Хабзбуршке монархије.[38]

Почетну организацију цркве нарушило је избијање Ракоцијевог устанка, током којег се српски народ определио за царску страну. У сукобима два непријатеља Срби су претрпели знатне људске и материјалне губитке. Било је области у којима су живели до избијања устанка, а током њега су или нестали или их је у њима остало врло мало. Манастир Грабовац куруци су опљачкали већ 1703, а потом је заједно са келијама спаљен. Монаси су избегли у Срем у манастир Шишатовац, где су се задржали до 1711.[39] Простором између Дунава и Тисе куруци су крстарили у више наврата, а посебно су страдали Срби око Сегедина и у Бачкој. Ракоци и његове војсковође су безуспешно упућивали Србима понуду да пређу на њихову страну, и сваки пут су претили истребљењем. Током октобра 1703. упутили су их у Будим, Пешту и Сентандрејy.[40] Крајем ове године на удару су се нашли Срби који су живели на југу Чепелског острва.[41] Најтеже борбе су вођене од 1704. на простору западно од Дунава, који је улазио у састав Будимске и Мохачко-сигетске епархије. Област жупанија Барања, Толна и Шомођ је од *Српске земље* постала територија са мањинским српским становништвом.[42] У њих се више није враћао епископ Јефрем Јанковић Тетовац, којег је патријарх марта 1703. послао у Русију. Тамо је сазнао да му је резиденција спаљена, а народ страдао. Остао је у Русији, где је умро 1712.

---

[38] Витковић, I, 50–51, 57–61, 64–66, 97–103, 125, 131, 146–147, 164; Душан Ј. Поповић, *Срби у Будиму*, Београд 1952, 26–34; Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти, лекције из историје Карловачке митрополије*, Карловци 1899, 74–149; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад – Београд 1998, 75–100.

[39] На молбу кнеза Михаила из Паланке и представника народа из Срема и Славоније у околину манастира су се вратили расељени Срби. Већ те године сексардски архимандрит Михаел Мирej је позвао игумана и монахе да се врате из Шишатовца у Грабовац. Мирej им је гарантовао слободу јавног исповедања вере, али и целовитост манастирског поседа. Игуман Прокопије и јеромонах Михаил су 1712. обновили цркву и сазидали две нове келије. (АСПЕБ, Манастир Грабовац, Екстракт манастира Грабовца из 1773).

[40] Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, 566–569.

[41] Славко Гавриловић, *Извори о Србима...*, II, 573–574, 583–588.

[42] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији...*, 133–142.

као митрополит суздаљски и муромски.[43] Било је епископија које су знатно више страдале, као Јегарско-великоварадска у којој је током Ракоцијевог устанка број верника постао толико мали да више није било разлога за њено постојање. Сентандреја је попаљена 1705, када се народ склонио у Будим.[44] Исте године је у нападу на будимску околину убијено је око 800 Срба.[45]

Пред избијање Ракоцијевог устанка је умро будимски владика, а нови није изабран. Међутим, како је патријарх најчешће боравио у Будимској епархији, до његове смрти тај губитак се није осетио. У време када је патријарх одсуствовао из Сентандреје, епископијом су управљали егзарси које је он одредио. Најутицајнији међу њима је био Вићентије Поповић Хаџилавић, пореклом из Јањева, на којег се Арсеније III све више ослањао. Када је патријарх новембра 1706. умро, он је постао први човек епархије, без обзира на то што није посвећен за владику. За то тада није било времена, јер су почеле припреме за Крушедолски сабор. Колико је сабор био неопходан за цркву сведочи то што су на њему учествовала само четири епископа, сви остали или више нису били живи, или више нису живели у Хабзбуршкој монархији. Од владика које су потврђене Трећом привилегијом у животу су била само двојица – Стефан Метохијац и Исаија Ђаковић. Пакрачки владика Софроније Подгоричанин (изабран 1705) још увек није био званично потврђен за дијецезана, а костајничко-зринопољски Атанасије Љубојевић је требало да буде спречен да присуствује Сабору, у чему ни војне власти, ни царски комесар Христофор Игњат пл. од Кваријента и Рала, нису успели.[46]

Значај Будимаца, тј. угледних људи из Будима, Пеште и Сентандреје, у припреми и организацији Сабора, као и његовим одлукама, био је изузетан. Одмах по патријарховој смрти, покушао је владика Исаија Ђаковић да у Бечу дође до места првојерарха и у том циљу је позвао виђеније људе да му са пуномоћјем дођу у престоницу. Само је двојицу поменуо по имену: Мојсија Рашковића и Пештанца хаџи Манојла Николића. Међутим, управо су Срби из поменута три насеља сматрали да је ово погрешан начин избора првојерарха и захтевали од њега да организује сабор, у складу са Привилегијама, на коме би изабрали првојерарха.[47] Тако се већ 1706. видело да у „српским пословима", а нарочито у начину избора првојерарха, елита из Будима, Пеште и Сентандреје предњачи у односу на остатак народа. Такву улогу они су задржали и наредна пола века.

---

[43] Radoslav Lopašić, *Spomenici*..., III, 236; Славко Гавриловић, *Извори о Србима*..., II, 602–605, 609–611, 613–638; Стеван Михалџић, *Православна епископија у Весприму, Манастир српски Ковин, Манастир Брана и његова околина у прошлости, Село Брањина*, Нови Сад 1935, 62–63; Душан Ј. Поповић, *Велика сеоба*..., 90–92; Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, 393.

[44] Славко Гавриловић, *Извори о Србима*..., IV, 106, 109, 114, 123–124, 126, 129–130, 133–136.

[45] *Wiennerisches Diarium*, Num. 153, 160.

[46] Радослав М. Грујић, *Духовни живот*, 392–394.

[47] Витковић, I, 57–61, 64–65.

ДУХОВНА ОБНОВА

Међу српским саборима у Хабзбуршкој монархији током XVIII века, Крушедолски, одржан јануара 1708, има посебан значај, јер је на њему конституисана Крушедолска митрополија (Архиепископија), која је касније, због промене места њеног седишта, названа Карловачком.[48] На њему је решено питање односа Митрополије према Пећкој патријаршији, када је закључено да не може бити настављен раскол, нити црква у Аустрији може бити аутокефална, него само аутономна у односу на Пећ. Изабран је први митрополит – Исаија Ђаковић. Присуство митрополита Атанасија Љубојевића, који је управљао црквом у Карловачком генералату и Банској Крајини, нагласило је јединство Митрополије и важење Привилегија за све Србе, без обзира на то када су они дошли у државу Хабзбурга. Првојерарх је опуномоћен да затражи узакоњење (инартикулацију) Привилегија на Угарској скупштини и са овим амбицајама, као и намером да заштити Србе од верских притисака и прецизира поједине одредбе Привилегија, Ђаковић се упутио у Беч.[49]

---

[48] У српској историографији постоји проблем употребе термина митрополит, јер он нема увек исто значење. Реч митрополит која се употребљава за поглаваре Карловачке митрополије остала је у употреби као историјско наслеђе и њу не би требало изједначавати са истом титулом која је постојала и пре XVIII века, када је она само била звање части. Када се овај израз користи за српску цркву до 1708, онда се ради о титули по части, а не о титули која означава власт над више епископа. Као пример може се узети управо Будимска митрополија, каквом је постојала до Великог бечког рата. Њени дијецезани су титулу митрополита носили онако како су је носиле и остале владике у Пећкој патријаршији, а да им није био подређен неко од епископа. Код карловачких митрополита ситуација је другачија и у њиховом случају је титула митрополита значила да је реч о предстојатељу цркве. Карловачки архијереји су, ако се посматра њихова титулатура, били архиепископи и митрополити, дакле особе које су управљале црквом, што је наглашено речју архиепископ, док је реч митрополит, која се за разлику од прве одомаћила у историографији, означавао титулу по части. Када је наглашавана аутокефалност Карловачке митрополије, у време Стефана Стратимировића, онда је управо инсистирано на речи архиепископ, као предстојатељ православне цркве у Хабзбуршкој монархији, али је израз митрополија био већ у традицији српског народа, па се као такав пренео до данашњих дана. Чак и у данашњој титули српског патријарха, између осталог, наводи се да је он и митрополит београдско-карловачки.

[49] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*..., 155–156.

На Крушедолском сабору донета је значајна одлука и за Будимску епископију када је и званично затражено да цар Јозеф I (1705–1711) потврди за њеног владику – Виђентија Поповића, што је цар исте године учинио.[50] У синђелији коју му је дао митрополит Исаија обележене су границе његове епархије. Она је обухватала област Будима, Пеште, Сентандреје, Острогона, Секешфехервара, Коморана, Ковинске аде (Чепелског острва) и Подунавља до „*воде Шарвиз*", односно до ушћа ове реке у Дунав, североисточно од Сексарда.[51] Нажалост, о Поповићевој управи епархијом није сачувано пуно података, а историјски извори говоре о њему тек када се појави неки проблем. Како су Будимска и Пештанска црквена општина биле ставропигијалне, саме су могле да одлучују не само о постављању свештеника него и о парохијској управи. Ово право није нарушавано у доба патријарха Арсенија III, али је владика Виђентије покушавао да успостави већу контролу над њима. Већ 1709. је поставио попа Георгија за црквеног сина и настојао да контролише финансије парохије, што је било утолико значајније ако се има у виду да је у Будимској и Пештанској општини (уз Сентандрејску) била окупљена занатска и трговачка елита српског народа. Свакако је то био разлог да владика покуша да контролише финасије парохије, јер је општина парохијски новац користила за своје, градске потребе. Када је Поповић то покушао да ограничи, састали су се 5. јула 1709. угледни Будимци и писали му да ће на његово мешање у избор црквеног сина пристати, али да то неће дозволити наредне године, као и да они нису ни непријатељи цркве ни његови, него ће их помагати. Међутим, проток новца је било подручје које су они контролисали и одбијали су сваку промену у томе. Сукоб овим није завршен, него је владика још оштрије напао предводнике будимских Срба који су му одговорили 16. јула 1709. одбијајући све оптужбе и тражећи од њега да поштује њихову ставропигију. Уз то, указали су му да се морају понашати у складу са обичајима и правом државе у којој живе, а не као раније, у Османском царству.[52] У једном тренутку 1712. у тај сукоб, на страни Будимаца, умешао се и администратор удове Митрополије, бачки владика Христофор Димитријевић.[53] Сукоба је било и касније, посебно у погледу финансија, као када је од Будимаца тражено да дају средства за саборе или друге народне послове.[54]

Владика Виђентије Поповић није само улазио у сукобе са верницима, него је настојао да стиша спорове унутар српских општина. Када је 1711. дошло до сукоба између табанских ђурчија и абаџија, епископ је послао писмо бирову

---

[50] Славко Гавриловић, *Исаија Ђаковић...*, 30; Исидора Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008, 117.

[51] Димитрије Руварац, *Граматe митрополијске и патријаршијске*, Српски Сион, Сремски Карловци 1905, 556.

[52] Витковић, I, 133–139.

[53] Душан Ј. Поповић, *Срби у Будиму*, Београд 1952, 226–229.

[54] Витковић, I, 192.

Станоју Радојевићу са саветима како да превазиђу сукобе, констатујући „*Боље би ми било безсловесним скотов бити пастиру, нежели вами архијерej бити*”.[55] Ове речи сведоче о размерама неспоразума између представника два занатска еснафа. Тек што се сукоб стишао, а Будимце и Пештанце је погодила нова невоља – поплава у којој су многи изгубили све што су имали. Био је ово тежак ударац на њихову економију, посебно јер су непрекидно од 1708. имали проблема са кугом.[56]

Истовремено док су се у Будиму јављали ови проблеми или трајали сукоби са владиком, Крушедолска митрополија је преживљавала тешке тренутке. Од 1708. до 1713. она је била више седисвакантна, него што је имала првојерарха. Исаија Ђаковић је умро током боравка у Бечу, августа 1708. Удовом црквом је управљао митрополит Стефан Метохијац, особа изузетне снаге и енергије, чија је заслуга јединство Крушедолске митрополије са Пећком патријаршијом. Иако се рачунало да би он могао бити наредни првојерарх, избор није дочекао него је умро 1709. а администрацију је преузео пакрачки владика Софроније Подгоричанин, којег је Други крушедолски сабор априла 1710. изабрао за поглавара цркве. За разлику од Исаије Ђаковића, њему није дозвољено да положи заклетву верности пећком патријарху, али канонско јединство није прекинуто. На митрополијском трону он је провео само два месеца дуже од Ђаковића. Преминуо је јануара 1711. Управу над црквом је тада преузео бачки епископ Христофор Димитријевић, који није дочекао изборни сабор, него је као Стефан Метохијац три године раније и он умро током администрације. Био је ово разлог да пред крај 1712. у Беч оде будимски владика, како би осигурао дозволу за изборни сабор. Већ тада су Будимци и Пештанци преко свог посланика – Николе Димитријевића Чукурханлије, тражили од владике Вићентија да сабор донесе Свитак како не би било неспоразума између верника и свештеника. Такође, тражили су да се спрече владике да проклињу и екскомуницирају људе по својој вољи.[57] Када се коначно маја 1713. сабор састао, није било двоумљена ко ће постати првојерарх, јер су Костајничко-зринопољска, Пакрачка и Бачка епархија биле без владика, док су епископе имале Будимска (Вићентије Поповић Хаџилавић), Арадска (Јоаникије Мартиновић) и Мохачко-сигетска (Никанор Мелентијевић). Међу њима је најстарији био будимски владика, који је маја 1713. у Крушедолу изабран за првојерарха. По избору он се није одрекао јурисдикције у Будимској епархији, напротив, задржао ју је до почетка 1717.[58]

---

[55] Витковић, I,151–152.

[56] Витковић, I, 159.

[57] Витковић, I,170, 172–175.

[58] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији...*, 288–290.

За управу Будимском епархијом владике Вићентија везује се и градња или почетак градње неколико цркава. Иако оне нису зидане од квалитетнијег материјала, нити су имале архитектонска достигнућа вредна пажње, значајан је био напор народа и владике да подигну храмове у тешко време Ракоцијевог устанка. Прва камена црква у Вићентијево време подигнута је у селу Бата, затим у Алмашу, Адоњу и (Дуна)Пантелији, истина, у последња три места када је Хаџилавић већ био на митрополијском положају, тако да заслугу за њихово подизање нема, уз народ, само он, него и Михаило Милошевић, који је од 1713. до 1717. као егзарх водио све послове Будимске дијецезе. После поменуте поплаве из 1712, владика Вићентије је током 1713. обезбедио дозволе за градњу торња будимске цркве.[59]

Митрополит Вићентије је 1716. одлучио да управу у Будимској епархији препусти егзарху Михаилу Милошевићу и због тога га је посветио за владику и предложио на потврду цару. Владар је Милошевића прихватио и издао му конфирмациону диплому фебруара 1717.[60] Владика Михаило се борио да заштити Србе од било ког вида верског притиска и да Привилегије буду поштоване у изворном облику. Заједно са Адамом Будаијем, као народни представник, молио је цара Карла VI (1711–1740) да изда наредбу да сви морају поштовати Привилегије, јер су без ње католички свештеници чинили многе проблеме православцима.[61] Стање је било довољно тешко, а цар га је још више отежао када је 1724. наредио да будимски свештеници дају вински десетак веспримском бискупу, грофу Емериху Естерхазију. Ова мера није наишла на добар пријем и јавиле су се размирице између католичког и православног свештенства, које је пробала да стиша Угарска дворска канцеларија. Пошто у томе није била успешна, цар је одредио Георгија Сарача да реши спор и он је у јулу 1725. позвао владику да ради тога дође лично на расправу или пошаље свог мандатара. Међутим, побољшање у односима је било само привремено.[62] Владика је настојао да ојача духовни живот посебно у оним местима где су верска права била кршена, као у Секешфехервару. Од Дворског ратног савета је 1723. тражио дозволу да се торањ на ондашњој цркви поправи, јер је као и она сазидан

[59] АСАНУК, МПА „А” 364/1755; Витковић, I, 178–179.

[60] У науци је остало уобичајено да се за годину Милошевићевог почетка управљања епархијом узима 1716. Међутим, сматрамо да је исправније померити годину на 1717. из два разлога. Прво, тек те године, 16. фебруара је потврђен на месту дијецезана. Друго, иако је он водио епархију у митрополитово име, као егзарх, од 1713. датум његове потврде и потом увођење у трон означавају када је постао будимски дијецезан. На овај начин су ово разумели и његови савременици, који су, када је владика умро, записали *„Држа прест̑о своја 11 лет̑”*. Како је познато да је умро 21. фебруара 1728, јасно је да су рачунали да је епископ постао 1717, а не 1716. године. (АСПЕБ, Препис записа о смрти и конфирмационе дипломе; *Сказанија о житїи преосвјашчених архиепископов всеја Сербскија и Поморскија земљи*, Гласник Друштва српске словесности, свеска шест, Београд 1854, 65).

[61] АСАНУК, МПА „А” 28/1722.

[62] АСАНУК, МПА „А” 70/1724. и 94. и 103/1725.

пре много година. Проблеми су настали када су локални језуити схватили да Срби уместо дрвеног зидају торањ од тврдог материјала, и то су у више наврата покушавали да спрече.[63]

Током Милошевићеве управе Будимском епископијом одржано је у Карловачкој митрополији више црквено-народних сабора на којима су тон расправама и захтевима често давали посланици из његове дијецезе. Владика Михаило је заједно са осталим епископима маја 1725. донео одлуку да митрополиту помаже један скуп људи у вођењу црквених послова. Ипак, дешавало се да он не жели да пође на сабор. Тако, када га је 1726. Мојсије Петровић позвао на сабор, два пута је то одбио, изговарајући се епархијским пословима. Тек када му је Петровић и по трећи пут писао да је од изузетне важности да дође лично, а не да глас шаље преко посланика, стигао је на сабор када је он већ отворен. На овом сабору, на којем је одлучивано о сједињењу Карловачке и Београдске митрополије, изабран за једног од дванаесторице општенародних тутора, чији је задатак био да брину о очувању привилегијалних права и саветују се са првојерархом о народним пословима.[64]

У парохијама је 1721. владика Михаило истакао принцип старешинства свештеника, по којем су старији морали да пазе да млађи у свему поступају исправно и редовно одржавају црквену службу. Покушавао је и да искорени нехришћанске елементе и народне обичаје из веровања. Посебно је у том смислу радио на свадбеним обичајима.[65] Значајна је и његова проповедничка делатност којом је утицао на будућег митрополита Павла Ненадовића, и неки делови Ненадовићевих посланица несумњиво су настали на истим узорима или чак на Милошевићевим текстовима, које је он као Будимац могао да чује. На посланице владике Михаила подсећају делови каснијих Ненадовићевих који се односе на потребу покајања, избегавање зла, исповедање грехова и причест.[66]

Нажалост, услед природе сачуваних историјских извора највише се може рећи не о његовим позитивним аспектима управе Будимском епископијом него о сукобима које је имао са Будимцима. У сукобу између верника и свештеника који су узимали прекомерне таксе за своје услуге епископ је био на страни народа, и 1719/1720. је прописао колико те таксе треба да износе. Назначио је да ће свештеници бити кажњени ако неко умре њиховом кривицом некрштен или без исповести и причешћа. На породичне славе дозволио је да иде

---

[63] Иван Јакшић, *Срби у Столном Београду*, 32–33. У исто време сексардски архимандрит гроф Јохан Јосиф фон Траутзон је манастиру Грабовцу потврдио посед на основу решења које је донео његов претходник Михаил Мирej. (Владимир Красић, *Манастир Грабовац*, Летопис Матице српске, 127, Нови Сад 1881, 67–72).

[64] Исидора Точанац, *Општенародни тутори*, Мешовита грађа, XXVIII, Београд 2007, 14–19; Иста, *Српски народно.црквени сабори...*, 23, 32–33, 49, 110, 135, 147.

[65] Витковић, I, 260–261; Исидора Точанац, *Српски народно-црквени сабори...*, 224.

[66] Архив Српске академије наука и уметности у Београду (АСАНУ), 13173, CCXXXVI.

један, парохијални свештеник и још један, којег парохијални жели да поведе, али под условом да то породица може да плати. Забранио је свештеницима да се туже световним судовима, истичући да само он има власт да им суди у споровима насталим између два или више духовника. С друге стране, био је веома незадовољан милостињом, која је представљала епископски приход. Већ 1716. је тражио од Будимаца 150 форинти и десет акова вина, а када их није добио, претио им је анатемама и искључењем из црквеног живота. Одредио је и да када неко умре, о томе буду обавештени протопрезвитер и кмет, који су требали да одреде, на основу имовинског стања покојника, милостињу, најпре за будимског владику, а потом за локалну цркву и свештеника.[67] Највећи сукоб се јавио деценију касније, када је владика истакао да је парохија старија од општине и да цркви припадају дућани, касапнице и виногради, што није било спорно, али је његов захтев да му предају варошки дом у Будиму изазвао је буру незадовољства. Док је вођена борба, владика је продао касапнице, а све је на крају као проблем на разматрање поднето митрополиту Мојсију Петровићу.[68] У сукобу је био 1720–1721. и са бачким епископом Софронијем Томашевићем, због чега су обојица била почетком 1721. у Бечу.[69]

Иако се из времена сукоба са владиком Милошевићем чини да су цркве у Будиму и Пешти биле у материјалној оскудици, то није било тако. Штавише, грађанство је и током тих сукоба помагало не само храмове него и владику. Парохије су знатна средства добијале од продаје гробних места око цркве и на основу свештеничких услуга, али су највећа стицали од производње и продаје вина и ракије. Како су сами поседовали винограде, о њима су бринули челни људи парохија. На основу података које пружају рачунске књиге ставропигијалних храмова, види се да су посебно давали помоћ и милостињу владици, којег некада титулишу као митрополита. Нарочито су помагали митрополита Мојсија Петровића. Владици су дали нпр. новац 1723. када су у Будиму и Сентандреји боравили митрополит Вићентије Поповић, а потом митрополит Мојсије Петровић, заједно са владиком Михаилом.[70] На њих двојицу је општина потрошила више од 180 форинти. Три године касније, када је долазио митрополит Мојсије, плаћали су му „*сено, дрва, вино, ракију, месо, шафран, масло, зеље, со, зејтин, рибу, бадеме, слуге*” које су му кувале и послуживале га. Када је у Сентандреји 1724. боравио тешко болесни митрополит Вићентије Поповић, због немогућности да говори, уместо њега је са свим народним посланицима

[67] Витковић, I, 260–261.

[68] Витковић, I, 206–209; Душан Ј. Поповић, *Срби у Будиму*, 230–236.

[69] Витковић, I, 261–262.

[70] Током боравка митрополита Мојсија Петровића у овој епархији одржаван је Архиепископски суд, односно Конзисторија. (Витковић, I, 298–299).

који су му дошли разговоре водио владика Михаило, а парохије у Будиму, Пешти и Сентандреји су их финансијски помогле.[71]

Да владика Михаило није живео у оскудици сведочи његов тестамент на основу кога је новац распоређен онако како је желео. Највећи део је оставио црквама у којима је требало да буду одржана опела за њега. Између осталог, прилоге је оставио манастирима Ковину, Пећи, Дечанима, за тринаест фрушкогорских, посебно Крушедолу, затим Синају, Јерусалиму, Хиландару и појединим црквама (будимској, бечкој, сентандрејским).[72] Михаило Милошевић је преминуо 10/21. фебруара 1728. и о томе је остављен запис у Сентандреји, у протоколу умрлих цркве Светих апостола Петра и Павла (Ћипровачка), где стоји да је у тренутку смрти имао 60 или 70 година и да је сахрањен у Саборној цркви у Сентандреји. Опојало га је 25 свештеника и монаха, а сахрани су присуствовала и два угледна пештанска трговца хаџи Манојло Николић и Манојло Пачић.[73]

Током Милошевићеве управе Будимским владичанством дошло је до новог таласа градње цркава. Истина, нису у питању раскошни храмови, него је реч о каменим објектима, који су заменили старе дрвене цркве (брвнаре) а претходили су раскошним барокним објектима. Оваква пракса је постојала у већем делу Митрополије, те Будимска епархија у том смислу није изузетак. Милошевићева пажња је била усмерена на храмове у Сентандреји и њеној околини. Осим цркве у Чипу која је 1727. грађена комбинацијом черпића и камена, у Сентандреји су сазидане три цркве од камена на месту старијих сакралних грађевина – Саборна (1717), Ћипровачка и Пожаревачка (1718). Од истог материјала су подигнуте цркве у Помазу (1719) и Калазу (1726).[74]

Неколико месеци по смрти владике Михаила Милошевића у Будиму се састала Епархијска скупштина и затражила од митрополита да јој предложи три кандидата од којих би изабрали новог владику, иако је првојерарх мало пре тога на сличан начин наступио према њима и тражио да они предложе три кандидата од којих би он изабрао једног. Радило се о борби за превласт у којој је свако желео да наметне свог кандидата и постави се као главни арбитар. Превагу је однео митрополит, јер је нови епископ, Василије Димитријевић, био његов протосинђел и особа од његовог највећег поверења. Хиротонисан је

[71] Архив Србије, Привилегована српска општина будимска (ПСОБ),153–158.

[72] Укупно, што за сарандаре, што за опела и поклоне, оставио је 2.430 форинти и 75 новчића. Поред наведених цркава, новац је оставио лекарима који су га лечили, Сентандрејској црквеној општини и народу (500 форинти), митрополиту Мојсију Петровићу (212), затим, Прокопију (300), ђакону Јосифу (150), брату Вуку (Недељковићу, 100) и под каматом 160 форинти. (Димитрије Руварац, *Тестаменти владичански*, Српски Сион, Сремски Карловци 1905, 293–294).

[73] АСПЕБ, К, Препис екстракта протокола умрлих.

[74] АСАНУК, МПА „А” 364/1755.

30. јануара 1729, иако га је цар Карло VI потврдио још 26. јула 1728.[75] Синђелија му је издата марта 1729.[76]

По доласку у епархију Димитријевић је брзо дошао у сукоб са верницима када је 1729. затражио да му Будимци милостињу дају одсеком, у новцу. Епископи, као и митрополит, увек су покушавали да своје приходе претворе у новчана давања верника и у том смислу владика Василије није био никакав изузетак. Давање милостиње у натури је било оправдано када су верници живели у селима, јер им је то економски било исплативије. Димитријевићев захтев се, међутим, односио на Будимце, занатлије и трговце, који су располагали довољним новчаним средствима, али који су одбили да му се покоре, чувајући своју аутономију базирану на ставропигији и дотадашњој пракси. Додатни мотив је била чињеница да милостиња, како јој и име каже, није била јасно дефинисана, а у првој половини века епископи и митрополити су покушавали да у њу уведу једнообразност, као стални порез цркви. Будимци су у одговору епископу указали да су милостињу давали јер су обрађивали црквене винограде, али како им их је претходни владика одузео, нису се сматрали више дужним да је дају. Сукоб се само привремено стишао, али до краја Димитријевићеве управе није нестао. То се могло видети на саборима 1730. и 1731.[77] На њима су се Сентандрејци тужили да владика не само да им квари тестаменте него не дозвољава ни да се покојници огласе или сахране док не добије милостињу, чак и када су у питању бебе, што раније није била пракса.[78] Све се још више закомпликовало због такси за свештеничке услуге, јер, како су писали Будимци, ни епископ ни свештенство се нису држали Свитка из 1726.[79] Владика се пред митрополитом и Сабором 1730. оправдао, а првојерарх је опоменуо Будимце да се на њих туже да не дају по Свитку, него мање, и да не поштују епископа, те је тражио да се престане с том праксом и да међу њима завлада мир.[80]

---

[75] АСАНУК, МПА „А" 199/1728; Витковић, I, 307–309; Душан Ј. Поповић, *Срби у Будиму*, 237; Исидора Точанац, *Српски народно-црквени сабори...*, 122.

[76] Димитрије Руварац, *Грамата митрополита београдског Мојсија Петровића за владику св. Андријског-будимског Василија Димитријевића*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 586–587.

[77] Витковић, IV, 412–413. Чести захтеви за новчаним давањима богате Српске општине у Будиму, Пешти и Сентандреји упућивани су им не само у име епископа, него и митрополита. Ипак, они их нису увек частили поклонима, него су, нпр. поводом митрополитовог проласка кроз Будим на повратку из Беча 1732. када им је владика Василије писао како да га дочекају и почасте га, Будимци донели одлуку да спреме дочек тако што би за то потрошили киријe од касапнице, да се почасти колико могу, али за поклон „*нека сад прође се, пошто је пређе почашћен и подарован*". (Витковић, IV, 423, 456).

[78] Витковић, II, 28–29.

[79] Милутин Јакшић, *О Вићентију Јовановићу, прилози за историју митрополитства му 1731–1737*, Нови Сад 1900, 7–18.

[80] Витковић, II, 57–59.

Будимски владика је после смрти митрополита Мојсија Петровића (1730) изабран за члана делегације која је требало да оде у Беч и добије дозволу за одржавање изборног сабора. Димитријевић је поверени задатак, заједно са друга два депутирца, архимандритом Исаијом Антоновићем и оберкапетаном Вуком Исаковићем, успешно извршио. Потом је учествовао у припреми сабора, али је настојао да се у сукобима око наследства митрополијског трона држи по страни. Епископат је био подељен између двојице владика – темишварског Николај Димитријевић и арадског Вићентија Јовановића. У спор су се умешала и двојица Будимаца, поменути архимандрит Антоновић и егзарх Петар Ненадовић, борећи се на супротним странама. Сабор, на којем је за комесара упућен командант Посавске војне границе генерал гроф Јохан Антон Локатели, бирајући првојерарха морао је да одговори на велики притисак Двора да се бирају два митрополита, а не један, и да се раздвоје Београдска и Карловачка митрополија, али је поред бројних несугласица изражен јединствен став да се бира један поглавар, и то Вићентије Јовановић, пореклом Сентандрејац.[81] Будимци су се и на овом сабору жалили на свог епископа, тражећи да се донесе уредба по којој он са свештеницима не би могао да захтева више од онога што им је неко тестаментом оставио.[82] Нови првојерарх је настојао да помири Будимце са њиховим владиком, али је у томе недостајало воље обе стране.[83] Тако је сукоб настављен и пред наредни сабор 1732. године, када су се поново тужили на финансијске притиске владике Василија.[84]

Важан догађај из времена Василија Димитријевића било је проширење његове јурисдикције и епархије са облашћу Сигетско-мохачког владичанства, које је 10. октобра 1732. укинуто.[85] Ова дијецеза је претрпела велике губитке током Ракоцијевог устанка, а од 1703. до 1710. је била седисвакантна, све док у њу није упућен нови владика, крушедолски пострижник Никанор Мелентијевић. Он се најкасније 1718, пошто су Турци спалили његов постриг (1716), повукао у Крушедол и посветио се његовој обнови.[86] Како се није враћао у епархију, на Сабору у манастиру Хопову је 1721. за мохачко-сигетског епископа изабран бешеновачки архимандрит Максим Гавриловић.[87] Када је он, почетком 1732, умро, митрополит је за администратора епархије поставио генералног егзарха Петра Ненадовића, али није намеравао да бира епископа за њу,

---

[81] Милутин Јакшић, *О Вићентију Јовановићу...*, 17–28; Исидора Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 161–165.

[82] Витковић, II, 92–94, 103–104.

[83] Витковић, II, 110–115.

[84] Витковић, II, 120–123.

[85] Витковић, II,159–160.

[86] Димитрије Руварац, *Владика јеґарски Јефрем Бањанин*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 87.

[87] АСАНУК, МПА „А" 7/1721; Димитрије Руварац, *О народном сабору у манасґиру Хопову 1721. ґодине*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 44–50.

него да је укине, а територију припоји Будимском владичанству. Надао се да ће му цар Карло VI изаћи у сусрет и основати на рачун укинуте посебну дијецезу за Србе из Вараждинског генералата (Северинско-марчанска епископија). Двор му је испунио жељу и одмах по укидању епархије и припајању њене територије Будимској дијецези издао конфирмациону диплому владици Василију. Овим потезом Будимска епископија је знатно увећана, али је и са новим парохијанима по броју православних домова била најмања епархија Карловачке митрополије.[88] Од тог времена насеља са православцима се могу поделити у две области Будимске епископије – северну, у којој су најзначајнија насеља били Пешта, Будим и Сентандреја, и јужну, коју су чинила насеља некадашње Мохачко-сигетске дијецезе, већином на територији Барањске жупаније. Северну су савременици називали Горња, а јужну област Доња епархија. Мало више верника је било у Доњој епархији. Средином XVIII века тај однос је био приближно 57 : 43% у корист јужног дела дијецезе.[89]

У Димитријевићево време први озбиљнији изазови у Будимској епархији су се јавили 1733. у Секешфехервару, када су ондашњи православци порушили стару и почели да зидају нову цркву од тврдог материјала, а језуити покушали то да спрече. Зато се владика почетком јула 1733, тражећи заштиту, обратио митрополиту и Дворском ратном савету. Ово друго обраћање је било у договору са првојерархом којег је Димитријевић средином 1733. посетио у Београду.[90] Заједничким настојањем владике и митрополита Вићентија Дворски ратни савет је дозволио градњу цркве, али под условом да њене димензије буду исте као димензије порушене цркве.[91]

Са изузетком Секешфехервара, већина проблема у епископији јавила се у Доњој епархији, тј. Мохачком протопрезвитерату, што је последица ранијих притисака католичке цркве и власника поседа. Димитријевић је зато пазио да се не догоди ниједан преседан на основу којег би неко српско право или црквени посед били нарушени. Како је овде за проту поставио свог рођеног брата Симеона, било му је лакше да контролише све локалне прилике. Њих је надлежним институцијама у Бечу приказао током 1734. Те године је боравио у престоници као члан српске депутације која је имала задатак да се бори против покушаја сужавања Привилегија. Указао је да у Мохачком протопрезвитерату има доста проблема у вези са црквеном имовином, а као пример је навео Владичанску резиденцију у Сечују. За разлику од претходног власника поседа Пала Кевера, нови власник Пал Пато (Бато) је покушао да припоји посед који је припадо Резиденцији. Сваки српски епископски двор је имао и економију у

[88] АСАНУК, МПА „А” 50, 70, 76/1732; АСПЕБ, Препис конфирмационе дипломе за Сигетско-мохачко владичанство, издате 10. октобра 1732. владици Василију Димитријевићу.

[89] АСАНУК, МПА „А” 364/1755.

[90] АСАНУК, МПА „А” 129. и 133/1733.

[91] Торањ за ову цркву грађен је тек 1756. (Иван Јакшић, *Срби у Сто̄лном Беоīраду*, 33–40).

својој близини, најчешће у виду салаша, што је био случај и са Будимским владичанством. Како је оно у Димитријевићево време обухватило две епархије, владика је располагао и са два двора и две „економије". Пал Пато је покушао да дође до куће са виноградом,[92] а у самом граду је властелин Александар Бежан, угрозио Владичански двор. Поред тога, он је намеравао да сазида нову католичку цркву поред православне, тако да Срби својој цркви и свом парохијском дому не би могли да приђу. Поданици великаша су једну епископску ливаду узели и претворили у ораницу. Угарска дворска комора, којој је упућена већина тужби, тражила је да то буде урађено редовним судским поступком, на локалу, што је било контрадикторно јер су владичине тужбе настале као резултат немогућности да их реши на нивоу жупаније. У јужном делу епархије било је доста проблема да се сачува порески имунитет црквених лица, посебно у погледу винског десетка. Истовремено, у Горњој епархији је веспримски бискуп Петар Адам Ачади покушао да спречи освећење новоизграђене цркве, али је владар узео Димитријевића у заштиту.[93]

У Мохачком протопрезвитерату је било и проблема друге врсте. Када је 1734. објављен Рескрипт цара Карла VI и у њему наредба о томе који католички празници (Божић, Ускрс и Духови) морају да се код православних обележе као нерадни дани и како да се тих дана понашају док католици имају своја богослужења, одлука није одмах заживела, а њено непоштовање је изазвало протесте. Пошто је пуковник Рајценски у Сечују објавио Рескрипт, локални свештеник Антоније Стојановић га је вређао, а када се лоше изразио о цару, ухапшен је. Митрополит Вићентије Јовановић је изашао у сусрет захтеву да му суди па је кажњен на четворогодишњу робију са присилним радом у влашким соланама, али је владика Димитријевић молио да ова казна буде ублажена и свештеник враћен својој породици, пошто је, после годину дана затвора, показао добро владање. У одбрану свештеника стао је и владичин брат, протопрезвитер Симеон.[94]

Током боравка у Бечу, као члан поменуте делегације (1734), Василије Димитријевић се сукобио са митрополитовим генералним егзархом Павлом Ненадовићем. Првојерарх је имао више поверења у свог егзарха него у владику Василија, који је за неуспех мисије окривио Ненадовића.[95] То је био узрок захлађења односа између епископа Димитријевића и митрополита Вићентија, тако да су се приликом сусрета у Будиму у касну јесен 1734. вербално сукобили. Током неколико дана између њих су падале тешке речи.[96] Сукоб Димит-

[92] АСАНУК, МПА „А" 145/1733, 198. и 237/1734.

[93] АСАНУК, МПА „Б" 5, 7, 8, 12 I–II, 13, 28, 37, 40–41, 123–128, 131, 149. и 150/1734.

[94] АСАНУК, МПА „А" 184, 208. и 228/1734. и „Б" 124/1734.

[95] Он је непосредно пред пут замонашен у манастиру Раковцу. (Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2017, 36).

[96] Милутин Јакшић, *О Вићентију Јовановићу...*, 52–75; АСАНУК, МПА „Б" 41/1734.

ријевића и Јовановића је био само један од бројних који су потресали Митрополију. У њој је нестало потребног јединства, а јаз између дијецезана постајао је све већи, што је имало озбиљне последице у њеном функционисању скоро две деценије. Нетрпељивост је ескалирала на Сабору 1735. који се састао да обзнани Заштитно писмо цара Карла VI из исте године, али је прерастао у сукоб епископа са митрополитом, као и световних посланика са духовним. Народ се бунио јер се свештеници нису држали Свитка, због чега је митрополит саставио нови, али су епископи одбили да га потпишу и примене, а потом су напустили Сабор и вратили се у своје епархије. У жалбама против злоупотреба свештеника приликом наплаћивања такси за црквене услуге најгласнији су били Будимци и Сентандрејци, што још једном упућује на њихово неразумевање са Димитријевићем.[97]

Истовремено се појавио проблем скупљања средстава за дуг Српског хусарског пука, због чега је, између осталог, сваки владика требало да буде на Сабору. Када је одређено да свештеници уз помоћ световњака скупе овај порез, владика Василије Димитријевић се жалио да то неће моћи да спроведе јер му се и свештенство тужи на сиромаштво народа. У Сечују су октобра 1735. представници епархије изјавили да народ нема одакле да дâ овај порез, док су у Сентандреји крајем овог месеца тврдили преко Димитријевића митрополиту како неће имати шта да једу због дугова Српског хусарског пука. Сиромаштво народа довело је, нарочито у Барањи, до тога да не може дати ни уобичајене свештеничке и епископске прилоге. Услед оваквог стања владика је одбио да оде у Хопово, где је позван на саветовање са осталим епископима и народним предствницима, изговарајући се да поред тога што не може да скупи новац, болест га, такође, спречава да крене на пут.[98] Проблем финансијских потраживања постао је је још сложенији када је избио Рат за аустријско наслеђе (1740–1748) и када је Двор тражио да епископат утиче на народ како би давао помоћ, док је прописао да порез дају и свештеници. Иако је Димитријевић покушавао да заштити духовна лица и њихове породице, истичући право пореског имунитета, није имао успеха. Није му преостало ништа друго него да саветује свештенство како би добровољно пружило ратну помоћ, али је оно то одбило да учини. Зато је дошло је до насилне наплате пореза (егзекуције) која је спровођена са много грубости, нарочито у Барањи, чак и у манастиру Грабовцу. Све је то рађало нове тужбе и жалбе.[99] За њих, међутим, није било нигде слуха, јер се држава суочавала са питањем свог опстанка, а Марија Терезија проживљавала је највећу кризу у свом владању.[100]

---

[97] Исидора Точанац, *Срйски народно-црквени сабори*, 179–182.

[98] АСАНУК, МПА „Б” 9, 22, 26, 81–83, 123, 141–143, 152, 158/1735, 33 III/1736.

[99] АСАНУК, МПА „Б” 63. и 64/1741, 5, 10, 49, 52, 53, 56, 75, 112/1742, 5. и 9/1744.

[100] Thomas Lau, *Die Kaiserin Maria Theresia*, Wien–Köln–Weimar 2016, 43–92; Barbara Stollberg-Rilinger, *Maria Theresia, Die Kaiserin in ihrer Zeit*, München 2017, 65–96.

Током Димитријевићеве управе Будимском епархијом почела је у њој изградња храмова од квалитетног материјала и барокизација, у чему су предњачиле градске општине. Оне су располагале са више материјалних средстава, а развој српског грађанства, које је желело да се уклопи у токове друштва, омогућио је барокизацију сакралних објеката, као једно од главних обележја времена, не само код православних него и других хришћанских деноминација на простору западно од Дунава. Током изградње храмова јављали су се сукоби са католичким представницима власти или цркве, који су то покушавали да спрече. И поред тога, нове храмове су под Василијем Димитријевићем добили Будим, Пешта, Сентандреја (Збешка, Преображењска – Табачка и Оповачка црква), манастири Грабовац и Чобанац. Чињеница да је у Горњој епархији било развијено српско грађанство допринела је да овај део владичанства први добије квалитетно грађене црквене објекте. Са малим изузецима, тек од седамдесетих година XVIII века градитељски подухвати су се „спустили" у Доњу епархију.[101]

Манастир Грабовац, који је током XVII века имао значајну улогу у Будимској епархији, био је храм којем је владика морао, већ по природи свог положаја, да посвети посебну пажњу. Зато је 1736. почело зидање његовог новог храма и то тако што је у центру грађевине остала стара црква, која је служила као скела. У јесен 1738. стара црква је порушена, али је мањих радова било у наредном периоду, тако да је владика манастир осветио 1741. иако се са Димитријевићевом дозволом литургија у њему служила од 1738. Манастир је зидан у време Аустро-турског рата (1736–1739) и куге, због које су од 1738. повремено обустављани грађевински радови. У његовој архитектури још се не види доминација барока, напротив, грађен је у стилу који је подсећао да моравски, са централним распоредом простора, којим доминира купола. Њој је, као својеврсна противтежа, касније, на западу, дозидан звоник, са дискретним барокним елементима. Још док су трајали завршни зидарски радови, манастирско братство је намеравало да ангажује зографа, помоћника Христофора Џефаровића, који је требало да изведе сликарске радове, али је ову замисао владика одбио. Мало пре тога, 8. септембра 1738, братство је склопило уговор са осијечким пилатором Јоханом Лаобром, који је урадио дрворезбарске послове на олтарској прегради и архијерејском трону.[102]

За разлику од Грабовца, у погледу чије изградње су притисци били слабији, у вези са црквом у Сечују појавили су се озбиљни проблеми, за чије

[101] Зоран Вукосављев, *Архитектура српских православних цркава у Мађарској*, Будимпешта 2013, 285.

[102] АСАНУК, МПА „Б" 118–120/1736, 7/1737, 6, 11 а и б, 12–14, 28/1738; Бранислав Тодић, *Творци барокног ентеријера цркве у манастиру Грабовцу*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII века, Нови Сад 2010, 401–404; Зоран Вукосављев, *Архитектура српских православних цркава*..., 76–85.

превазилажење је требало не само пуно труда него више од једне деценије. Када је стари сечујски храм 1738. изгорео, Срби из овог насеља су, сматрајући да по Привилегијама имају право на слободну градњу верских објеката, почели да довозе камен за њега. Тада је барањски поджупан Јован Фрајбајс решио да им оспори то право и наредио је да Илију Смрчковића, Јована Љубичића и Марка Петричевића, који су вукли камен, пандури, испред српског варошког дома, јавно казне батињањем. Напади нису омели Србе у својој намери, и они су успели да поставе темеље цркве посвећене Светом Николи, што је изазвало оштрију реакцију. Поджупан је у једном тренутку лично дошао и рушио темеље, инсистирајући да прво добију допуштење од жупаније да граде цркву. Апсурдна ситуација је почивала на томе што је он требало да дâ то допуштење. Због свега наведеног, тражећи заштиту и сатисфакцију, Сечујци су се жалили владици, патријарху, па и Сабору 1744, али нису успели да добију дозволу за градњу храма све до 1746. Међутим, како је њу требало да објави жупанија, а у њој то није учињено до 1750, градња је и даље онемогућавана. Црква у Сечују је завршена тек у време епископа Дионисија Новаковића. У то време православци су чинили више од 52% становништва овог насеља.[103]

Док је постојао проблем зидања храмова у Доњој епархији, дотле је под надзором владике Димитријевића подизање четири цркве, од којих су три у Сентандреји а четврта у суседном насељу Чобанац, било знатно лакше. Збешка је прва црква после Саборне у Сентандреји која је подигнута од тврдог материјала (1738). У то време Збег је био посебно насеље, али је 1766. припојен Сентандреји. Када је завршена градња три наредна храма (1746), барокна архитектура је дефинитивно ушла у Будимску епископију. Иако су барокни архитектонски елементи на Оповачкој цркви дискретни, а на оној у Чобанцу се једва наслућују, на Преображењској, или Табачкој (по занатлијама табацима-кожарима), они су дошли до јачег изражаја. На сва три храма звоници су настали касније, јер општине још нису биле добољно богате да ту врсту градње изведу одједном. Мајстор који је зидао Преображењску цркву несумњиво је био Аустријанац, носилац новог градитетљског духа, који је био добро познат Сентандрејцима и владици по примеру католичких цркава у околини њиховог насеља. Часну трпезу Преображењске цркве поклонио је епископ Димитријевић, који је свакако одобрио и сликарске радове у њој. Њих је на иконостасу, који представља највиши и најразуђенији иконостас неке српске цркве са средине XVIII века, извео непознати руски мајстор.[104]

За барокну архитектуру код Срба значајно је и подизање цркава у Будиму и Пешти, где је Димитријевић, иако је реч о ставропигијалним парохијама,

[103] АСАНУК, МПА „А” 43/1744, 519/1750. и 415/1752.

[104] Динко Давидов, *Сентандреја српске повеснице*, Нови Сад 2011, 125–134, 164–165; Зоран Вукосављев, *Архитектура српских православних цркава*..., 94–95.

имао значајан утицај. У оба града су српске цркве постојале у османско време, а у Будиму, тј. Табану, било је седиште епархије све до 1695. Такође, у оба насеља су храмови страдали током борби 1686, а после Велике сеобе су уложени први напори да се подигну нови, истина, на брзину, од трошног материјала. У Пешти је храм посвећен Светом Георгију сазидан између 1695. и 1698, а у Будиму је храм Светог Димитрија подигнут 1691. па поново 1697. Пештанска црква је 1730/31. срушена, са изузетком апсиде, а нова је завршена 1733. када су почели са подизањем звоника, али је то прекинуто и настављено тек 1752, када је на западу црква добила још један травеј. У Будиму је Српска општина намеравала да оправи своју цркву, али је на наговор владике ипак решено да се зида нова. Градио ју је један од најбољих будимских мајстора Адам Мајерхофер од 1741, а иако је посао завршен пре Димитријевићеве смрти, осветио ју је његов наследник Дионисије Новаковић (1751). Новоподигнути храм је био највиша српска сакрална грађевина у Будимском владичанству. Имао је типичан барокни изглед, на западу са украшеним звоником, који се завршавао раскошном капом.[105]

Истовремено са градњом храмова почео је продор и барокног сликарства на подручје Будимске епархије. Зографе, који су се и овде после Велике сеобе могли срести, полако су замењивали сликари. Већ 1739. се у Шиклошу помиње Христофор Џефаровић, који је за тамошњи храм радио зидни живопис, као и мање сликарске и графичке предмете за више цркава Будимске епископије. После њега у Шиклошу је боравио зограф Теодор, али ангажман полако преузимају сликари другог стила.[106] Двојица темишварских уметника – Георгије Поповић и Георгије Ранита, долазе 1742. на позив владике у Сентандреју и сликају иконостас Пожаревачке цркве. Поред овог храма, оставили су сликарска дела у острогонском (апостолски ред) и у манастиру Ковину (царске двери). Такође, као што је већ истакнуто, у Димитријевићево време на сликарским пословима ангажован је и непознати руски уметник у Преображењској и Оповачкој цркви.[107]

Док је трајала изградња поменутих храмова, у Карловачкој митрополији избили су нови сукоби који су нарушавали јединство Цркве. У спору између митрополита Вићентија Јовановића и бачког епископа Висариона Павловића, Димитријевић је био наклоњенији бачком владици, поред којег су се још нашли темишварски Николај Димитријевић, вршачки Максим Несторовић, арадски Исаија Антоновић и ваљевски Доситеј Николић. Митрополиту су остали наклоњени епископи из Хрватске и Славоније, али се њихов глас далеко мање чуо. После судског процеса између владике Висариона и митрополита,

[105] Динко Давидов, *Сйоменици Будимске еӣархије*, 94–95, 293–297.

[106] Дејан Медаковић, *Путеви српскоī барока*, Београд 1971, 281–284; Лепосава Шелмић, *Српско сликарсӣво XVIII и XIX века*, Нови Сад 2003, 320–331.

[107] Динко Давидов, *Сйоменици Будимске еӣархије*, 59–61, 155.

првојерарху је наметнут за коадјутора Николај Димитријевић, али у таквим околностима није дуго поживео – умро је у Београду 6/17. јула 1737. у 48. години. Настала је још већа подела међу епископима, јер део њих није желео да за администратора прихвати коадјутора, него су за тај положај захтевали бачког епископа. Уз овог дијецезана је био и будимски владика. Он је стигао у Карловце у време када је већ у Београду био избегли патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента. Одмах му се придружио заједно са бачким епископом. Њих двојица су најпре намеравала да пошаљу делегацију у Беч, како би од Двора добили дозволу за сазивање изборног сабора, али су брзо од тога одустали пошто је патријарх могао да преузме кормило цркве у Хабзбуршкој монархији. У новембру су владике позвале народ да прихвате за духовног поглавара патријарха Арсенија IV. Како је његова управа Митрополијом имала привремен карактер, у Беч су слате депутације да би га потврдио Двор. Ратне околности и смена на престолу одгађале су доношење овог решења, али је оно ипак донето после патријархове посете Марији Терезији фебруара 1741. Том приликом су га пратили пакрачки, будимски и бачки епископи. Октобра 1741. патријарх је добио тражену потврду.[108]

Сукоби међу владикама наставили су се у наредном периоду када је патријарх почео да заводи централизам у Митрополији. Будимски, бачки и арадски епископи су и даље били озбиљна опозиција првојерарху, а неспоразуми нису превазиђени ни на Сабору 1744. који је сазван ради публиковања потврде Привилегија из 1743. Напротив, на њему се неочекивано световни посланици из Будимске епископије критиковали рад епископа и цркве. Срби из Будима, Пеште и Сентандреје често су одређивали тон расправа и закључака овог сабора, захтевајући више утицаја у пословима руковођења црквом, али и заштиту од свештеничких злоупотреба, којима владика није могао да стане на пут. Они су изнели и захтев да уз патријарха буду постављена четири саветника из свих сталежа, који би му помагали у пословима, али и утицали на доношење одлука. Требало је да саветници контролишу народне финансије, да са патријархом презентују нове епископе, што је било јасно нарушавање власти првојерарха. Поред захтева за смањење трошкова, отварање образовних институција, слање Срба на школовање о трошку првојерарха и епископа, наплаћивање свештеничких услуга на основу прописаног Свитка, кључни су били захтеви против епископске самовоље, како у наступању према парохијанима тако и у односу према првојерарху.[109]

Поред захтева које су Будимци поднели у име свих представника на Сабору, било је захтева који су се односили на епископије из којих су дошли. Пеш-

[108] Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти, лекције из историје Карловачке митрополије по архивским изворима*, Карловци 1899, 13–52; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*..., 294–296.

[109] Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти*..., 103–105.

танци су се жалили на то да их Католичка црква али и представници световне власти присиљавају да славе све католичке празнике, али Србе не пуштају у управу града, нити им дозвољавају да уживају бенефиција по градској Привилегији, за коју су се и сами борили. У појединим ограничењима се ишло дотле да је забрањивано да српски свештеници, које није потврдио Магистрат, обављају свој духовни задатак, док је константно постојао проблем, по целој епархији, свештеничког пореског имунитета. Магистрат је наплаћивао контрибуцију од будимског свештенства, бискуп Ђура вински десетак, који је узиман и од свештеника у Сентандреји и Помазу, а било је угрожено и право кадуцитета. Посебном виду притисака Срби су били изложени на простору Мохачког протопрезвитерата, где је онемогућавано зидање цркве у Сечују, али и у Мохачу и Бремену. На велике православне празнике у жупанији Толна Срби су присиљавани да раде на великашким поседима, док им је забрањивано да раде на католичке. Такође, и овде су свештеници давали вински десетак. У Ђуру је православцима забрањивана сахрана у виду литије, док у Острогону нису могли да уносе покојнике у цркву док не плате форинту бирову или каптолу.[110] Острогонци нису примани у цехове, а осуђеницима на смрт нису пуштали православне свештенике. Такође, било је примера затварања или протеривања пароха, као Јована Константиновића из Помаза, попа Милоша из Хидоша и Димитрија из Јаковале.[111]

Нажалост, сукоба је било и међу православцима Будимске епископије. У манастиру Ковину је проблеме изазвао игуман Георгије, који се 1739. правдао пред владиком да није крив што су из манастира отишли двојица калуђера. У први мах је оптужбу скинуо са себе и остао настојатељ манастира, али га је владика ипак сменио са тог положаја, најкасније до октобра 1745.[112] Озбиљнији проблем се јавио у Будиму, где је постојао јаз како између световњака и владике, тако и између народа и свештеника. Патријарху је 1741. стигла тужба на владику да је грдио и званичнике Српске општине називао погрдним именима. Нарочито је тешка била оптужба да је Димитријевић склон симонији, због чега су тражили постављање на његово место другог епископа. Иако га нису добили, неслога је и даље владала. Већи проблем се појавио и 1746, када су Будимци повели судски поступак против своја два свештеника – Гаврила Михајловића и Константина Белушевића, који су се спорили са бировом Петром

[110] У Ђуру је притисак на становништво довео до расељавања Срба, о којем је владику Василија Димитријевића обавестио јеромонах Гаврило, који је био ондашњи свештеник. Из његовог извештаја види се и да Грци Србима праве многе сплетке, али да ће Срби одбранити своју цркву и неће дозволити да је зову грчком, јер су они стекли право градње, како је навео, сабљом и оданошћу владарском двору. (АСАНУК, МПА „Б” 180/1735. и 128/1736).

[111] АСАНУК, МПА „Б” 17/1739, 5, 11, 31, 57, 74–76/1740; Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти...*, 108–112

[112] Димитрије Руварац, *Два писма ковинског игумана-проигумана*, Српски Сион, Сремски Карловци 1906, 22, 42–43.

Кнежевићем. Обе стране су, у жељи да се домогну утицаја у парохијским пословима, изнеле низ оптужби. Владика је стао на свештеничку страну, а како су Михајловић и Белушевић били непријатељски расположени према, у народу омиљеном, проповеднику и учитељу Дионисију Новаковићу, епископ је управо њега означио као инспиратора немира.[113] Када су потом Будимци узели кључеве цркве и са Дионисијем Новаковићем читали молитве за јутрење и вечерње, искључујући свештенство из тога, владика им је затворио цркву. Патријарх Арсеније IV је у Будим упутио арадског дијецезана Исаију Антоновића да испита узроке немира. У његовом избору се може видети намера да се сукоби брзо превазиђу, јер је Антоновић као рођени Будимац добро познавао ондашње прилике и људе. Народ се за поступке правдао ставропигијом, по којој су могли да приме или отпусте свештенике. Заштиту су, на крају, потражили од Магистрата. Поверени посао епископ Исаија није завршио, и сукоб није стишан, него су само саслушане обе стране, после чега се Антоновић удаљио из Будима. На крају, Будимци су однели превагу над свештеницима оног тренутка када су за наследника владике Василија добили Дионисија Новаковића.[114]

Када је јануара 1748. умро патријарх, бачки и темишварски епископи су позвали Димитријевића у Карловце да би се посаветовали о будућем сабору, али због нарушеног здравља он није могао да се потпуно посвети договорима. У августу 1748. је јавио владикама да због болести остаје у Сентандреји, а свој глас приликом избора митрополита оставља ономе за којег се одлучи већина. На предсаборским седницама његовог потписа на актима нема, а први пут се појављује на документу од 1. септембра 1748. којим су се епископи међусобно обавезали да за митрополита изаберу Исаију Антоновића. Његова болест је била разлог због којег је каснио на Сабор, али се по доласку укључио у његов рад. Управо је Димитријевић саопштио комесару да су за првојерарха изабрали Исаију Антоновића. По завршетку Сабора вратио се у Сентандреју, где је већ у децембру 1748. умро.[115]

---

[113] Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти...*, 216–222.

[114] АСАНУК, МПА „А" 90, 110, 133, 162, 168. и 171/1747; Витковић, I, 133–134,151–152, 159, 163, 261–262; Гаврило Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива од год. 1728–1749*, (Збирка II), Београд 1873. (у даљем тексту: Витковић II), 76–87, 92–94, 104–105, 110–113, 120–123, 136–140, 299–302, 337–339, 350–352; Гаврило Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива од год. 1749–1780*, (Збирка III), Београд 1874. (у даљем тексту: Витковић, III), 43–76, 79–92, 100–103, 106–110, 116–119; Димитрије Руварац, *Постављање владике будимског Василија Димитријевића за домоститеља београдско-карловачке резиденције*, АЗИСПМК, Сремски Карловци 1912, 120; Душан Ј. Поповић, *нав. дело*, 230–237; Милутин Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти...*, 222–233.

[115] АСАНУК, МПА „А" 187, 237, 241, 255/1748. и 264/1748; Витковић, III, 292–300, 432; Милутин Јакшић, *Два српска сабора...*, 32–34; Димитрије Руварац, *Архимандрита Јована Рајића „Историја Катихизма"*, АИСПКМ, Сремски Карловци 1912, 232–234; Ненад Нинковић,

Наклоност Будимаца према „професору теологије" Дионисију Новаковићу се осетила одмах по Димитријевићевој смрти, када су изразили жељу да им он постане владика. Свој захтев су саопштили Илирској дворској депутацији што је било мимо уобичајене процедуре по којој је будућег епископа предлагао првојерарх. Међутим, представници епархије нису желели да ово препусте случају, иако је на челу Карловачке митрополије био Будимац, те су покушали да на чело епархије доведу особу која им одговара. Илирска дворска депутација се 4. јануара 1749. обратила митрополиту Исаији тражећи да Новаковић буде предложен уобичајеним поступком, тј. да буде изабран у складу са праксом Митрополије, а онда предложен на потврду. Како се нешто слично не би поновило, председник Илирске депутације гроф Фердинанд фон Коловрат је донео решење по којем администраторе Митрополије и епископија може постављати само Двор, преко Илирске депутације, као и да је избор владика по Привилегијама слободан, али да право потврде има само владар. Уз то, прецизиран је начин избора, тј. предлога и потврде епископа.[116] Смрт Исаије Антоновића у фебруару 1749. и припреме новог сабора одложили су избор будимског дијецезана; једино је још митрополит стигао да Новаковићу препусти администрирање Будимским владичанством.[117]

Новаковић није био особа према којој су симпатије осећали само верници из Будимске епископије, него и посланици који су се у Сремским Карловцима јула 1749. окупили да изаберу митрополита. Неколико дана пред отварање Сабора (19. јул 1749) они су се договорили да без обзира ко буде био изабран за митрополита, мора „*професора Дионисија Новаковића за будимског епископа консекрирати и презентирати*".[118] Поред тога, новоизабрани првојерарх Павле Ненадовић, који је као и његов претходник био Будимац, није имао ништа

Исаија Антоновић епископ арадски и митрополит карловачки (1731–1749), Истраживања, 24, Нови Сад 2013, 195.

[116] Архив Војводине, Фонд Илирска дворска канцеларија и депутација (АВ, ИДКД), 1819, 2185.

[117] Митрополит Исаија Антоновић сахрањен је у Будиму, у цркви Светог Димитрија, а том приликом, на његовој сахрани је поред владика Павла Ненадовића и Софронија Јовановића учествовао и Дионисије Новаковић. Он је одржао проповед када је Антоновићево тело положено на средину цркве. (АСАНУК, МПА „А" 287/1749; С. Шакрак-Нинић, *Српске старине из архиве манастира Бездина*, Глас истине, Нови Сад 1890, 189–190; Ненад Нинковић, *Исаија Антоновић*..., 197–203).

[118] Двор је тражио од саборског комесара, генерала грофа Христијана фон Хелфрајха, да пази како митрополит на Сабору не би хиротонисао Новаковића за владику. Међутим, Новаковић је 23. јула / 3. августа дао исповедање вере, што је увек чињено у чину хиротоније епископа. Да би избегао осуду Двора што је посветио неког ко није потврђен, митрополит је касније изјавио да је у питању било Новаковићево уздизање у чин архимандрита, што није било у складу са истином. (АСАНУК, МПА „А" 348. и 359/1749; Ненад Нинковић, *Црквено-народни сабор и Архијерејски синод из 1749. године*, Истраживања 23, Нови Сад 2012, 259–282).

против Новаковића; напротив, сматрао га је достојним овог положаја,[119] али му је Двор приликом боравка у Бечу (1749–1750) нагласио да се мора поштовати процедура. Покушај довођења Новаковића на трон епископа како су замислили Будимци сматран је не само незаконитим него и противним решењу грофа Коловрата да нико не може бити хиротонисан (консекриран) и уведен у трон (инсталиран) док га митрополит не презентује Депутацији и владару, те док од њих не добије конфирмациону (потврдну) диплому.[120] Марија Терезија је зато 4. фебруара 1750. тражила да митрополит презентује Новаковића, што је митрополит учинио маја 1750.[121] Ипак, пометња коју су у све унели Будимци владарки је била повод да их казни, јер је сматрала да су се својим поступком „побунили" против ње и устаљеног поретка, мада је он у дефинитивном облику баш тада изграђиван. Зато им је забранила да шаљу посланике на наредни сабор.[122]

Без обзира на све замерке, Марија Терезија је септембра 1750. потврдила Новаковића за епископа Будима, Секешфехервара, Сигета и Мохача, а митрополит му је издао епископску синђелију. После исправке конфирмационе дипломе (октобар 1750), јер у њој нису уписани Сигет и Мохач, Ненадовић се новембра 1750. обратио Дворском ратном савету са захтевом да се одреди дан епископске инсталације.[123] Увођење у епископски трон обављено је 15. фебруара 1751.[124] Њему је у име владара присуствовао генерал гроф Фон Лимбург-Штирум, а у име митрополита Сентандрејац архимандрит Синесије Живановић.[125] Колико је митрополит био задовољан оваквим решењем и колико се надао да ће Новаковић бити један од његових најближих сарадника, сведочи постскриптум Ненадовићевог писма новом епископу у којем је записао „*Радујсја и веселисја мој красни перви рукосаде, таштис и имја твоје Дионисије да будет на моје утешеније*".[126]

Готово целу 1751. годину владика Новаковић је посветио бољем упознавању епархије и утврђивању своје управе у њој. Како нема већег броја тужби

[119] Током трајања Сабора Ненадовић је тражио од Новаковића да састави план и програм наставе за Карловачку гимназију / Покровобогородичне школе, на основу дотада стеченог просветног искуства. (АСАНУК, МПА „А" 366/1749).

[120] АСАНУК, МПА „А" 421/1750; АВ, ИДКД, 1827.

[121] АСАНУК, МПА „А" 426/1750; Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 296.

[122] Марија Терезија је ову одлуку записала на извештај о Новаковићу, који јој је поднео гроф Фердинанд фон Коловрат. У њему је Новаковић похваљен као образована особа која има све квалитете за владику и која на то место треба да буде потврђена иако пореклом није из Хабзбуршке монархије. (АВ, ИДКД, 1832).

[123] АСАНУК, МПА „А" 481, 544, 556, 567, 585, 593, 598, 599, 605, 615. и 618/1750; АВ, ИДКД, 2325; АСАНУК, МПА „А" 605/1750.

[124] АСАНУК, МПА „А" 4/1751.

[125] АСАНУК, МПА „А" 4, 12–13/1751; AT-OeStA/KA HKR HR Bücher 858. 274. von Martius 1751.

[126] АСАНУК, МПА „А" 453/1753.

из овог времена, стиче се утисак да је био задовољан стањем у епархији. У њој се задржао и наредне године, када није присуствовао Синоду „*ради болезни к смерти сушшија*”,[127] како је стајало у Протоколу, али је за свог заступника одредио митрополита.[128] Почетком октобра 1752, из једног опсежног писма владике Дионисија виде се проблеми који постоје у његовом владичанству. Документ је настао током канонске визитације и боравка у Доњој епархији, у Сечују и манастиру Грабовцу. У документу је наведено како свештеници у оба дела епископије у материјалном погледу стоје лоше, јер је народ сиромашан и не може да даје све оно што по закону припада духовним лицима. Барањска жупанија је у Бремену затворила православну цркву и забранила уређење њеног ентеријера, што је био предуслов да буде освећена. У Сечују је постојао проблем у вези са градњом цркве, а Сечујци су се због тога Ненадовићу обраћали и пре него што је Новаковић постао владика.[129] Градњи њихове цркве се посебно противио власник поседа Бежан, који је 1751. узео десетак од црквених винограда, а покосио им је и једну ливаду. Исти поседник је уништавао зграде при Сечујској резиденцији, због чега се владика Дионисије тужио барањском поджупану, а толнанском ишао лично, како би га молио да уразуми Бежана, пошто су њих двојица били пријатељи. Поджупан Толне је ово заиста учинио, а Бежан је изјавио да ће живети у добрим односима са Новаковићем, обећавајући да неће угрожавати Сечујску резиденцију, после чега је епископ дао гаранције да га неће тужити за претходне изгреде. Међутим, Бежан није био искрен и 1752. дао је дозволу да велики део епикопске ливаде буде покошен. Зато је Новаковић молио митрополита, који се тада налазио у Бечу, да за њега тражи заштиту и сатисфакцију. Поред овога навео је да је Србима у Мохачу забрањено да цркву ограде и да подигну школску зграду. Секретар Бељског поседа Бернхат, са више чиновника, претио је свештенику Јовану Васићу из Кишфалубе да ће га протерати, а уз то му је наплатио и порез. Од претње за епископско патронско право у Кишфалуби даље се отишло у селима Суљош, Мајш и Виљан, која су такође припадала Бељском поседу, а где свештеницима нису дозвољавали да преузму парохију без дозволе грофа Карла Тира, који је са њеним давањем намерно одуговлачио.[130]

Митрополит је фебруара 1753. све Новаковићеве тужбе предао Илирској дворској депутацији. Истовремено му је јавио да се гроф Карло Тир тужио на

---

[127] Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 329.

[128] АСАНУК, МПА „А” 147, 199. и 248/1751; АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1752.

[129] Са тужбом су се обраћали Ненадовићу јула 1750. и поново крајем 1752. када су истакли да су после давања слободе градње цркве 1750. поново почели да раде на њеним темељима, али да им је тада дошао солгабиров Јанош Нађ и похапсио раднике. Како је њима главни мајстор био Немац, њему су Сечујци морали да плате не само рад на темељу него и издржавање у затвору. Потом им је забрањено да даље зидају цркву. (АСАНУК, МПА „А” 519/1750. и 415/1752).

[130] АСАНУК, МПА „А” 365/1752.

њега тражећи да из Кишфалубе буде повучен свештенк Јован Васић, док је могао да остави старијег Теодора Поповића и више никог не поставља без његове дозволе. Митрополит је стао у заштиту Новаковића и јавио му да је сматрао за његово право да поставља колико је потребно свештеника јер је то слобода која је дата Првом привилегијом.[131] С друге стране, гроф Тир је истицао да он има право, као власник поседа, да одреди број свештеника у сваком селу, јер се не меша у право да нови буде именован, али да тамо где је постојао један духовник, не може њихов број бити повећан, јер то утиче на материјалну егзистенцију свих.[132] У време овог спора Кишфалуба са 62 домаћинства је била једно од највећих српских села Будимске епархије. Поред њих у селу је било још пет католичких домова. Владика је успео да сачува своје патронско право, а Васић је и даље овде био парох.[133] Истовремено је митрополиту стигла молба Пештанаца да подржи њихов захтев код Илирске депутације како би ушли у Магистрат, где су им изјавили да ће их примити чим о томе добију владарско решење. У том смислу Ненадовић је убрзо упутио писмо Марији Терезији, а две године касније, марта 1755, све је поновио, тражећи да приликом рестаурације Пештанског магистрата у њега уђу и виђенији Срби. Коначно, априла 1755. у њега су примљени Ђорђе Дамјановић и Аврам Продановић.[134]

Док су се Пештанци борили за улазак у Магистрат, царица је марта 1753. донела Решење којим се забрањује градња цркава док о свему митрополит не добије дозволу од ње. Повод за ово су били сукоби у Коморану, где су језуити спречавали Србе у подизању храма. Митрополит и владика Дионисије су се због тога више пута тужили Двору и Илирској депутацији. Како је забрана да зидају цркву стигла када су они то већ радили, Коморанци су послали посебну депутацију у Беч, која се обратила грофу Кенигсег-Ерпсу, председнику Илирске дворске депутације, и грофу Надаждију, председнику Угарске дворске канцеларије. Они су само поновили одлуку из Резолуције о градњи цркава. После тога је митрополит затражио и новембра 1753. добио дозволу за зидање коморанског храма.[135] У складу са поменутим решењем владика и митрополит су фебруара 1754. поднели захтев за градњу цркава у Сечују и Мохачу и у том захтеву тражили да им се дозволи и градња школе.[136]

---

[131] АСАНУК, МПА „А” 453/1753. Митрополит је бранио патронска права епископа Дионисија, наводећи и како је свештеник којег гроф Фон Тир захтева био кажњен затвором у Грабовцу због преступа. У том случају владика је имао право и дужност да постави новог свештеника, како парохијани не би трпели због казне старог. (АСНАУК, МПА „А” 458/1753).

[132] А управо ово се десило када је стари враћен из Грабовца у село. (АСНАУК, МПА „А” 489/1753).

[133] АСНАУК, МПА „А” 364/1755.

[134] АСНАУК, МПА „А” 359, 381. и 395/1755.

[135] АСНАУК, МПА „А” 468, 482, 486, 506, 512, 547, 571, 639, 641/1753.

[136] АСНАУК, МПА „А” 22, 23/1754.

Као што је зидање црква подразумевало добијање дозволе, иста процедура је ускоро морала да се примени и за градњу звоника, који најчешће нису грађени када и цркве јер је то било скупо. Зато је најчешће прво подизан храм, а касније, често после две или три деценије, звоник. Да би добио дозволу за градњу звоника, митрополит Ненадовић се у име владике Дионисија жалио Угарској дворској комори како је провизор забранио Србима из Рацковина да подигну звоник уз манастир. Првојерарх је тражио да се ова наредба повуче, односно да се провизору нареди да престане са притисцима на Србе.[137] Ово није био једини пример проблема са градњом звоника. Крајем 1756. и Магистрат у Секешфехервару је забранио његово зидање.[138] Трећи велики издатак за парохије је било украшавање храмова, пре свега постављање иконостаса и финансирање сликарских радова на њему. Богатије градске општине су постављале више олтарске преграде и ангажовала боље, а у складу с тим и скупље, сликаре.

У Новаковићево време је више проблема било у Доњој епархији, где је од раније постојала пракса мешања у јурисдикцију епископа, односно кршења верске слободе православаца. Владика је на Синоду 1755. указао да је у Барањској жупанији константно угрожен свештенички имунитет, посебно у погледу пореза, који је наплаћиван од поповских породица, иако су га оне по закону ослобођене. Било је и других проблема. У Мохачу и околини печујски бискуп Ђерђ Климо није дозвољавао српској деци да се у занатима обучавају код католичких мајстора, против чега је Новаковић предлагао да се првојерарх и Синод обрате Марији Терезији. Он је тражио да се владарки поново упути захтев за дозволу градње цркве у Сечују, јер су у том смислу и даље постојале сметње. Коначно, средином 1756. стигло је Решење којим је градња цркве дозвољена, али уз напомену да не сме бити близу католичке.[139] Митрополит је на то одговорио доказима да је православна црква подигнута пре католичке, у време Великог бечког рата, када је Сечуј одређен за патријархово седиште, те да нема разлога за горњим решењем, јер и у другим местима, у којима заједно живе православци и католици, њихови су храмови један близу другог.[140]

На Бељском властелинству се 1755. поново појавио проблем у Кишфалуби, када је Мартин Холс упао у вински подрум свештеника Јована Васића, уништио неку бурад и узео вински десетак знатно више од онога колико би он могао да износи. Владика и митрополит су тражили заштиту и сатисфакцију против нарушавања свештеничког имунитета. Овакве нападе није више могла да толерише ни Комора па је спроведена истрага и заштићен свештеник.[141]

---

137 АСНАУК, МПА „А” 120/1754. и 543/1755, 568/1756.
138 АСНАУК, МПА „А” 737/1756.
139 АСНАУК, МПА „А” 433, 434, 436, 461/1755.
140 АСНАУК, МПА „А” 642. и 654/1756.
141 АСНАУК, МПА „А” 373, 374. и 410/1755.

Готово истоветна ситуација се поновила на Хидошком властелинству у Барањи, где је насилно узет вински десетак од свештеника Милоша.[142] Опорезивање пароха није био једини проблем, напротив, све су се чешће јављали изгреди против верске слободе или директно мешање световних власти у верска питања. Ово је било очигледно у првој половини 1756. у Шиклошу, у чијем храму се налазила чудотворна икона Богородице. До ове иконе је покушао да дође локални инспектор, али је народ одбио да му је преда. Страхујући од инспекторовог напада, свештеник Кирило је сакрио икону, коју је потом преузео егзарх Доње епархије Софронијe Кириловић. Митрополит је услед опомене да не покушава да успостави нови култ, икону пренео у манастир Гргетег, где су је 12. јуна 1756. донели егзарх Кириловић и мохачки свештеник Тодор Веселиновић.[143]

У ово време у Будимској епископији је било укупно 2.811 православних домаћинстава, без Пеште, за коју нису достављени подаци, тако да је коначан број могао бити око 3.000. Сентандреја је била насеље са највећим бројем српских кућа. Горња епархија је имала мање православних домова (1.144) у односу на Доњу (1.667).[144] Епископија је била организована у три протопрезвитерата: Сентандрејски (прота Симеон Радивојевић), Будимски (прота Антоније Јосифовић) и Мохачки (прота Теодор Веселиновић). Сентандрејски је обухватао тринаест парохија у седам насеља: Сентандреја (са Збегом), Помаз, Калаз, Чобанац, као и три већа града: Коморан, Ђур и Острогон. У њему је било 16 мирских свештеника и један јеромонах у Острогону који су опслуживали укупно 716 домова.[145] Осим острогонске цркве, која је била од черпића и коморанске од цигле, све су остале биле од камена, подигнуте на местима старијих дрвених.[146] Будимски протопрезвитерат је имао десет насеља са једанаест парохија, али у два села (Перкат и Чип) није било свештеника.[147] Укупно је имао 428 домова. Осим у Перкату, где је било свега шест српских кућа, у свим оста-

---

[142] Поводом угрожавања његових права жалба је поднета још на Сабору 1744.

[143] АСНАУК, МПА „А" 592, 598, 607, 609, 617, 619/1756; Душан Љ. Кашић, *Манастир Грегетег у XVIII веку*, Манастир Гргетег, Нови Сад 1990, 58; Мирослав Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 358–359; Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 115.

[144] АСАНУК, МПА „А" 364/1755.

[145] У Сентандреји свештеници су били: протопрезвитер Симеон Радивојевић, протопрезвитерски намесник Георгије Николић, затим, Димитрије Стојановић, Теодор Поповић, Николај Ивановић, Аврам Павловић, Константин Белушевић, Димитрије Поповић, Јован Ивановић, Лазар Владисављевић, Петар Веселиновић (Збег), Андреј Ивановић (Помаз), Аврам Вукајловић (Калаз), Сава Теодоровић (Чобанац), Петар Јосифовић (Коморан), протопрезвитер Марко Ракић (Ђур) и рацковински јеромонах Василије Давидовић (Острогон). (АСАНУК, МПА „А" 364/1755).

[146] АСАНУК, МПА „А" 364/1755.

[147] У Будиму су свештеници били протопрезвитер Антоније Јосифовић и Јован Давидовић. У осталим насељима су били: Јосиф Поповић (Бата), Петар Марковић (Ловра), Петар Јоцковић (Адоњ), протопрезвитерски намесник Живко Цвејић и поп Јован (Рацалмаш),

лим насељима су постојале камене цркве, са изузетком Чипа, где је камена била основа, а црква од черпића. У овом протопрезвитерату се налазио и манастир Рацковин са четири јеромонаха који су бринули о парохији са 26 домова.[148]

Стање у Мохачком протопрезвитерату је било знатно лошије у односу на два северна. Како су јужне црквене општине биле мање сеоске, сиромашне заједнице, оне нису имале довољно средстава за подизање раскошнијих храмова. При томе подизање квалитетнијих објеката је могло да уследи после опоравка од пустошења у Ракоцијевом устанку. Колико је југ био сиромашнији сведочи то да је од 46 насеља, колико је протопрезвитерат обухватао, цркве имало само 25, а да је од тих 25 само шест било од тврдог материјала, а осталих 19 од дрвета. У два села (Качвала и Дарда) цркве нису освећене, иако су у тренутку пописа биле старе више од три деценије. У складу са мањим бројем цркава и број свештеника је био мањи – 28.[149] Само два свештеника мање су заједно имали северни протопрезвитерати. У 46 насеља Доње епархије Срби су живели измешани већином са католицима, али је било насеља где је било лутерана и калвина (Медина, Горња Нана, Кеч, Хидош, Печвар, Суљош и Мохач). Манастир Грабовац је био надлежан за православце у Грабовцу, Са(л)ки и Малој Нани. У њему је живело девет јеромонаха и четири монаха.[150]

Током 1757. владика Дионисије није имао проблема у вођењу епархије, а његове намере су биле у складу дворске политике побољшања организације

Димитрије Андрејевић и без парохије поп Исак (Дунапантелија) и Андреј Суботић (Секешфехервар). АСАНУК, МПА „А" 364/1755.

[148] Монаси су били: архимандрит Исаија Стефановић, Георгије Дамјановић, Василије Давидовић (парох у Острогону) и Симеон Остојић. (АСАНУК, МПА „А" 364/1755).

[149] У Мохачком протопрезвитерату помињу се 1755. следећи свештеници: Михајло Петровић из Медине (надлежан за Велику Нану, Кеч и Козар), Милош Сердијевић из Хидоша, Симеон Станковић из Печвара (надлежан за Рацмечку и (С)Ириг), Јован Дамјановић из Сигета, Гаврило Крестић из Шиклуша (надлежан за Вакањ), Димитрије Грубић из Јаковале (надлежан за Кувежду и Мали Иван), Симеон Продановић из Бремеа (надлежан за Илочац), Марко Ранисављевић и ђакон Стефан Поповић из Болмана, у Качвали (у чију парохију улази и Дарда): Михајло Петровић, Јован Вукајловић и Пантелејмон Поповић, затим, Јефтимије Поповић из Великог Ивана (надлежан за Шарок), Теодор Поповић и Јован Васић (Кишфалуба), Теодор из Бана (надлежан за Брњевар и Моноштор), Михајло Вукодрагојевић из Липове, Кузман Марјановић из Мајша (надлежан за Безедек), Антоније Петровић из Виљана (надлежан за Мађарбоју), Сава Гавриловић из Титоша, Теодор Поповић из Суљоша. У Мохачу су били намесник протопопијата Теодор Веселиновић и Стефан Драгојевић, у Ланчугу Василије Поповић и Јован Ратковић (надлежни за Литобу), у Шумберку Тимотије Мишленовић и Јован Петровић, у Вемену Лазар Стефановић (надлежан за Божук и Батосек) и у Сечују Михајло Николић. (АСАНУК, МПА „А" 364/1755).

[150] Јеромонаси: игуман Михајло Станковић, намесник Кирило Јовановић, затим, Софроније Кириловић, Антоније Симеоновић, Стефан Сладић, Јоаникије Рацковић, Данило Марковић, Рафаило Кадрат и Теодосије Германовић. Монаси су били: Исаија Георгијевић, Алексије Лазаревић, Михајло Мијатовић и Макарије Крушкаревић. (АСАНУК, МПА „А" 364/1755).

епархија и појачања дисциплине свештенства. Бринуо је да нема празних парохија, а ревносно је на препоруку првојерарха пазио и да не дође до отпора наредби државе да покојнике у градовима прегледа мртвозорник.[151] Озбиљнији проблем постојао је само у Секешфехервару где је маја 1758. Србима забрањена поворка сахране кроз град и зидање новог звоника. Међутим, већ у јесен 1758. обе забране су поништене, а митрополит је дао материјалну помоћ за куповину нових звона.[152] На релативно мали број проблема утицала је и чињеница да је Двор био попустљив према митрополиту у време Седмогодишњег рата (1756–1763), јер су Срби чинили завидан проценат хабзбуршке војске. За то време митрополит Павле је покушавао да оствари своје старе планове о проширењу сопствене јурисдикције, а самим тим и јурисдикције Карловачке митрополије на све православце у држави Хабзбурга. У образлагању оваквих захтева, као и канонског поретка, уз арадског владику Синесија Живановића највише му је помагао Дионисије Новаковић, што је разумљиво јер су њих двојица у то време била два најбоља српска теолога.[153]

На проблемима у Ердељу односи између владике Дионисија и митрополита су показали велику кризу. Наиме, Ненадовић је од доласка на чело цркве захтевао да њему буде препуштена духовна власт над православцима Ердеља, али је Двор одлучио да је дâ владици Дионисију. Ради тога је Новаковић позван у Беч 1759. управо у време када је одржаван Синод у Карловцима. Владика је обећао митрополиту да ће му јавити све о чему је разговарао у Бечу, а проблем је настао онда када му је Двор забранио да о томе обавести првојерарха и када се није појавио ни на наредном Синоду. У међувремену, председник Илирске дворске депутације барон Бартенштајн је одредио да се владици Дионисију уз један патент о верској толеранцији повери рад на смиривању побуне православаца у Ердељу, са чиме је и владарка била сагласна.[154] Ненадовић је до средине 1760. наслућивао да је решење донето мимо њега.[155] Добијао је све више вести о томе да се Новаковић спрема на пут и да распродаје епископске ствари. Митрополит му је упорно слао писма са питањем зашто је боравио у Бечу, а одговор је стигао од Двора у виду забране да то питање поставља, јер

[151] АСНАУК, МПА „А” 114, 115, 118/1757.

[152] АСНАУК, МПА „А” 244. и 309/1758, 472/1759.

[153] АСНАУК, МПА „А” 699/1756, 332/1758.

[154] АВ, ИДКД, 1623–1626, 1628–1632, 1634, 1636. и 1638.

[155] Новаковић је позван у Беч, где је о Ердељу разговарао са грофом Палфијем и бароном Бартенштајном. У тим разговорима је истакао да би у Ердељ требало упутити једног епископа, о чему је обавештена Марија Терезија, која је потом тражила подробније обавештење о томе какав је и ко је Дионисије Новаковић. У тада састављеном извештају написано је да Новаковић добро говори латински, за разлику од немачког, у којем није био највештији, да се школовао у Русији, али да је веран поданик. Није говорио румунски језик, за који би било потребно да га будући епископ Румунима зна. Новаковић је 26. јула 1759. и писмено дао свој став поводом Ердеља, препоручујући се за његовог дијецезана, при чему је саставио и списак потребних прихода. О овом захтеву решење тада није донето. (АВ, ИДКД, 2446).

Двор не мора да му објашњава свој интерес.[156] Царском резолуцијом од 22. маја 1760. митрополиту је забрањена свака врста јурисдикције у Ердељу,[157] после чега се он 17/28. јуна обратио писмом српском агенту у Бечу Јохану Вилхелму Шереру из кога се види да му је коначно познато решење Двора.[158] Ненадовићу је о њему 1760. обавестио све владике додајући да Новаковићевим постављањем за епископа у Ердељу Карловачка митрополија није добила проширење своје јурисдикције.[159]

Одлазак владике Дионисија у Ердељ 1761. означио је измену додаташњег начина управљања Будимском епископијом, која је препуштена егзарсима. Митрополит није био наклоњен оваквом решењу, него је желео да се Новаковић одрекне епископије, а он постави новог дијецезана. Поред тога, појавио се канонски проблем, јер је један епископ управљао двема епископијама, а то је у православном свету и Карловачкој митрополији сматрано бигамијом. Митрополит је подсећао да је управо таква ситуација осуђена на Сабору 1744. када је Исаија Антоновић поред своје добио од државе још једну епископију на управу.[160] С друге стране, Ненадовићу је било добро познато да одлуке Двора не могу бити промењене и да иза Новаковићевог одласка у Ердељ не стоји Новаковић него Марија Терезија, као и да владика није могао да је одбије. Поред тога, митрополит је брзо сазнао да је Новаковићев положај у Ердељу тежак и неизвестан, али да владарка не прихвата његову оставку, нити му даје дозволу да се врати у Сентандреју. Све је ово после почетних несугласица вратило односе између митрополита и владике Дионисија у нормалу.[161]

До Новаковићевог одласка из епископије завршена је градња више цркава у њој, као и пре њега, претежно у околини Сентандреје или градским насељима. У Мохачком протпорезвитерату је подигнуто неколико нових храмова, у Сигету (1751), Мохачу (1754), Сечују (1756–1760) и Липови (1754). Ове цркве су биле скромнијег уметничког и просторног обима, посебно у односу на оне које су грађене у Будимском и Сентандрејском протопрезвитерату. Црква у Бати завршена је у време седисваканције Будимске епископије (1750) на месту храма из 1711. Следила је изградња храма у Калазу, који је подигнут на новом месту уместо каменог храма из 1726. Почела је 1755. градња цркве у Коморану, али је завршена тек после Новаковићеве смрти. На самом крају Новаковићевог

---

[156] АСАНУК, МПА „А” 101. и 106/1760; АВ, ИДКД, 2489. и 2496; Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 235–251.

[157] АСАНУК, МПА „А” 59/1760.

[158] АСАНУК, МПА „А” 74/1760.

[159] АВ, ИДКД, 1702. и 1706; АСАНУК, МПА „А” 199. и 200/1761; Ј. Х. Бартенштајн, *О расејаном Илирско-расцијанском народу*, 170.

[160] АСПЕБ, МГ, 83 (недатована акта).

[161] Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 246–249; Исти, *Борба митрополита Павла Ненадовића за очување верског идентитета Румуна и Грка*, Бањалучки новембарски сусрети, књига 17, Бања Лука 2017, 157–161.

живота завршена је и црква у Острогону на месту старе зидане черпићем 1707. Градња новог острогонског храма је била велики успех, јер је у овом граду 1755. било само десет православних домова.[162]

Главни грађевински подухвати у време када је епархијом управљао Новаковић остварени су у Сентандреји, где се највише види његов лични утицај. Благовештенска црква, данас у самом центру Сентандреје, подигнута је на месту старијег храма између 1752. и 1754. Као и други храмови, и она је добила прво лађу, а непуне три деценије касније и звоник. Тек почетком XIX века урађен је иконостас и обављени су сликарски радови, које је извео Михајло Живковић.[163] После Благовештенске на ред су дошле друге две сентандрејске цркве – Саборна (Београдска) подигнута на месту каменог храма из 1717. и Пожаревачка која је зидана на месту камене цркве из 1718. Подизање Саборне је било од посебног значаја, јер је после четири нова храма она остала скромна, а у њој је служио сам епископ. Зато је већ 1755. решено да се сазида велелепни објекат. Када је порушен стари храм, задржан је његов звоник, уз који је зидан нови објекат. За разлику од већине других цркава, познато је ко је ову градио. Био је то Сентандрејац Михаил Брандштетер (Brandtstetter). Радови су завршени 1763, а владика је доста утицао на њено архитектонско решење. Ктитор проскомидије у овом храму је био владика Синесије Живановић, који је Сентандреју и своју родбину посетио 1764. После овога је уследило постављање каменоклесарских портала на јужној и северној фасади, а звоник је подигнут десет година после Новаковићеве смрти.[164] У време када је зидана Саборна црква, подигнута је и Пожаревачка црква. Иако су зидарски радови завршени 1759, очигледно је било потребно још пуно тога урадити јер је на освећење чекала четири године. Како је у Сентандреји крајем 1763. и почетком 1764. боравио владика Дионисије, освећена су оба храма, најпре Пожаревачки 7. новембра 1763, а потом Саборни 6. фебруара 1764. Иконостас Пожаревачке цркве је старијег датума од самог храма. Реч је о иконостасу који су 1742. осликали Георгије Ранита и Недељко Поповић.[165]

У Новаковићево време у Будимску епархију долазе сликарски мајстори знатно јачег изражајног стила него они из прве половине XVIII века – Стефан Тенецки и Василије Остојић. Док је рад Тенецког у пештанској цркви већином пропао, дотле је делатност Василија Остојића у Будимској епархији више очувана. Он је ангажован по вољи владике Дионисија као већ познат сликар. По

[162] АСАНУК, МПА „А" 364/1755, 257. и 261/1765; Зоран Вукосављев, *Архитектура српских православних цркава...*, 285.

[163] Динко Давидов, *Сентандреја српске повеснице*, 141–145; Коста Вуковић, *Михаило Живковић (1776–1824)*, Нови Сад 1997, 21–33.

[164] Динко Давидов, *Сентандреја српске повеснице*, 83–116.

[165] Мирослав Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 144; Динко Давидов, *Сентандреја српске повеснице*, 151–155.

местима у којима је радио – црква у Будиму, иконостас у Грабовцу, Саборна црква у Сентандреји, јасно је да је реч о провереном сликару. Његов рад се може поделити на два периода, најпре је ту ангажовање на сликању иконостаса цркве у Табану за време владике Дионисија. Други део његове делатности остварен је у време владике Софронија Кириловића, када је радио у друга два храма.[166] Поред Тенецког и Остојића у Новаковићево време у Будимску епархију је дошао и сликар традиционалнијег стила Теодор Симеонов Грунтовић, који је 1765. склопио уговор са братством манастира Ковина. Зидне сликарске радове у манастирској цркви је извео за мало више од годину дана (1765–1766), после чега је наставио фрескопис у Параклису Светог Јована Претече (1766), ктиторством Грка или Цинцарина Јефтимија Јонатиса. У манастиру се поново среће 1770, када је радио на иконостасу, а потом је као ктитор осликао Параклис Светих Козме и Дамјана.[167]

Новаковића је у Ердељу затекло толико тешко стање да је после потврде на положају од 6. новембра 1762. већ 18. децембра 1762. затражио да му се дозволи повратак у Сентандреју. Марија Терезија то није прихватила,[168] а Ненадовић је безуспешно покушавао да обезбеди избор новог будимског дијецезана или бар администратора. У ово време у управи јужним делом епископије почео је да се истиче егзарх Софронije Кириловић, некадашњи студент у Халеу и грабовачки јеромонах.[169] Поред њега у послове епархије се повремено мешао митрополит Павле. Првојерарх се више пута сукобљавао са Кириловићем, тако да је егзарх дуго био главна тема преписке између Ненадовића и Новаковића.[170] Против егзарха је било пуно притужби, а за њих је митрополит највише сазнао приликом пута за Беч 1765. када се задржао у Будиму и Пешти. Парохијани су се тужили да их Кириловића глоби, затвара и држи босе по зими, да ако не плате довољно, неће да крштава ни децу на самрти, неће да венчава људе који су на то присилили девојке, екскомуницира целе породице. Митрополит је покушао да уведе ред, али се Кириловић на његове наредбе није обазирао, него га је оптуживао да је он глобио свештенство и народ приликом пута у Беч. Ненадовић се тада обратио Новаковићу да реши спор са викаром и казни га. Међутим, егзарх је наставио по старом, затварао је цркве и школе у Сентандреји. Митрополит је морао поново да интервенише наређујући му да истог трена када прими његово писмо, отвори и школе и цркве.

---

[166] Динко Давидов, *Сйоменици Будимске ейархије*, 63–64; Бранислав Тодић, *Творци барокної ентеријера*..., 404–405.

[167] Динко Давидов, *Сйоменици Будимске ейархије*, 183–188; Бранислав Тодић, *Сликарски уйоври Теодора Грунтовића*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII века, 319–336.

[168] АСАНУК, МПА „А" 284/1761, 327/1762; АВ, ИДКД, 2177; Н. Гавриловић, *Срби и Румуни*, 43.

[169] АСАНУК, МПА „А" 405/1763.

[170] АСАНУК, МПА „А" 336/1762.

На Кириловићеве оптужбе митрополит је морао да се правда и Марији Терезији, пре свега на оне да је узео путни трошак од свештеника, а од пароха у Будимској дијецези тражио посебна давања. Кириловић се жалио да му је митрополит узео за пут 300 форинти и за Бечку капелу 50 форинти, што је било тачно, али му је овај новац предао по наредби Дионисија Новаковића. На крају је митрополит тражио да о свему у његову корист посведочи Дионисије, како је епископ и учинио. Ипак, стари и ауторитарни митрополит Павле није заборавио Кириловићеве оптужбе тако да је остао нерасположен према њему до своје смрти.[171]

У време када је Новаковић привремено посетио Будимску епископију 1763–1764, у њој се појавио проблем са свештеничким пореским имунитетом, који је нарушен намером Пештанског магистрата да узме од духовника вински десетак. Свештенство се најпре тужило митрополиту о он их је посаветовао како и шта да раде у случају наплате на силу, о чему је подробно требало да га обавесте. Сентандрејски протопрезвитер и двојица свештеника су под притиском дала 1763. десетак. Представници жупаније су потом успели на силу да га узму и од осталих свештеника. Управо у ово време је у Сентандреји боравио владика Дионисије, који се није због насиља обраћао жупанији, него је отишао у Беч.[172] Ненадовић је упутио жалбу Пештанској жупанији са захтевом да поштују царску Резолуцију којом су свештеници ослобођени десетка. Митрополит је боравећи у Бечу о свему обавестио Двор и тражио да се свештенство заштити на основу Привилегија и Резолуције коју је сама царица донела.[173] Егзарх Кириловић је за то време редовно обавештавао Новаковића о дешавањима у епископији, као и у Митрополији, док је њему Новаковић описивао свој положај у Решинару. На основу њихове преписке из 1761–1764. године намеће се закључак да је у питању однос две врло блиске особе.[174]

Проблеми у епархији довели су до интензивније преписке између митрополита Павла и владике Дионисија. Овоме је допринело и царско решење од 15. децембра 1765. којим је дозвољено да се владика врати у Сентандреју.[175] До његовог повратка Ненадовић је помагао Сентандрејцима да задрже свој дота-

[171] АСАНУК, МПА „А”, 231, 244, 357, 360. и 370/1765.

[172] Током тог боравка он је два винограда дао под аренду, што је учинио и са ливадом, њивама и салашом (за 100 дуката). (АСАНУК, МПА „А” 14/1764).

[173] Проблеми су се у то време јавили у Секешфехервару. Како су маја 1764. писали царици Марији Терезији представници православне општине, нико од Срба није примљен у Магистрат, њихову децу не примају у цехове, а свештеници не смеју да улазе у тврђаву, где има и Срба, на крају, не дозвољавају им се јавне сахране. (АСАНУК, МПА „А”, 21, 40, 46. и 53/1764).

[174] Обојица изражавају исти став из којег је јасно да немају поверења у пакрачког епископа Арсенија Радивојевића, нити егзарха који је бринуо о епархијском имању у Сентандреји. (АСПЕБ, МГ, 14/1761, 15–17/1763; АСПЕБ, К, 1/1764).

[175] АСАНУК, МПА „А”, 213, 267. и 342/1765.

дашњи положај према земљишном господару,[176] мада су они заштиту потражили и сами, преко делегације упућене у Беч. У њој су били Петар Поповић, Павле Адамовић и Никола Авакумовић.[177] Поред митрополита, владике и егзарха о Будимској епископији је будно бринула и њена Конзисторија, на коју је Новаковић посебно пазио.

Средином 1767. очекивало се да се у Сентандреји појави владика Дионисије. Он се на пут упутио крајем године, међутим, уместо вести да је преузео управу епископије, митрополиту је 12/23. децембра 1767. стигло писмо од Новаковићевог егзарха Никите Стојшића у којем је стајало да је епископ после десетодневног боловања, око поноћи, на прелазу 19. на 20. децембар, умро.[178] У писмима која је Новаковић слао митрополиту нема података да се жали на своје здравље, нити старост, иако је био старији од Ненадовића. У октобру је још писао Ненадовићу из Решинара, на основу чега се може закључити да је најраније око 7. октобра могао кренути за Сентандрејy. Капелан је молио митрополита за савет шта да раде, да ли да га сахране или да сачекају њега. Ненадовић је послао у Сентандрејy темишварског владику Вићентија Јовановића Видака и протосинђела Петра Петровића да сахране епископа Дионисија и побрину се о економији, Владичанском двору, а пре свега о имовини која је остала после покојника.[179] Они су почетком јануара 1768. пописали

---

[176] АСАНУК, МПА „А", 436, 448, 452, 474/1766. и 542/1767; Проблем се појавио са плаћањем аренде јер када су се 1690. Срби населили у Сентандрејy, то је била пустара и они су за њу плаћали одсеком 300 форинти годишње Иштвану Зичију, а ослобођени су давања деветине и десетине. Како се место брзо развило у значајну варош, повећавана су давања. Најпре је 1708. Петар Зичи подигао аренду на 1.000 форинти, а потом 1710. на 2.000. Његов наследник Никола Зичи подигао ју је на 3.800, колико је износила и у наредном периоду када је посед био у власништву Николине удовице, све док Сентандреја није дошла под власт Угарске дворске коморе 1766. Њен председник гроф Антун Грашалковић је поништио уговор који су имали са Николом Зичијем и понудио нови уз урбаријалну регулацију. Грашалковићеви предлози нису одговарали Сентандрејцима, јер им је на име аренде тражио између осам и девет хиљада форини, а постојала је опасност и да их претворе у кметове. Успео је у пролеће 1766. да им наметне аренду од 7.000 форинти, а то је постигао тако што је затворио бирова и таначнике, присилио их на давање десетка, забранио магистратске седнице и свако окупљање Срба. Депутати су у Бечу постигли толико да је до решавања спора на снази морао да остане претходни споразум, као и да Грашалковић није смео да их узнемирава. (Иван Јакшић, *Писма сентандрејских депутираца из Беча 1766*, Сентандрејски зборник, 1, Београд 1987, 387–445).

[177] Трговац Никола Авакумовић је био у родбинским везама са арадским владиком Синесијем Живановићем, који је и сам пореклом био Сентандрејац, а појавио се као један од Живановићевих наследника после епископове смрти марта 1768. Двојица од петорице Николиних синова постали су касније епископи, Павле († 1815), најпре пакрачки па арадски, а Стефан († 1822), најпре горњокарловачки а потом темишварски. (АСАНУК, МПА „А" 3/1768. и 228/1769; *Српски биографски речник*, 1, Нови Сад 2004, 46–47).

[178] Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 251–252.

[179] Владика Новаковић је сахрањен у Саборној цркви у Сентандреји. На његовом гробу стоји следећи запис: *Увидит кто зде воззрит что дивни лежит. Во гробе сем темном всем нам неизбежном Дионисиј муж правсолавниј, в наук преизрјадниј, епископ будимски, сечујски и трансилванијски, Новаковић, от рода зовомиј В далмацији рождениј, В Роесиј научен*

покретну и непокретну имовину.[180] Митрополит је тада наредио Софронију Кириловићу да са финансијским извештајима одмах дође у Карловце, али се егзарх изговарао болешћу. У својству администратора Ненадовић је послао у Будимску епископију шишатовачког архимандрита и конзисторијалног саветника Вићентија Поповића, а Кириловићу је одузео звање егзарха.[181]

Павлу Ненадовићу је нарочито било стало до новца и имовине коју је оставио Дионисије Новаковић. Илирска дворска депутација му је саопштила да може добити само наследство Будимске епископије, а не и Ердељске, са чиме се сложио и тражио да му владика Видак новац одмах понесе у Карловце. Најважнији део наследства је било 15.000 форинти, колико су епископ и Петровић пронашли у Сентандреји, али је Двор тражио да ово буде пренето у Пештански магистрат и стављено под забрану.[182] Ненадовић је морао да из Карловаца врати све што су му донели Видак и Петар Петровић.[183]

Митрополит Ненадовић је после смрти Дионисија Новаковића покушавао да добије дозволу за избор новог владике без присуства комесара на Синоду, на чему је инсистирао Двор. Такође, борио се и даље за права свештенства ове дијецезе.[184] Царским решењем из фебраура 1768. Ненадовићу је јављено да се предстојећи избор будимског епископа односи само на његову епархију, без права на цркву у Ердељу.[185] Митрополит се посебном представком, која се односила на питање избора епископа, обратио 19/30. априла 1768. Марији Терезији, а две недеље касније и цару Јозефу II истичући да у дотадашњој пракси никада световњаци, па ни царски комесар, нису присуствовали избору епископа. Двор није одустао од своје намере, а митрополит није доживео избор епископа и Сабор, јер је 26. августа 1768. умро.[186]

Наслеђе Дионисија Новаковића није било видљиво само у Будимској епископији или Ердељу, где је сачувао православце од насилне верске конверзије, него је својим књигама трајно утицао на развој српске теолошке мисли.[187]

Богословији изучен, о Сербије да тако лишисја, пастирја велика, сердцем прослезисја что не будет толика иже правја престолом и учја словом лет 19ти, а два семдесјат поживе сего света прселисја 1767. лета. Вечнаја памјат јему буди и нас Христе не забуди, причти јего со свјатими Архијереји твојими. (Димитрије Е. Стефановић, *Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји*, Сентандрејски зборник, 1, Београд 1987, 323).

[180] Том приликом је записано да епископија има четири винограда (од по 70, 12, 10 и 18 мотика, што је укупно било око 80 ари), четири баште, три њиве са салашима укупне површине 50 јутара и два подрума са укупно 130 акова вина. (АСАНУК, МПА „А" 4. и 9/1768).

[181] АСАНУК, МПА „А" 608, 637, 639. и 646/1767; 25, 26, 30. и 31/1768.

[182] АСАНУК, МПА „А" 7. и 13, 14/1768.

[183] АСАНУК, МПА „А" 52/1768; Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 318–319.

[184] АСАНУК, МПА „А" 68. и 99/1768.

[185] АСАНУК, МПА „А" 33/1768. и 49. Protocollum..., 1768–1770.

[186] АСАНУК, МПА „А" 57/1768; С. Петковић, *Збирка рукописа*..., 75–76.

[187] АСПЕБ, Е, К, Фасцикле од 3 до 17.

Његово дело је утолико значајније ако се погледа време у којем је настало јер је током њега трајао последњи велики притисак на православце у Хабзбуршкој монархији да пређу на унију или у католичку веру. Митрополит Павле се борио да од верске конверзије заштити православце у Ердељу, у Арадској епископији, у Хрватској и Славонији, а у том смислу му је теоријску основу дао владика Новаковић кроз своје књиге: *Епитом*, *Пропедија* (тј. Катихизис), *Огледало хришћанства*, *(О)Сноватељное показание о разностех между Восточноју и Западнеју церковију*, *Трактат кратчајши о исхожденији С[вја]таго Духа*, *О пургаториј римској сиест о огњу читителному*, *Книга историја натуралнаја философов зоветсја манифест* и *Евхологион* (преводи молитви Св. Августина и песма посвећена њему из пера владике Дионисија).[188]

[188] АСАНУК, МПА, „А” 373, 374, 433, 434, 466, 516, 543/1755; Витковић, III, 203–206, 285–287; Владимир Вукашиновић, *нав. дело*, 142–149, 160–170.

ВРЕМЕ РЕФОРМИ

Од смрти Дионисија Новаковића (1767) до устоличења Дионисија Поповића/Папазоглуа (1791) на челу Будимског владичанства променило се три епископа – Арсеније Радивојевић, Софроније Кириловић и Стефан Стратимировић, а трећину времена епархија није имала дијецезана, него администраторе – архимандрита Вићентија Поповића (1767–1768), два пута Мојсија Путника (1768–1770. и 1786), Атанасија Живковића (1781–1782), Софронија Кириловића (1782–1786) и Стефана Стратимировића (1790–1791). Радивојевићева и Кириловићева управа поклапале су се са периодом када су у српском друштву извршене значајне промене, као одраз терезијанско-јозефинистичких реформи, које су обележиле историју Хабзбуршке монархије у другој половини XVIII века. Током њих дошло је до наглашене секуларизације друштва и сређивања прилика у цркви. Кроз процес редукције свештенства, чији је број на простору Карловачке митрополије смањен за око 40%, увођење црквених судова – Конзисторија, преко одвајања судске надлежности цркве од државе, иницијативе за оснивање школа и институционалним образовањем учитеља, редукцијом заповедних празника и контролом финансијских токова, држава је над црквом успоставила чвршћи надзор. Верски притисци су смањени или су готово нестали.[189]

Промена на месту администратора Будимског владичанства од Вићентија Поповића на Мојсија Путника одиграла се у сенци избора и смене администратора Митрополије. Када је после парастоса Павлу Ненадовићу, 21. септембра 1768. више угледних особа са четворицом епископа (вршачким Јованом Георгијевићем, бачким Мојсијем Путником, темишварским Вићентијем Јовановићем Видаком и пакрачким Арсенијем Радивојевићем) одлучило да администрацију Митрополијом преузме бачки дијецезан, Илирска дворска депутација је поништила ову одлуку показујући да је држава изнад цркве и да се

[189] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији...*, 162–179.

њени закони морају поштовати.[190] Како је 19. априла 1749. донето решење по којем администратора може да постави једино Двор,[191] 3. октобра 1768. царски комесар генерал гроф Андраш Хадик је јавио владици Путнику да ће удову Митрополију водити Јован Георгијевић, а не он, као и да за избор новог првојерарха морају тражити дозволу, преко шесточлане делегације, да би он био дозвољен на предстојећем сабору, за који је раније одређено да буде расправног карактера. Ипак, владарка није имала ништа против Мојсија Путника, а да би то показала, препустила му је да администрира у две седисвакантне епархије – Арадској и Будимској.[192] Време током којег је управљао удовом Митрополијом и припреме сабора нису оставили пуно времена ни Путнику ни Гергијевићу да се мешају у послове Будимског владичанства. Ипак, владика Јован је у погледу судског имунитета наставио политику Павла Ненадовића и истицао да свештенику Јовану Васићу из Кишфалубе мора прво он судити, па га тек по деградацији може преузети жупанија. Поред тога, Георгијевић је успео да марта 1769. Марија Теразија промени своју ранију одлуку, по којој Будимци, за казну због начина на који су изабрали Дионисија Новаковића, не могу учествовати на предстојећем сабору, и да им дозволи да пошаљу своје депутате.[193]

Сабор 1769. је био један од најзначајнијих током XVIII века јер су од њега почеле реформе српског друштва и цркве. На основу комесарових закључака током овог сабора, настао је први реформски акт, којим су протумачене Привилегије и уведене новине – Регуламент из 1770. Такође, на њему је извршена прва редукција заповедних празника. Пред почетак Синода 1769/1770, нови митрополит Јован Георгијевић именовао је двојицу егзарха и некадашњих блиских Новаковићевих сарадника као своје администарторе у Будимском владичанству – Софронија Кириловића за Доњу а Никиту Стојшића за Горњу епархију. Истовремено је владарка поново потврдила да двама седисвакантним владичанствима и даље мора управљати Мојсије Путник. Потези Марије Терезије и митрополита нису били у супротности јер су егзарси само помагали Путнику, али је све имало карактер привременог, пошто је Синод требало да изабере нове епископе. У децембру 1769. митрополит је препоручивао владикама да за будимског дијецезана изаберу ковиљског игумана Атанасија Живковића.[194] Синод је овакав предлог упутио Марији Терезији, међутим, већ истог дана је уследио нови предлог, да на место будимског владике, по личној

[190] АСАНУК, МПА „А" 133, 136, 137, 139, 142, 147. и 149/1768.

[191] Ненад Нинковић, *Црквено-народни сабор*..., 264–265.

[192] АСАНУК, МПА „А" 150, 151, 159–161/1768; Ненад Нинковић, *Администрирање Карловачком митрополијом епископа Мојсија Путника*, Истраживања, 25, Нови Сад 2014, 188–190.

[193] АСАНУК, МПА „А" 172, 179, 183, 191/1769.

[194] Тада је за Арадску епархију предложио Пахомија Кнежевића, рођеног Будимца, чији је отац Петар Кнежевић био дуго година међу најутицајнијим Србима овог града и епархије, а као биров обављао многе званичне послове.

жељи, буде премештен пакрачки епископ Арсеније Радивојевић. У јануару 1770. Марија Терезија је, прихватајући други захтев, поставила Арсенија Радивојевића за будимског владику, а у Пакрацу га је заменио Атанасије Живковић.[195]

Убрзо по доношењу одлуке у погледу нових владика, Марија Терезија и Илирска дворска депутација су јавиле митрополиту да је за царског комесара који ће присуствовати увођењу у трон Арсенија Радивојевића, што је учињено августа 1770, одређен генерал-мајор барон Јохан Георг Антон Берлендис фон Перленбах. Митрополитов представник је био хоповски архимандрит Герасим Радосављевић Лебенски, који се комесару нарочито допао, о чему је писао Георгијевићу.[196]

Епископ Радивојевић је убрзо по интронизацији објавио митрополитову наредбу да верници, при чему су апострофирани Пештанци, у своје куће или цркву не примају епископе или свештенике који нису њихови, а о евентуалном доласку страних да обавесте Магистрат.[197] Истовремено је владика решио питање својих финансија тако што је склопио конвенције (уговоре) са парохијама, на основу којих је добијао димницу и конак, главне приходе који су му следовали од верника. Због намере да подигне нову резиденцију у Сентандреји молио је митрополита Јована да посредује како би му се у ту сврху дао одређени износ из заоставштине Дионисија Новаковића. Иако му првојерарх није узашао у сусрет, није одустајао од прикупљања средстава, па је тако, када је 1771. у Пешту дошао цар Јозеф II, служио литургију којој је владар присуствовао и после које је примљен у аудијенцију код њега. На владара је оставио позитиван утисак па му је даровао 1.000 форинти за нову резиденцију.[198]

Током 1771/72. дошло је до сукоба између православног и католичког свештенства у Будиму и Пешти приликом којих су једни другима оспоравали права јурисдикције и тужили се Илирској дворској депутацији, а као арбитар сукоба појавио се митрополит Јован. Проблем је увећан услед покушаја католичких духовника да отму имовину покојних православаца и инистирања да неке православне самртнике причесте католички свештеници. Против овога је митрополит тражио и добио заштиту Илирске дворске депутације.[199] Ситуација је постала још сложенија када је владика Радивојевић ухапсио и затворио сентандрејског свештеника Аврама Свилокосића. Пошто се парох пожалио

---

[195] Истовремено за ердељског епископа је поставила Софронија Кириловића, што је било у складу са жељама Синода. (АСАНУК, МПА „А" 263, 281, 290, 291, 293–296/1769. и 323, 325/1770).

[196] АСАНУК, МПА „А" 335, 336, 353, 376, 370, 407, 437, 439/1770.

[197] АСАНУК, МПА „А" 27, 32, 74. и 104/1771.

[198] АСАНУК, МПА „А" 111, 123. и 167/1771, 169/1772; Олга Микић, *Архијерејски портрети у Двору епископа будимских у Сентандреји*, Сентандрејски зборник, 1, Београд 1987, 38–39.

[199] АСАНУК, МПА „А" 120, 130, 139/1771, 188, 242, 342/1772.

Илирској дворској депутацији, она је тражила митрополитову интервенцију, али се из свега изродио дуг судски процес који је продубљивао јаз између епископа и свештеника.[200]

Први кораци ка редукцији свештенства учињени по доношењу Регуламента из 1770. нису били уочљивији на простору Будимског владичанства. У свим епископијама Карловачке митрополије је дошло до арондације протопрезвитерата осим у Будимском, где су остале да постоје три: Сентандрејски, Мохачки и Будимски. Међутим, овај број није одговарао стварној потреби епархије, те је ускоро укинут Сентандрејски протопрезвитерат. Владика Радовојевић није био свестан нових изазова у погледу редукције свештенства, јер док је у целој епархији 1772. било 50 активних и 23 неактивна свештеника, дотле је 1773. број неактивних повећан за три, а активних остао исти. Ово јасно говори да није поштовао наредбу да не поставља нове свештенике, него је рукоположио тројицу. Коначно решење овог проблема донето је касније, када Радивојевић није био на челу Будимског владичанства.[201]

Материјално стање епископа Арсенија Радивојевића поправљено је 1772. када је Марија Терезија одредила да ће државна помоћ за будимског владику, као дијецезана са малим бројем верника, износити 2.000 форинти.[202] После ове одлуке Радивојевић се упутио у Беч да захвали владарки и да преда нове захтеве Илирској дворској депутацији. Међу њима је најважнији био потраживање заоставштине владике Дионисија Новаковића, за коју је Радивојевић сматрао да му припада као будимском епископу.[203] Нема података да му је ово, услед митрополитове изненадне смрти маја 1773, предато, а то није смело да буде учињено ни током седисваканције, јер је по закону у време администрирања стављана забрана на имовину Митрополије. Црквом је до избора новог првојерарха управљао бачки епископ Мојсије Путник.[204]

Почетком 1774. епископи су се спремли за предстојећи сабор и до средине маја већ су сви били у Карловцима, где су очекивали комесара фелдмаршала барона Јохана Андреаса фон Матезена, генерала у Славонско-сремској војној граници. У церемонијалу за дочек комесара учествовао је будимски владика који га је на улазу у Карловце поздравио заједно са Вићентијем Јовановићем

---

[200] АСАНУК, МПА „А” 243/1772; „Б” 42–44. и 82–89/1773.

[201] АСАНУК, МПА „А” 375/1773; Владан Гавриловић, Ненад Нинковић, *Попис свештенства Будимске епархије из 1771/1772. године*, Зборник Матице српске за историју, 85, Нови Сад 2012, 134–138; Исидора Точанац Радовић, *Реформа српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2014, 186, 193.

[202] Поред будимског епископа додатна средства су добијали пакрачки (950 форинти) и горњокарловачки владика (1.500 фринти). (АСАНУК, МПА „А” 312, 323, 330/1772).

[203] АСАНУК, МПА „А” 357/1772.

[204] Ненад Нинковић, *Администрирање Карловачком митрополијом епископа Мојсија Путника*, 190–193.

Видаком. Потоњи епископ је ускоро једногласно изабран за митрополита, а на дан инсталације Радивојевић је читао текст заклетве владару коју је митрополит понављао.[205] После Сабора, на Синоду, поново се јавила лоша пракса по којој су старије владике покушавале да издејствују своје премештање на богате епископске катедере, док су новоизабраним епископима препуштане сиромашније. У овоме је отворено, уз подршку Двора, учествовао комесар, преносећи епископима предлог Марије Терезије да бачки владика пређе у Темишвар, а на његово место да дође Арсеније Радивојевић, док би у Будим био из Ердеља доведен Софроније Кириловић. Иако није било отпора за прва два предлога, трећем су се епископи најпре противили, а онда пристали на њега уз услов да Кириловић поново дâ исповедање вере.[206] На овоме је инсистирао мирополит Видак објашњавајући да пре инсталације Кириловић мора доћи у Карловце. Арсеније Радивојевић није био задовољан решењем да пређе за бачког епископа и обратио се Дворском ратном савету не би ли уз његову подршку дошао до Темишварске епископије, али је предлог одбијен.[207]

Нови будимски владика је до 7. августа 1774. стигао у Карловце и дао исповедање православне вере. Од свих новоизабраних и премештених епископа митрополит је тражио да му плате синђелије, онако како је то прописано по Регуламенту из 1770. Такође, тражио је да они добију целогодишње приходе из својих епископија јер нису инсталирани на њих ни у новембру 1774. иако су им стигле конфирмационе дипломе. Међутим, како су морали да остану у Карловцима због Синода, на којем су решавана важна питања, нису уведени у трон ни почетком следеће године, а до тада нису могли ни да управљају епархијом. У овом погледу митрополит Вићентије је посебно опомињао владику Софронија да ради на својој што скоријој инсталацији.[208] Коначно, Кириловић је у трон будимских епископа уведен марта 1775. За царског комесара поново је одређен барон Берлендис фон Перленбах, а у име митрополита Видака раковачки архимандрит Јосиф Јовановић пл. Шакабента.[209]

Софроније Кириловић је показао велику ревност да заштити своју духовну власт, чак и од митрополита. Када се првојерарх умешао у судске спорове вођене у Будимској епископији, Кириловић се жалио Марији Терезији, која је

---

[205] Јохан Хајнрих Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, 222–225; Јован Радонић, *Отварање народно-црквеног сабора у Карловцима 1774. и избор Вићентија Јовановића Видака за митрополита*, Источник, бр. 7. и 8, Сарајево, 1907, 146–151.

[206] Овај услов је постављен јер су епископи страховали да епископ који долази из Ердеља ту није примио унију. Зато су, иако је Кириловића 1770. хиротонисао покојни митрополит Јован, када је дао и исповедање вере, захтевали да то поново учини. (АСАНУК, МПА „А" 354, 394, 421/1770).

[207] АСАНУК, МПА „А" 99, 110, 112, 136, 139. и 141/1774; Федора Бикар, *Сентандреја у огледалу прошлости*, Нови Сад 2003, 169–173.

[208] АСАНУК, МПА „А" 136, 220, 221, 254, 265, 287/1774.

[209] АСАНУК, МПА „А" 308, 323. и 336/1775.

преко Илирске дворске депутације забранила Видаку да то чини.[210] Добро схватајући реформски период владавине Марије Терезије и Јозефа II, будимски дијецезан није никада ишао против владарске воље. Напротив, почетком маја 1776, у складу са наредбом да организује Конзисторију у којој би била и два световна представника, изабрао је за адвоката и тумача великобечкеречког синдикуса Јована Авакумовића, рођеног 1751. у Сентандреји.[211] Уз њега у Конзисторију је за нотара и секретара поставио Павла Цветковића. У Будимској епископији је организовање црквеног суда било у непосредној вези са сукобом између епископа и два сентандрејска свештеника: Прокопија Поповића и Стефана Радића.[212] Борба између њих почела је по Кириловићевом доласку у епархију. Илирска дворска депутација је тражила да јој владика објасни зашто је сменио поменуту двојицу са места конзисторијалних саветника. Митрополит је у јулу 1776. инсистирао на Кириловићевом што скоријем одговору, како би представио Депутацији зашто су њих двојица недостојна овог звања.[213] Стефан Радић, којег је владика послао у Острогон, сведочио је да је Кириловић то урадио са циљем да на његово место доведе свог економа Петра Лепојковића, те га је преместио на парохију у којој није било ни 25 домова, а требало је да их дели са још једним свештеником. Нетрпељивост између поменутих свештеника и владике надживела је сукоб у вези са њиховим премештањем.[214]

У настојању да поправи своје приходе владика Софронije је тужио свог претходника у Сентандреји. Будимски дијецезан се жалио да није добио средства која му припадају, јер му Арсеније Радивојевић није предао новац за период од 14. јула 1774, пошто је Марија Терезија потврђујући владике одредила 14. јул као датум до којег су епископи имали приходе од старог владичанства, а они до почетка 1775. нису уведени у трон нове дијецезе. Радивојевић је задржао новац који је припадао Кириловићу у периоду до интронизације. Илирска депутација је позивала обојицу на договор, одређујући да ће за случај да га не постигну приходи Арсенија Радивојевића бити секвестрирани до финансијског поравнања.[215] Договор је постигнут током Синода 1776/1777. тако што је Радивојевић износ од 1.791 форинту вратио Кириловићу кроз новац који је оставио у Сечују (642 форинте, од чега је 496 форинти потицало од конвенције

---

[210] АСАНУК, МПА „А” 34, 63, 91, 93, 93, 109. и 184/1776, 5/1777.

[211] Авакумовићи су дошли у Сентандреју из Коморана. Јован се школовао у Пешти и Будиму, затим је завршио права у Бечу и академију у Трнави, па је на пракси био при Краљевској табли годину дана, а остало му је, када је ушао у Конзисторију, само још да положи адвокатски испит. (АСАНУК, МПА „А” 2/1768, 80/1776; *Срūски биоīрафски речник*, 43, 46–47; Сава, епископ шумадијски, *Срūски јерарси...*, 387–388, 472–473; Владан Гавриловић, *Темишварски сабор*, 86, 88, 93, 101, 126, 145, 161. и 194).

[212] АСАНУК, МПА „А” 244. и 266/1779.

[213] АСАНУК, МПА „А” 115/1776, 164. и 181/1778.

[214] АСАНУК, МПА „А” 198/1776.

[215] АСАНУК, МПА „А” 152–154/1776.

и сидоксије), а преосталих 1.148 форинти на четири рате, од којих је прву дао одмах, а преостале три током 1777. (17. фебруара, 17. маја и 17. августа).[216]

Кириловићу је припала дужност да коначно редукује свештенство и манастире Будимске епархије. У погледу свештенства Други регуламент из 1777. је донео решење које се мало разликовало од онога које је записано у коначном документу – Декларатории из 1779. По овом Регуламенту парохија у областима под војном управом је била већа, састојала се од 150 кућа, док је у цивилним областима, а Будимска епархија је цела припадала Провинцијалу, требало да се састоји од 130 кућа. У насељима до 130, односно 150 кућа, могао је постојати само један свештеник, између 150 и 250 кућа два, а у насељима са више од 250 кућа три. За постављање више од три пароха је била потребна владарска дозвола. Владикама је наређено да не смеју постављати нове свештенике све док не нестане прекобројних.[217]

Током редукције манастира у обзир за претварање у парохијске цркве су узети они који нису имали довољан посед и број монаха да би били економски одрживи. На простору Будимске епископије, од два манстира такав је био Ковин (Рацковин, Рацкеве). Митрополит Вићентије је 22. августа 1776. послао Софронију Кириловићу царску наредбу којом се овај манастир претвара у парохијску цркву, а његово монаштво мора да се пресели у манастир Грабовац. Пожуривао га је да све што је у том погледу потребно уради пре зиме.[218] Парохијани нису олако прихватили промену, него су се обратили децембра 1776. митрополиту и Синоду са молбом да се Ковин врати у пређашње стање,[219] али је Илирска депутација потврдила марта 1777. да је манастир постао парохијска црква. Покретна добра су пренета у Грабовац, а посед који је процењен на 6.000 форинти је препуштен држави, за шта је она била обавезна да манастиру Грабовцу даје годишње 4%, тј. 240 форинти.[220] Од ових средстава је требало са 50 форинти годишње дотирати ковинског свештеника. У јуну 1777. Ковинска српска општина је писала митрополиту и упозорила га да отуђење поседа манастира није добро изведено и да су постојале три нове келије, виноград (у Прекаторију) и башта (у Шомољској ади), које је општина купила и давала монасима уместо надокнаде за свештеничке услуге. Када је узет манастирски посед, онда је одузето и ово као манастирско имање, иако је реч о општинској имовини. Тражили су да им се то врати, јер су тиме намеравали да плаћају свештеника, за кога су молили да буде монах, јер би њега, пошто би био без

[216] АСАНУК, МПА „А" 288/1776.
[217] Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знамените документа*, 108.
[218] АСАНУК, МПА „А" 185/1776.
[219] АСАНУК, МПА „А" 279/1776.
[220] АСАНУК, МПА „А" 57/1777.

породице, лакше издржавали.[221] Како су морали да се повинују царској наредби и да приме мирског свештеника са породицом, молили су да се нађе неко решење, па да општина макар у натури добија приход са поменутог поседа. Од митрополита су очекивали да нађе српске трговце који би купили зграде око бившег манастира, јер су се плашили да би им иноверци могли затворити приступ цркви.[222] На Видаков захтев у том смислу Двор је одговорио наредбом да се ништа не мења.[223]

По повратку са Синода у Сентандреју, почетком 1777. владика Софроније је предано радио на уређењу епископије у складу са државним и митрополијским одлукама. Тако је објавио забрану склапања четвртог брака.[224] По наредби митрополита у Пожун је упутио ђурског свештеника Јована, како би тамо привремено одржао богослужења у затвору и болници и православне вернике поучио оданости и верности Хабзбурговцима.[225] Објавио је наредбу из Другог регуламента по којој покојници нису смели да се носе у отвореним сандуцима, нити сахрањују на местима која нису предвиђена за то, пре свега око цркава. За разлику од Бачке или Вршачке епархије, у Будимској ово није изазвало гласније негодовање, нити побуну.[226] У склопу редукције свештеника у Сентандреји је смањио њихов број на шест, при чему је један морао да опслужује филијалу Збег.[227] Није дозволио да се у капели Светог Луке (на месту где је била прва црква по Великој сеоби у Сентандреју) постави јеромонах.[228] Борио се да добије дозволе за градњу цркава, у чему му је подршку пружао митрополит Видак.[229] Владика је успео да од Марије Терезије 1777. добије решење по којем су Сентандрејци требали да му обезбеде бесплатно сваке године тридесет клафтера огревног дрвета, али то општина није хтела да ради, па је ово право 1780. изгубио.[230]

У време Синода 1776/1777. Будимска епископија је имала 3.450 православних кућа и 76 свештеника, од којих је у служби било њих 48, док су 28 били прекобројни.[231] Број кућа које су долазиле на једног свештеника просечно је износио 71,86. Њихов мали број је последица специфичности парохија у овој

---

[221] Као аргументе за захтев навели су и то да се у манастиру налази чудотворна икона због које долазе многи ходочасници и њихов свештеник не стиже да их исповеди, а сам долазак свештеника за њих је врло скуп, јер овде постоји само 35 српских кућа. (Димитрије Руварац, *Ковинци за манастир Ковин*, Српски Сион, Сремски Карловци 1905, 362–364).

[222] АСАНУК, МПА „А” 117/1777.

[223] АСАНУК, МПА „А” 132/1777.

[224] АСАНУК, МПА „А” 54. и 68/1777.

[225] АСАНУК, МПА „А” 72. и 105/1777.

[226] АСАНУК, МПА „А” 176. и 250/1777.

[227] АСПЕБ, Е, К, 30/1786

[228] АСАНУК, МПА „А” 276/1777.

[229] У питању је била црква у Балашћармату. (АСАНУК, МПА „А” 339. и 346/1777).

[230] АСПЕБ, Конзисторија, опис прихода из 1800.

[231] Исидора Точанац Радовић, *Реформа српске православне цркве*..., 196.

епархији, јер је њих често чинило православно становништво које није живело у једном него у више насеља, која су међусобно била удаљена. Постојале су и парохије које су се састојале из више насеља, а чак ни тада нису имале велик број кућа. Лошије стање од овога у Будимској било је само у Арадској епископији. У поређењу са остатком Митрополије, где се број домаћинстава по свештенику кретао између 93 и 105, у Будимској су парохије биле између четвртине и трећине мање.[232]

Владика Софроније је на почетку 1778. боравио у Доњој епархији, одакле је митрополита упознао са локалним проблемима, нарочито са непоштовањем свештеничког пореског имунитета.[233] Проблема је било и међу српским свештеницима, а поједини су се жалили на владику Кириловића. Тако су Сентандрејци писали митрополиту да им је владика затворио цркву.[234] Обраћање митрополиту у оваквим случајевима је било уобичајено, а он је и у другим споровима настојао да заступа вернике, без обзира на епархију. Тако је тражио од Двора да утиче на Пештански магистрат како би дозволили Србима да купују куће и земљу, односно стичу непокретности као и остали становници града, али је због тога опоменут да се не меша у питања за које су надлежне световне институције.[235]

Кириловић је успевао упорним радом да прошири и ојача своју духовну власт. Из захтева да се у Пешти постави нови свештеник изродио се судски процес чији је епилог било укидање ставропигије. Угарском намесничком већу је изгледало нелогично да митрополит има јурисдикцију у Пешти, а не будимски епископ. Пештанци су се слагали с тим и истакли да би требало да духовна власт буде пренета на Софронија Кириловића и због тога су послали делегате у Беч. Њихова интервенција је успела и Угарско намесничко веће је априла 1781. наредило да се пештанска парохија изузима из духовне власти митрополита и потчињава будимском дијецезану. Овај процес се одвијао током седисваканције, пошто је Митрополија у фебруар 1780. смрћу Вићентија Јовановића Видака поново постала удова. Администратор је по трећи пут био Мојсије Путник.[236] Он је за Двор био најпогоднија особа за првојерарха, а поред њега, од свих владика, Беч је позитивно оценио још само будимског епископа. То је био разлог да се Кириловићу на администрирање препусти Бачка епископија, чији је владика Арсеније Радивојевић, услед болести и судског процеса који је вођен против њега, смештен у манастир. Убрзо по овом до-

[232] АСАНУК, МПА „А” 309/1777.
[233] АСАНУК, МПА „А” 8, 42. и 52/1778.
[234] АСАНУК, МПА „А” 70. и 73/1778.
[235] АСАНУК, МПА „А” 84/1778.
[236] АСАНУК, МПА „А” 458, 482, 486. и 499/1781; Ненад Нинковић *Администрирање Карловачком митрополијом епископа Мојсија Путника*, 190–196.

гађају отворен је Сабор и после неколико дана у трон је уведен нови митрополит – Мојсије Путник.[237]

После Сабора владике су остале у Карловцима заједно са комесаром грофом Антуном Јанковићем од Дарувара. Поново је решавано питање премештања епископа са старих на нова владичанства. Већ јула 1781. је донета одлука да Софронијe Кириловић напусти Будим и пређе, на лични захтев, у Темишвар. Његово правдање да пракса премештања није добра и да му је познато да није ни у складу са канонима, била је само покушај да прикрије своје амбиције.[238] У септембру је у вези са премештањем епископа упућен захтев цару Јозефу II, који се сагласио са њим. Истовремено је против своје воље премештен из Пакраца у Нови Сад владика Атанасије Живковић. Њему је тада препуштена на администрирање Будимска дијецеза, чији парохијани нису били задовољни одлуком, него су молили митрополита да и они добију владику.[239] Жеља им није могла бити испуњена, а главни разлог за то је била чињеница да у Будимској дијецези живи мало верника, услед чега је њен епископ имао недовољно средстава за живот, а питање епископске дотације још увек није било решено. Владика Кириловић је до премештања добијао од верника (конвенцијом) 1.000 форинти, а од државе као помоћ 3.000. Толико је из ерарске касе требало да добија и администратор Живковић.[240] Како су изгледали приходи будимског епископа може се видети из табеле која следи:

Приходи будимског епископа		
	Форинти	Крајцара
По конвенцији	1.673	3
од чега у новцу	1.049	52
у натури (жито, јечам и вино)	623	11
Новац је стечен на основу:		
Димница и конак	773	19
По три крајцаре од сваке куће	154	3
Од синђелија[241]	122	30
Дотација ерара	3.000	
Укупни приходи владике	4.049	52

[237] Јохан Хајнрих Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, 263–264; Димитрије Руварац, *Српски народни сабори 1774. и 1781. године и тестаменти Митрополита Мојсија Петровића и Павла Ненадовића*, Нови Сад 1927, 14–16.

[238] АСАНУК, Синод, 547/1781.

[239] АСПЕБ, К, без броја/1809.

[240] АСАНУК, МПА „А" 547, 566, 571, 578, 585, 598, 610. и 612/1781.

[241] Овај износ је добијен тако што се рачунало да ће синђелију годишње платити двадесети део свештеника. Како је у Будимској епископији било укупно 49 свештеника, двадесети део је био 2,5, док је синђелија износила 50 форинти, тј. укупно 122 форинте и 30 крајцара. АСАНУК, МПА „А" 547/1781.

Будимска епархија се по подацима који су изнети на Синоду 1781. простирала на територији осам жупанија, али је број православних кућа у њој за само пет година (1776–1781) смањен са 3.450 на 3.081, односно за 10,7%.[242] Мали број верника у овој, али и у епархијама у Хрватској, навели су митрополита Путника да уведе једнообразност у епископске дотације, тако што би сви приходе уплатили у једну касу, одакле би им било годишње на име плате исплаћивано по 6.000 форинти. Овим је уједно желео да спречи преласке епископа са једне на другу катедру, међутим, његов план није прихватио цар.[243]

После одлуке да пређе у Темишвар Кириловић није напуштао Сентандреју све до увођења у трон 22. априла1782. Овде је и даље обављао епископске функције услед чега се на њега жалио администратор Атанасије Живковић. Присуство једног дијецезана у епархији у којој други администрира увек је водило неспоразумима, али је у случају Будимске епископије све окончано неочекивано, када је пет недеља пре Кириловићеве интронизације владика Живковић умро. Митрополит је покушао да за новог администратора доведе горњокарловачког владику Петра Петровића, због чега је о њему Угарско намесничко веће тражило обавештење. Путник је за то време позвао Будимску конзисторију да добро пази на имовину и економију епархије. О њој је водио бригу и Кириловић, који је одлазећи из Сентандреје потписао нови уговор са

[242] Ипак, број кућа је могао бити и већи, јер је у напомени додато да нису достављени подаци из неких жупанија и насеља. Ранији и каснији пописи потврђују тачност ових навода, јер је 1755. и 1797. познато да је било српских кућа у Ђуру, које се у овом попису не помињу. Овоме у прилог иде и податак да је забележено да у Ђурској жупанији нема ниједна кућа, али је на име пореза од 3 крајцаре на сваку кућу свештеничке парохије остварени приход износио 8 форинти и 32 крајцаре, што је подразумевало да ту мора бити православних домова. (АСАНУК, МПА „А” 547/1781). Распоред домова по жупанијама је изгледао овако:

Будимска епископија			
Жупанија	Број кућа	Приход од димнице и конака	
		форинти	крајцара
Ђер	0	8	32
Коморан	27	20	12
Острогон	30	18	54
Пешта	1.045	302	24
Фејер (Секешфехервар)	235	52	
Шомођ	29	12	
Толна	175	97	51
Барања	1.540	262	26
Укупно 49 свештеника			
Збир	3.081	773	19

[243] АСАНУК, Синод, 547/1781.

Јованом Чачитијем за арендатора епархијског поседа.[244] Питање ко ће преузети администрирање Будимском епархијом решено је 19. августа 1782. када је на то место постављен Софронije Кириловић.[245]

Због четири упражњена епископска трона, митрополит Путник је 1783. молио и добио дозволу да одржи Синод у Темишвару. Требало је попунити бачку, будимску, арадску и ердељску катедру, али је Двор дозволио да буду изабрана двојица владика из јурисдикције Карловачке митрополије, арадски и бачки, док о будимском није било помена. Тада је први пут на Архијерејском синоду Карловачке митрополије предложен и изабран ердељски епископ. Све до тада црквом у Ердељу, независно од Карловачке митрополије, преко егзарха, управљао је Софронije Кириловић. Као кандидат којег је Двор одмах прихватио истакнут је шишатовачки архимандрит Гедеон Никитић. На симболичан начин Будимска епископија је поново повезана са Ердељском, јер је Никитић пореклом био из свештеничке будимске породице. Први ердељски епископ из јерархије Карловачке митрополије је био будимски владика (Дионисије Новаковић), други је потекао из Доње епархије Будимског владичанства, којим је и сам једно време управљао и администрирао (Софронije Кириловић), док је трећи био пореклом из Будима (Гедеон Никитић). Будимски епископ није изабран на овом синоду јер још увек није било решено питање епископских дотација, а за епархију администрирање се у том тренутку показало као практичније решење, посебно јер је Кириловић добро познавао прилике у њој.[246]

Током 1784. поново се Угарско намесничко веће интересовало за питање јурисдикције митрополита у Угарској. Овог пута реч је била о Кечкемету, јер нису видели смисла да он буде под духовном влашћу првојерарха и тражили су објашњење зашто је то тако, односно зашто не припада будимском дијецезану. Одговор који је послат није познат, али је ова институција у августу исте године донела решење којим се Кечкемет издваја од јурисдикције митрополита и припаја Будимском владичанству.[247] У то време је владика Кириловић протестовао због кршења верских права православаца. Наиме, он је добио наредбу по којој је одређено да Срби из филијалних насеља плаћају таксе за свештеничке услуге (штолу) католичким свештеницима. Ово решење је посебно погађало Будимску епископију у којој је постојало доста филијала. Владика је истицао да таксе за свештеничке услуге морају ићи искључиво православним свештеницима, јер они, а не католички, обављају обреде у филијалним насељима.[248]

---

[244] АСАНУК, МПА „А” 38/1782.

[245] АСАНУК, МПА „А” 676/1783. Синод; АСАНУК, МПА „А” 3, 15, 32, 35, 58, 60, 90, 116. и 117/1782.

[246] АСАНУК, МПА „А” 676, 678, 681, 683/1783. АСАНУК, МПА „А” Синод, 686. и 687/1783.

[247] АСАНУК, МПА „А” 422, 545. и 556/1784.

[248] АСАНУК, МПА „А” 555/1784.

Иако о томе није остало пуно података, зна се да је Кириловић обилазио Будимску дијецезу и као њен администратор. Током 1785. био је у манастиру Грабовцу.[249] Исте године је покушавао да обнови резиденцију у Сечују, односно на њој изврши веће оправке, али су му локалне власти у томе сметале, тражећи доказе да је резиденција и раније обнављана. Зато се обратио митрополиту како би му у Народном архиву пронашли акта која говоре о томе. По сећању је предложио да погледају документа за 1732. и 1734. и да му их пошаљу у препису, али је касније констатовано да се оправке из тих година односе на резиденцију у Осијеку. Кириловића ово није обесхрабрило, него се жалио цару због забране оправки, а од митрополита је поново тражио да му пошаље доказе да су оне и раније вршене. Непознато је какво је решење донето у овом погледу.[250] Једно је сигурно, о имовини сечујске резиденције је ревносно бринуо, а мохачког протопрезвитера Кузмана Марјановића је овластио да надгледа њену економију.[251] Био је ревностан и у вези са сентандрејском резиденцијом. Новембра 1785. за економа тамошње епископске резиденције одредио је грабовачког јеромонаха Гаврила Јефтимијевића. Једним актом је прописао његове дужности у којима је навео да не одлази из Сентандреје, нарочито не без одобрења епископа или Конзисторије, и да у њој добро на све пази. Вино је морао сваке суботе да долива и виноград редовно обилази, посебно у време радова, када је морао да брине и о радницима. Мајур је требало да обиђе два пута недељно, а у ондашњу кафану да даје вино и преузима новац од његове продаје. Ништа није смео да потроши без знања Конзисторије. У случају да није, због неког посла, могао да чека састанак Конзисторије, могао је да се обрати епископском намеснику, који је иначе био потпредседник духовног суда.[252]

У време Кириловићеве управе Будимском епископијом, што као дијецезана, што као администратора, настављено је са подизањем храмова у средњем и јужном делу епископије. Нове цркве су добили Бремен (1775), Ловра (1778), Мајш (1781), Шарок (1784) и Дунапантелија (1786).[253] У Шароку до тог времена

---

[249] Владимир Красић, *Манастир Грабовац*, Летопис Матице српске, 128, 93–94.

[250] АСАНУК, МПА „А" 67, 74, 153/1785. и 91/1732.

[251] Укупни епископски приходи из Мохачког презвитерата 1783, остварени у новцу кроз конвенцију и сидоксију, износили су 232 форинте и 95 крајцара. Од тога на одржавање економије је дато током те године 136 форинти и 35 крајцара, за бурад и њихов превоз је плаћено 23 форинти и 85 крајцара, за три дана бербе грожђа у епископским виноградима плаћено је 14 форинти и 45 ½ крајцара, пудару и за разне поправке у подруму, печење ракије, превоз кључка итд. Затим за чувара резиденције и со која је за њу потребна 43 форинте и 28 ½ крајцара. Тако је остало свега 15 форинти и 01 крајцара да се преда епископу. (АСПЕБ, К, 77/1788).

[252] АСПЕБ, К, Инструкција из 1785. у кутији за 1800. Оригинал на латинском АСПЕБ, МГ, 29/1785.

[253] Иконостас у Бремену је урадио мало познати сликар Сабљицки из Беча (1897). За цркву у Ловри иконостас је урађен у Хофрихтеровој сликарској радионици (1901) у Габлонцу у Чешкој. У Мајшу је по изградњи враћен стари иконстас који је 1806. замењен новим. Њега су

није постојала богомоља, а нови објекти подигнути су на месту две дрвене (у Бремену из 1742. и Мајшу из 1730) и две камене (у Ловри из 1690. и Дунапантелији из 1715) цркве. Такође, његов период карактерише подизање раскошних западних фасада и торњева сентандрејских цркава. Био је иницијатор њиховог архитектонског усавршавања. Западну фасаду са звоницима добиле су цркве: Ћипровачка (1775–1776), Саборна и Оповачка (1777), Преображењска и Благовештенска (1777–1778).[254]

Напредак у архитектури пратиле су и новине у сликарству. У складу са жељама Секешфехерварске православне општине, по укусу цинцарско-грчких парохијана, сликарске радове на иконостасу њихове цркве извели су 1775–1776. Јован Четиревић Грабован и Георгије Поповић. Грабованова делатност у општинама са јаким цинцарским и грчким утицајем последица је његовог цинцарског порекла.[255] Ипак, он није обавио најзначајније радове у Кириловићево време, него су то учинили новосадски уметници. Василије Остојић, један од њих, већ је био познат будимским парохијанима, јер је сликао иконостас цркве у Табану. То га је препоручило да изведе радове у Саборном храму у Сентандреји, чија је олтарска преграда због свог балдахина била специфичан изазов за њега. Успео је да га савлада на оригиналан начин, те је целокупне сликарске радове обавио између 1777. и 1781.[256]

Епископ Софроније се највише посветио украшавању манастира Грабовца, што је разумљивије ако се има у виду да је био његов постријник. Захваљујући њему, још у време док је био архимандрит, призидан је манастирској цркви звоник (1761). После радова који су овде изведени у доба епископа Дионисија и непосредно после његове смрти, владика је решио да храму дâ у потпуности барокно рухо и за то је нашао ктиторе, две трговачке компаније из Ноградске жупаније – Лошонц и Балашћармат. У име њих, као и у име манастира, склопио је уговор са сликаром Андрејом Шалтистом из Новог Сада који је са помоћницима Францом Флоријаном Хофманом и Михаилом (1784–1785) осликавао зидне површине Грабовца. Михаило и Хофман су радили декорацију у техници гризаја, са мотивима архитектуре, картуша, цветних гирланди,

---

сликали иконописац Јаков Недић са сином Стојаном. Иконостас који је постављен у Дунапантелији није сликан за ту цркву, али је у њу пренет. Насликала га је радионица Теодора Грунтовића, али су се у изради више ангажовали помоћници, па је зато слабијег сликарског израза него Грунтовићеви радови. Настао је после 1770. (Динко Давидов, *Споменици Будимске епархије*, 289, 311, 329, 332).

[254] АСАНУК, МПА „А”, 364/1755; Динко Давидов, *Сентандреја српске повеснице*, 94, 129, 142, 162, 164; Зоран Вукосављев, *Архитектура српских православних цркава...*, 285.

[255] Рођен је у Грабову, између Корче и Елбасана. (Бранислав Тодић, *Скица за портрет Јована Четиревића Грабована*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII века, 359–360, 369–370.)

[256] Динко Давидов, *Сентандреја српске повеснице*, 103–109.

који су, како то истиче Бранислав Тодић, „од грабовачке цркве створили најбарокнији ентеријер у српској уметности XVIII века".[257] Док је сликао композиције на зидовима манастирске цркве, Шалтист је пристао да уради и тронове, којима су ктитори посредством владике поново биле лошоначка и балашћарматска компанија. Потом је насликао целивајуће иконе на бакарном лиму, али је обавио и низ других радова са позлатом. После свега, Кириловић је уложио напор и да замени стари иконостас, али постављање новог није доживео. Њега је у доба владике Стефана Стратимировића (1787) поставио помоћник новосадског дрворезбара Арсенија Марковића који је направио олтарску преграду. Већ тада су биле готове иконе за њега, урађене у радионици Василија Остојића, са којим је уговор склопио још Кириловић. Ово је последњи камен који је владика додао украсном мозаику Грабовца, а истовремно и последњи рад Василија Остојића.[258]

Док је администрирао Будимским владичанством, Кириловић је редовно слао Конзисторији обавештења која су му стизала од владара или институција. У јануару 1786. тражио је да свештеници, у складу са царском наредбом, строго воде рачуна о повећању или смањењу православног становништва у својим парохијама, и да о томе у свако доба могу дати прецизне податке.[259] У време када је издао ову наредбу, преминуо је вршачки епископ Вићентије Поповић, те је уз Будимску још једна епархија остала без епископа, због чега је митрополит добио дозволу да сазове Синод, како би биле попуњене епископске катедре. Тек што је дозвола стигла, а почетком марта 1786. умро је и Софронije Кириловић.[260] За привременог администратора Темишварске дијецезе Путник је поставио бездинског архимандрита Герасима Адамовића, а Будимском је сâм управљао. Одмах је јављено да се попише непокретно и покретно добро дворова у Сечују и Сентандреји, а Конзисторији да води рачуна о економији.[261] Потом је митрополит предложио угарском потканцелару грофу Карлу Палфију да Будимском епископијом администрира привремено владика бачки Јосиф Јовановић пл. Шакабента, али решење о том питању није донето.[262]

---

[257] Бранислав Тодић, *Творци барокног ентеријера цркве у манастиру Грабовцу*, 410.

[258] Исто, 406–417.

[259] АСПЕБ, К, ф36, 398/1786.

[260] По примању вести да је умро Софронije Кириловић, Будимска конзисторија је 6/17. марта 1786. одредила да, док владар не постави администратора, свештеници у молитвама помињу митрополита. (АСПЕБ, Е, К, ф36, 395/1786).

[261] У сечујској резиденцији показао се известан мањак у вину, а и оно које је епархија поседовала митрополит је покушао да прода. У Сентандреји је било 640 акова (близу 3.500 литара). Новац од овог вина је током интеркаларног периода припадао Народним фондовима. У том циљу је митрополит јавио Конзисторији да се о продаји договоре са „*господином Плевицким*", чији је син био митрополијски придворни монах, тако да му је, како је писао митрополит, новац одмах могао да исплати. (АСПЕБ, Е, К, ф36, 33/1786).

[262] АСАНУК, МПА „А" 302, 329, 333–335. и 344/1786.

Митрополит услед припреме Синода није имао времена да се меша у живот Будимске епархије, него је њоме управљала Конзисторија, онако како је то радила и током Кириловићевог администрирања. Путник јој је као и до тада прослеђивао наредбе које су му стигле у погледу свештеника или учитеља.[263] Трудио се да се не меша у постављање пароха, јер када му се са таквим захтевом јавила Мађарбојска општина, он ју је упутио на Конзисторију, с тим да и она прво сачека да буде изабран епископ.[264] Истовремено, Путник је тражио од Конзисторије тачне податке о броју свештеника, затим цркава, њиховим приходима и расходима. Одмах је издата заповест да се подаци скупе и пошаљу, као и да свештеници који их не би дали, не само цркви, него и магистратима и жупанијама, буду кажњени губитком парохије.[265]

Коначно, 22. маја 1786. у Сремским Карловцима под надзором митрополита Мојсија Путника и царског комесара Јозефа пл. Орција састао се Синод и имао је три задатка: избор нових дијецезана, трећа редукција заповедних празника и регулисање епископских дотација. Гроф Палфи је до тада прегледао решења која су донета на претходном епископском сазиву, по којем је требало на основу примања темишварског и вршачког владике дотирати тројицу најсиромашнијих – горњокарловачког, пакрачког и будимског. Гроф Ницки је непосредно пред Синод јавио првојерарху да је донето царско решење по којем је приходе темишварског (14.000 форинти) и вршачког (10.918) епископа требало свести на 9.390 за сваког, а вишак од 6.138 поделити тројици најсиромашнијим владикама. Трећом редукцијом заповедних празника укинуто је још 15 празника. Питање кандидата за епископе решавано је пре него што су се владике и скупиле у Карловцима у преписци између Мојсија Путника и грофа Карла Палфија. Из ње се може видети да су као нови дијецезани предлагани архимандрити: месићки Јован Фелдвари, бездински Герасим Адамовић, раковачки Генадије Димовић, крушедолски Стефан Стратимировић и гргетешки Кирило Живковић.[266] Синод их је по епархијама распоредио на следећи начин: Стратимировићу Вршачка, Живковићу Арадска и Димовићу Темишварска. Ускоро је и овај предлог измењен па је предвиђено да Петар Петровић пређе из

[263] АСПЕБ, К, 398/1786.

[264] АСПЕБ, К, 1786. Писмо од 21. априла / 2. маја 1786. Ђакон Јелисеј Поповић, који се помиње као кандидат за свештеника у Мађарбоји и њеној филијали Илочцу, наредне године писао је владици Стефану како му је то место претходне године обећао митрополит у Карловцима. (АСПЕБ, К, 29/1786). Процес постављања свештеника био је од изузетне важности због постојања прекобројних, који су имали предност при добијању парохије. Кириловић је овај проблем закомпликовао јер је без обзира на забрану постављања свештеника њих неколико рукоположио. Зато су од њега захтевана пред саму смрт објашњења, али је по смрти све морао да решава митрополит Путник. (АСПЕБ, К, 30. и 33/1786).

[265] АСПЕБ, К, писмо од 22. јула / 2. августа 1786.

[266] АСАНУК, МПА „А” 357, 363, 367, 374, 375, 388, 405, 406, 414. и 415/1786.

Арада у Темишвар.[267] Тада је учињен нови предлог тако да Стратимировић иде за Вршачко, Димовић за Будимско а Живковић за Арадско владичанство.[268] Очекивало се да митрополит подржи премештање бачког владике Шакабенте на Вршачку епархију, јер су то верници из ове дијецезе сами захтевали.[269]

Двор је, на крају, прихватио још једном измењен предлог, после чега је митрополит Мојсије Путник могао 29. јуна / 10. јула 1786. да пошаље писмо Будимској конзисторији у којем је обавештава да „*при новом епископском избору, изабран је и за епархију будимску, која је већ неколико година лишена своје духовног пастира, посебан епископ, ће је изабран, посвећен и од стране Величанства милостиво потврђен у личности бившег крушедолског архимандрита Господина Стефана од Стратимировића*".[270] Иако је Стратимировић још неко време остао у Срему, митрополит је обавестио Конзисторију да његов избор јави свим свештеницима, и они су од тада били дужни да га помињу у молитвама. Такође, Конзисторија је морала да поведе рачуна да економ епископске резиденције добро обавља свој посао и брине о имовини. Већ 6/17. јула 1786. је послато циркуларно писмо свештенству да приликом богослужења почне у молитвама да помиње владику Стефана.[271]

Стратимировићевим избором, после пет година администрације, Будимска епископија је добила дијецезана. Одмах је своју пажњу усмерио на школе, у чему се може видети најава његове будуће образовне политике. По просветним реформама спроведеним између 1774. и 1777. школе православних поданика Беча изван Баната, Славоније и Хрватске дошле су под надзор Аврама Мразовића, који је у Сомбору 1778. отворио Норму, једну од три школе где су се образовали српски учитељи. Уједно, он је као школски директор био надлежан да контролише верску наставу, тј. катихизацију омладине, коју су могли да врше само свештеници оспособљени за наставни процес у сомборској Норми. Мразовић се 1786. жалио Синоду да свештеници, укључујући и оне са простора Будимске епископије, не познају „нормални метод", због чега не могу држати наставу. Ове оптужбе су и митрополит Путник и владика Стратимировић схватили озбиљно. Првојерарх је тражио од епископа да нађе начин како би принудио свештенике да заврше потребне курсеве, препоручујући му да доделу парохије услови школовањем у Мразовићевој школи.[272]

---

[267] Одлука је била мотивисана тиме што је Петровић сматран најобразованијом особом међу епископима, која би у Темишвару могла реализовати пројекат изградње и отварања православне Семинарије. (АСАНУК, МПА „А" 440/1786).

[268] АСАНУК, МПА „А" 414–417. и 431/1786. По упутству које је дато комесару, остављена је могућност да митрополит сам одреди како би и ко био премештен са једне на другу епископију. (АСАНУК, МПА „А" 440/1786).

[269] АСАНУК, МПА „А" 440/1786.

[270] АСПЕБ, К, 1786.

[271] АСПЕБ, К, 1786.

[272] АСПЕБ, К, 57/1786. и 39/1787.

Катихизација је био један сегмент ангажовања свештеника у просвети. Други је био надзор учитеља, јер су свештеници били школски инспектори у првој инстанци, дужни да два пута годишње доставе школском директору Мразовићу извештаје о ученицима. Било је очигледно да је њихова дисциплина у том смислу готово нестала у доба администрирања епархијом, али да је у многим насељима, нпр. у Барањи, није било ни раније. Зато је Стратимировић слао свештеницима табеле на основу којих је требало да у јануару и јуну поднесу Мразовићу извештаје о резултатима испита.[273] Проблем није лако превазиђен јер су свештеници све чешће катихизацију вршили у црквама, а не школама, чему се Стратимировић озбиљно противио, тражећи да бар једном недељно одрже верску наставу у школи.[274] Због недостатка учитеља дозвољено је да их могу заменити ђакони, али је и за њих захтевано да заврше Норму. Увођење ђакона у наставу је значило њихову материјалну сигурност, иако нису све општине могле да им обезбеде пристојну новчану надокнаду. Због тога је дозвољено да такве општине 1/3 учитељске плате дају у новцу, а 2/3 у производима, уз препоруку да се то ради што ређе и само у оним насељима у којима до тада нису направљени уговори између општина и учитеља. У погледу материјалног обезбеђивања наставног кадра морало је бити решено и питање њиховог стана, који је по правилу био у склопу школске зграде. Зато је, тамо где су оне биле лоше или нису постојале морало да дође до њихове градње. Власници поседа су били дужни да за зидање дају материјал који је народ превозио. На камералним поседима за финансирање школе требало је да постоји фонд, који би био заједнички са парохијском касом.[275]

Стратимировић је покушавао поново током 1789. да мотивише свештенство у њиховом просветном раду. У споразуму са Аврамом Мразовићем, а у складу са наредбом Намесничког већа, требало је решити проблем недостатка учитеља у Барањи. Мразовић је у шеснаест српских села, у којима су подигнуте нове школске зграде са станом за учитеља, склопио уговоре са општинама. Проблем се појавио када је Угарско намесничко веће затражило од њега да школе почну са радом, а они још увек нису имали оспособљене учитеље. Владика Стефан је саветовао парохе да пошаљу у Норму своје синове, јер ће то бити разлог да им дâ предност при расподели парохија. Ова мера је била у складу са старом праксом, по којој је ђакони, као учитељи, требало да проведу неко време у насељу, упознају се са становницима и онда, ако се покаже да поседују довољно позитивних особина, буду постављени за свештенике. Поред наведеног, владика је објавио да ће имати посебну наклоност према свештеницима који се истичу у процесу образовања омладине и да ће се потруди-

[273] АСПЕБ, К, 52/1788.
[274] АСПЕБ, К, 7/1787.
[275] АСПЕБ, К, 13. и 14/1787.

ти да их награди.[276] Стратимировић је у то време решавао и специфичне проблеме који су се појавили у вези са отварањем школа. Примера ради, Српску општину у Рацкевеу је занимало ко ће предавати њиховој деци јер је у насељу било калвина и католика, а сви су ишли у исту школу. Владика их је саветовао да сами пронађу учитеља, док он не буде имао прилику да то учини, јер их и на северу епархије има мање него што треба. Како су Срби из овог места страховали да књиге које користе на другим језицима не одговарају учењу православне цркве, митрополит Путник им је издао посебно уверење да нема разлике између оних написаних на српском и другим језицима.[277]

Поред бриге о просвети, Стратимировић се посветио спровођењу у живот и осталих одлука Синода. Најважнија се односила на коначну редукцију заповедних празника. У циркуларном писму од 16/27. новембра 1786. он је обавестио свештенство да од њих очекује позитиван утицај на народ, како би без немира и отпора прихватили промене у календару. Образложио им је практичну страну укидања празника, јер је тиме повећан број радних дана и могућност поправљања егзистенције сваког. Како би народу приближили чињеницу да на неке празнике, на које до тада нису радили, сада то могу да чине, препоручио је свештеницима да у томе дају лични пример. Уз ово писмо је ишла и препорука да све заветне празнике појединих села и цркава, када падају у суботу или понедељак, помере на недељу и тада их обележе. Ипак, ово је била само препорука, која у пракси није заживела.[278]

Долазак новог епископа подстакао је новембра 1786. јегарског пароха Петра Витковића да покуша са припајањем његове парохије Будимској дијецези. Јегра је била ближа Сентандреји него Новом Саду, одакле је бачки дијецезан управљао овом православном општином. Витковић је замолио Стратимировића да ово предочи потребним особама, наводећи као аргумент да је комуникација са удаљеним бачким епископом врло слаба. Његов наступ је био и последица на реакцију цара Јозефа II, који се приликом боравка у Јегри 1785. чудио што је она припадала Бачкој, а не Будимској дијецези. Истовремено је покренуо питање јурисдикције митрополита у Токају, Ђенђешу, Мишколцу и Унгвару, који нису били далеко од Јегре, а њима се управљало из Сремских Карловаца.[279] Витковић је сматрао да и ова насеља – у која свештеници долазе

[276] АСПЕБ,К, 123. и 138/1789.

[277] Истовремено су покушали да од митрополита добију помоћ како би дошли до новца за манастирску имовину (6.000 форинти). Желели су да откупе манастирско имање, али их је владика одвраћао од ове идеје. Поручио им је да не покушавају да дођу до поседа тако што би сами скупили потребан износ за откуп, јер од њега ни црква ни ондашња општина не би имали никакве користи. (АСПЕБ, К, 48/1789).

[278] АСПЕБ, К, 51/1786. АСПЕБ, МГ, 31/1786.

[279] Када су се општине Мишколца и Токаја обратиле за савет Стратимировићу, он их је упутио на митрополита Мојсија. (АСПЕБ, Е, К, 102/1789). Случај из 1789. сведочи о томе да је митрополит Путник у пословима грчко-цинцарских парохија уважавао њихово мишљење.

из Османског царства, али су под јурисдикцијом директно митрополита и где има доста Грка и Цинцара[280] – ради њихове лакше контроле, треба ставити под духовну власт будимског владике, али је иницијатива остала без решења.[281]

Стратимировићева управа епископијом погодовала је финансијском стању у њој. Он није узимао од верника или свештеника више од онога што му је закон прописивао, и строго је пазио да свештенство не направи неки преступ у овом смислу. На иницијативу митрополита, у складу са Декларatоријом, престао је са праксом да приликом издавања синђелија узима дукат. Тражио је да свештеници не узимају бир од брачних парова него од куће у којој је могло бити више супружника. Нарочито му је сметало узимање преко прописаних такси за свештеничке услуге и то да ни најсиромашније неће да сахране без надокнаде, док за трократно оглашавање и знамење рођених узимају 17 уместо 7 крајцара. Поред тога, борио се и против богатих дања које су свештеници често захтевали.[282] Нарочито је старао да редовно на контролу буду упућени манастирски рачуни, које су једном годишње прегледали Конзисторија и Апелаторија.[283]

Поред обавезних прописа у погледу финансијских давања владика је, подстакнут идејама са Двору, подучавао вернике о економским приликама и начинима како да побољшају материјални положај. Преко свештеника је утицао на богате Србе да приликом моба не дозволе опијање својих радника.[284] Утицао је и да се престане са великим дањама, забрањујући да на њих иде свеште-

---

Наиме, те године се разболео свештеник Исаија из Унгвара, проигуман манастира Лавре на Светој Гори, због чега је првојерарх замолио владику Стефана да дозволи прелазак трнавског капелана Георгија Јакомија у Унгвар, по жељи локалне православне општине. (АСПЕБ, К, 5/1788).

[280] Како је у Пешти било доста Грка и Цинцара, владика Стефан је наредио да се овде део литургије држи на грчком језику. У погледу школства је још раније (1783/1784) донета одлука која се тицала свих Грка и Цинцара, па и оних у Пешти, да тамо где је део верника био њиховог порекла, из црквене касе буде плаћен и грчки учитељ, јер грчки верници у њу дају своје приходе. (АСПЕБ, К, 55/1788).

[281] АСПЕБ, К, ф36, 83/1786. Јегарско-великоварадска епархија је по Трећој привилегији била самостална епископија. Њен први и једини владика је био Јефрем Бањанин, који је услед наклоности унији склоњен са места дијецезана. Како су Срби у овој епархији страдали током Ракоцијевог устанка, више није ни постављан епископ, него је 1713. епархија подељена између Бачке и Арадске, тако што је Бачкој припала Јегра, а Велики Варадин Арадској. Ово је било и у складу с географским положајем епархија, те је тако Будимска (и до сједињења Сигетско-мохачка) обухватала област западно од Дунава, Бачка између Дунава и Тисе, а Арадска источно од Тисе. Удаљеност Јегре од центра епархије не би била толико уочљива да је на целој територији између Дунава и Тисе, од југа до севера, било Срба, али, нажалост, после ратних дешавања у периоду 1703–1711. то више није био случај. Управо из тог разлога временом се почело чинити да је нелогично да Јегра буде под јурисдикцијом бачког епископа. (Јован Радоњић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, 444–451).

[282] АСПЕБ, К, 77/1787.

[283] АСПЕБ, К, 11/1787.

[284] АСПЕБ, К, 4/1787.

ник и тако примером покаже непотребност таквог обичаја или бар потребу да буде скромнији.[285] Од свештеника је по други пут од доласка у епархију 1788. захтевао да воде рачуна о убирању прихода. Бир је био сталан проблем, а владика је претио свештеницима казнама, објашњавао им да је свако потраживање изван прописа Декларатории кажњиво и позвао их на моралну дисциплину.[286] Стратимировић и поједини свештеници су се истицали и по томе што нису инсистирали на целокупним приходима. Администратор сигетске парохије Јелисеј Поповић је тражио од владике да смањи своје приходе од ове парохије на основу конвенције, на шта је дијецезан пристао.[287]

Стратимировићева управа владичанством обележена је смањењем надлежности епископа. Цар Јозеф II је 21. маја 1787. донео решење по којем су владике морале да дају унапред пуномоћја протопрезвитерима или свештеницима да иступају пред световним судовима. На овај начин је измењена ранија пракса у којој је овакво пуномоћје епископ давао за сваки појединачни судски процес. Ако су свештеници који су пуномоћје унапред добили, били спречени да учествују у суђењу, могли су сами, без обраћања владици, да одреде свог заменика. Стратимировић је поступио по овом решењу и у Доњој епархији је 2. јула 1787. овластио протопрезвитера Кузмана Марјановића да га заступа у парницама, уз обавезу да га по окончању судских процеса о њима подробно обавести.[288]

Током 1787. владика Стефан је кренуо у прву канонску визитацију епископије. У мају је боравио у Сечују и наредио проти Кузману Марјановићу да у Сентандреју пошаље рачуне из 1786. који му нису предати (за цркве у Мохачу, Сигету, Печвару и Медини), као и извештаје које до тада није добио, а тицали су се циркуларне поште. Упозорио га је да пази да ли се сви свештеници потписују на писма која им шаље као окружнице. Ово је било важно јер су тиме гарантовали да су их прочитали и преписали у протоколе. Дао му је упутство како да реши неке локалне проблеме са свештеницима, као и где да поједине премести. На крају, препоручио му је да што пре скупи средства која по сидоксији и конвенцији припадају владици, као и остатак средстава из 1786, и пошаље их у Сентандреју.[289]

---

[285] АСПЕБ, К, 21/1787.

[286] АСПЕБ, К, 2. и 37/1788.

[287] Поповић је најпре упознао владику са бројем верника у овој парохији, која је у време када је са Арсенијем Радивојевићем направила конвенцију, било 50 породица. Договорено је да годишње на име конвенције дају укупно 12 форинти. Како се број домаћинстава од тада толико смањио да их је остало свега дванаест, од којих су два била удовичка, са малом децом, а сидоксија није плаћена од 1785. до 1788, молио га је да смањи потраживања. Стратимировић је одредио да му уместо 36 заосталих форинти дају 18. (АСПЕБ, К, 60. и 61/1788).

[288] АСПЕБ, К, 45/1787.

[289] АСПЕБ, К, 25/1787.

Владика Стефан је настојао да у његовој епархији све цркве имају неопходне књиге и помагао им је у њиховој куповини. Ово се односило и на протоколе, крштених, венчаних, умрлих, као и циркуларне. По доласку на чело епископије тражио је од свештеника извештаје о томе које им књиге недостају. На основу података које су му дали, књиге је поручио у Русији, а средином 1787. могао је да их подели парохијама.[290] Поново је током боравка у сечујској резиденцији позвао све свештенике да му дођу 13/24. јуна 1788. са извештајима које им књиге недостају.[291] Током канонске визитације 1789. је позвао свештенство у Сечуј са наредбом да му понесу протоколе, како би их прегледао.[292] У лето 1789. тражио је да га свештеници обавесте да ли им недостају *Моралне поуке*, чије је штампање у преведу са руског на „*прост српски језик*" годину дана раније наредио митрополит Мојсије Путник.[293]

Непуне две године по Стратимировићевом доласку у Сентандреју почео је последњи Аустро-турски рат (1788–1791). Ратна тензија се осетила већ у септембру 1787. када је владика послао циркуларно писмо, по наредби Двора, у којем је стајало да свештентво проповедима утиче на војнике да се после летње паузе врате у своје пукове. Био је ово наговештај предстојећег рата. Када је рат 9. фебруара 1788. почео, у складу са ставом државе, владика је наредио свештеницима да почну са молитвама за победу Хабзбуршке монархије.[294] Ратни свештеници су постојали у свим пуковима и било је неопходно поставити их за српске православне вернике. Они су размештени и у болницама, због чега је владика у Бељском срезу за ову дужност поставио пароха Теодора Михајловића.[295] Преко епископске посланице позвани су православни дезертери да се врате у јединице без последица, први пут маја 1788, а потом септембра 1789.[296]

О ратним дешавањима будимског дијецезана је редовно обавештавао митрополит Мојсије. У посебном писму га је информисао да је Банат страдао када је османска војска ушла у њега.[297] У вези са овим продором, код првојерарха се јавио страх да би иста судбина могла да задеси Срем, где су били његова резиденција и Народни архив са документима од изузетне важности за Карловачку митрополију и српски народ. Његов страх је појачала чињеница да

---

290 АСПЕБ, Е, К, 10/1787.

291 АСПЕБ, К, 10/1788.

292 Визитацију више није обављао идући од једног до другог насеља, него су свештеници увек долазили у његову резиденцију. Том приликом нису сви стизали исти дан, јер би парохије остале без свештенства, него су први дан долазили они који су најближи Сечују, други дан они који су најудаљенији, а трећи дан они који су између њих. (АСПЕБ, Е, К, 126/1789).

293 АСПЕБ, К, 97/1789.

294 АСПЕБ, К, 23/1788.

295 АСПЕБ, К, 62/1788.

296 АСПЕБ, К, 90/1788. и 85/1789.

297 АСПЕБ, К, 17/1788.

је већина војске премештена из Срема у Банат, чиме је Османлијама пут преко Саве био отворен. Зато је Будимској епископији, као најудаљенијој од границе, наменио улогу чувара Архива.[298] Сва документа из митрополијске резиденције су током августу спакована у три сандука и осам великих буради, запечаћена и упућена по великореметском игуману Павлу Марковићу у Сентандреју, где су акта стигла 15/26. августа 1788. Над њима је одређено да брину тутори који су са владиком Стефаном једном месечно, а по потреби и чешће, проверавали да ли је све на месту. Врата собе у којој се Архив налазио морала су бити затворена и обележена туторским печатима. Премештањем докумената спасена су ова важна акта – Турци нису упали у Срем, али је септембра 1788. изгорела митрополијска резиденција. Да су се акта налазила у њој, данас не би било докумената на основу којих се проучава историја Карловачке митрополије.[299] До краја Стратимировићеве управе епископијом Архив је остао у Сентандреји.[300]

Односи између епископа и свештеника, као и између државе и клера, развијали су се током целе владавине Марије Терезије и њеног сина Јозефа II. Измене су у дело спроводили надлежни дијецезани, што није мимоишло ни владику Стефана. Зато је у више наврата он саветовао свештенике да поштују царске одлуке у погледу личне увреде или повреде верских права. Држава није желела да свештеници у таквим случајевима јавно протестују, него да о свему обавесте световне власти, које би решиле настали проблем.[301] Свештеницима је забрањено да одсуствују из своје парохије дуже од осам дана, што је могла да им одобри локална световна власт, али свако дуже одсуство је морало

[298] Почетком августа 1788. митрополит је писао владици Стефану да узме под најам сув и добро грађен дућан са гвозденим вратима за Архив или било који добро грађен објекат. О свему је требало да се саветује са „*старим Господином Плевицким*", чији је син Данило (световно име Димитрије) био гргетешки и придворни митрополијски архимандрит, као и члан Апелаторије. Данило је умро средином новембра 1788, о чему је владика Стефан посебно обавестио првојерарха. (АСПЕБ, К, Писмо од 2/13. августа 1788; 23/1788; Димитрије Е. Стефановић, *Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји*, Сентандрејски зборник, 1, Београд 1987, 326).

[299] У име Конзисторије је одређен Прокопије Поповић, намесник и свештеник сентандрејске Преображењске цркве, у име Будимске општине биров Јован пл. Станковић, Пештанске Никола Станковић и Наум Моско, Сентандрејске Јован Плевицки, Јефтимије Маргаритовић, Петар Поповић и сенатор Георгије Авакумовић. (АСПЕБ, К, писмо од 5/16. септембра 1788. и 70. и 93/1788).

[300] То је доводило до проблема када је нешто требало посведочити документима из Архива, као када је 1789. умро буковински владика Доситеј Харескул, а митрополит добио наређење Двора да предложи будућег владику за Буковину који зна румунски језик. Предложио је, а Двор прихватио, Данила Влаховића, ковиљског јеромонаха који је у Буковини као учитељ радио неколико година уназад. Како је ускоро за Ердељ, такође, морао да посвети новог дијецезана – Герасима Адамовића, недостајала му је документација на основу које би им издао синђелије. Зато је морао у Сентандреју да шаље свог протосинђела, Будимца, Стефана Авакумовића. (АСПЕБ, К, 122. и 125/1789).

[301] АСПЕБ, К, 71/1788.

бити пријављено епископу, а протопрезвитер је био дужан да пароху нађе замену док одсуствује.[302] Од средине 1788. владика је по заповести Двора наредбе свештенству слао на латинском, а не на немачком језику, којем свештеници, наводно, нису били вични.[303] У складу са наредбом Двора обавестио је парохе да сиромашним људима не смеју наплаћивати таксу за издавање крштенице када световне власти од њих захтевају да им крштеницу доставе.[304]

Како је спроводио у дело наредбе које се тичу свештенства, тако је преко њих спроводио оне које су се тицале народа. Пре свега ово се односило на поучавање о оданости владару и о заштити од заразних болести. Владици је посебно скренута пажња на повезаност између ширења епидемија са погребним обичајима. Средином 1789. појавила се на више места болест названа трула грозница, а световне власти су закључиле да се она код Срба шири брже јер покојнике носе у цркве у отвореним сандуцима, током опела у храму све прозоре држе затворене, због чега нема струјања ваздуха, што су у случају ове болести сматрали подједнако погубним колико и чин целивања покојника. Владици је скренута пажња да иако је 31. марта 1778. Србима дозвољено ношење покојника у отвореним сандуцима, то се не односи на оне који су умрли од заразе, него они морају бити посути кречом и у затвореним сандуцима однети на гробље. Стратимировић је утицао на вернике да се са лошим погребним церемонијалом престане и напоменуо им да никог не сахрањују око цркава, јер су се до тада многи изговарали да им је ова наредба непозната, настављајући са старом праксом.[305]

Један од важних задатака сваког епископа било је старање за добијање потребних дозвола за зидање или велике оправке цркава. Док је управљао епископијом, Стратимировићу се обратила Титошка општина на челу са свештеником Пантелејмоном Јовановићем и кнезом Павлом Лукићем, са молбом да их посаветује да ли да у ратно време граде храм. Њихов земљишни господар их је одвраћао од тога, али су они већ имали склопљен уговор са зидаром Савом Вукајловићем из Маркушице у Осијечком пољу који је требало да сазида цркву и торањ.[306] Сечујска општина је молила Стратимировића за дозволу за поправке сликарских радова чија је цена износила 160 форинти, које им је владика Стефан одобрио, али уз услов да уговор прегледа грабовачки јеромонах и намесник Гаврило.[307] Из Фелдвара су тражили да им дозволи да могу

[302] АСПЕБ, К, 35/1788.
[303] АСПЕБ, К, 59/1788.
[304] АСПЕБ, К, 93/1789.
[305] АСПЕБ, К, Стратимировићева наредба од 10/21. јула 1789.
[306] За поверени посао, зидања нове цркве на старим темељима, био је плаћен са 650 форинти и три килограма пшенице по дану. Материјал је набављала Црквена општина која је свакодневно као помоћ давала 14 радника. (АСПЕБ, К, 64/1788).
[307] АСПЕБ, К, 73/1788.

служити у новој цркви, грађеној између 1786. и 1788, иако у њој нема Часне трпезе, али им је владика дозволио да то раде тек када унесу антиминс у њу.[308]

Епископски задатак је било и старање о томе да свака парохија има свог свештеника. Ово се као проблем показивало у сиромашним општинама или малим парохијама које су најчешће постајале филијале већих. Тако у Збегу због сиромаштва није било свештеника, али су верници затражили да им владика постави њиховог сугрђанина, црквеног помоћника Димитрија Поповића, јер је он имао кућу и имовину у Збегу, те му то не би морали да обезбеде, него само штоларне приходе, које су ионако давали.[309] Свештеник Данило Ракић, који је држао парохију у Балашћармату и Лошонцу, молио је да за Ускрс владика пошаље посебног свештеника који би служио литургију у Лошонцу, а он би се потрудио да му обезбеди превоз.[310] У погледу постављања свештенства Стратимировић је често уважавао мишљење локалне парохије и протопрезвитера, посебно када је у питању Доња епархија. Инсистирао је да му протопрезвитери редовно јављају када неко од свештеника умре, да парохија не би остала без духовника.[311] Утолико је ова мера била значајнија што му је марта 1789. јављено да у целој Будимској дијецези више нема ниједног прекобројног свештеника, а њему је остављено да у будућности води рачуна о постављању нових.[312] Бринуо је о дисциплини свештеника, а онима који су правили проблеме претио је одузимањем парохије. Био је строг према свима који му нису слали годишње парохијске рачуне.[313]

Стратимировић се борио да заштити права свештенства своје епархије. Када је власник поседа у Шиклошу покушао да опорезује свештеника на име парохијског дома који је сазидан на његовој земљи, почетком 1788. парох Јован Адамовић се тужио Барањској жупанији. Пошто је она донела пресуду да Срби у Шиклошу не поседују парохијски дом, него је он власништво властелина, који има право да наплати или ослободи свештеника од пореза, Стратимировић је захтевао да то решење не буде уважено, јер је оно било у супротности са 40. параграфом Декларације, по којем су сви свештеници ослобођени пореза. Адамовића је посаветовао да свој проблем предочи власнику поседа и да тако проба да се заштити. Занимљиво је да је у ово време исти свештеник обавестио владику о сиромаштву парохијана, који нису имали средстава да у време Божићног поста набаве посне намирнице. Зато је молио Стратимировића да током Ускршњег поста дозволи да поред рибе једу маст, сир и јаја. Сиромашним породицама је било најисплативије да једу оне намирнице које су имали у

308 АСПЕБ, К, 24/1788.
309 АСПЕБ, К, 23/1788.
310 АСПЕБ, К, 36/1788.
311 АСПЕБ, К, 141/1789.
312 АСПЕБ, К, 136/1789.
313 АСПЕБ, К, 73/1789.

својим домаћинствима. Њих су и иначе јели (јаја, млеко и млечне производе), док је пост за њих представљао финансијско оптерећење. Владика је делимично изашао у сусрет дозвољавајући да најсиромашније породице користе и током поста мрсну храну.[314]

Сведочанства о сукобу свештеника и господара поседа нису бројна, али то не значи да владика није водио рачуна да не дође до преседана на основу којег би свештенство или народ у будућности били оштећени. Напротив, био је врло ревностан. То се види и у случају бременског пароха Христофора Михајловића, који се новембра 1789. жалио да је инспектор поседа наредио службеницима да му оберу сваку пету бразду винограда, што је иначе рађено у случају земљорадника дужних да дају порез на виноградe. Михајловићево сведочење открива да је до увођења Урбара у Угарску свештенство уживало земљу као парохијалну, а од увођења она је сматрана власништвом господара поседа, за чије коришћење је требало давати порез. Како је парохијску имовину, правно посматрано, власник поседа уступао цркви (у Бремену је 1786. дато пола сесије), на њу је свештеник морао да плати порез, као што су радили световњаци, а управо тога је морао бити ослобођен јер су тако прописивале Привилегије и Декларатория. У Доњој епархији се у наредном периоду појавило више оваквих преступа, на које се Стратимировић тужио како локалним властима и судовима, тако и вишим инстанцама.[315] Његову борбу за заштиту парохијске имовине прекинули су догађаји који су га довели на чело Карловачке митрополије.

Смрт цара Јозефа II фебруара 1790. изазвала је забринутост код свих који су били заштићени законским актима покојног владара. Из страха да нешто не буде урађено на штету православаца, митрополит Мојсије Путник је већ 16/27. фебруара послао писма министрима и институцијама у којима је тражио заштиту права својих верника. Истовремено је позвао владике у Карловце на саветовање.[316] Митрополит се после саветовања упутио у Беч, а на путу су га пратили темишварски дијецезан Петар Петровић, бачки Јован Јовановић и будимски Стефан Стратимировић. Путник је покушавао да добије позиве за учешће на Угарској скупштини, да би у њој заступао српске интересе. На аудијенцији код цара Леополда II (1790–1792) са митрополитом је био и владика Стефан, после чега је отишао за Будим, где су га чекали вршачки владика Јосиф Јовановић пл. Шакабента и арадски Павле Авакумовић. Тада је уследило саветовање о сазивању српског Сабора.[317] Како митрополит и епископи нису

[314] АСПЕБ, К, Писма од 1. (Јован Адамовић – владици Стефану) и 6. (владика Стефан – Јовану Адамовићу) фебруара 1788.

[315] АСПЕБ, К, 62/1789.

[316] АСПЕБ, К, 44/1790.

[317] АСПЕБ, К, Писмо митрополита Мосија Путника од 27. маја / 7. априла 1790, 36. и 39/1790.

добили позиве за Дијету, владар је решио да им као противтежу мађарских захтева дозволи да сазову Сабор, одредивши за комесара Јозефа Шмидфелда. Смрт митрополита Путника, током боравка у Бечу, условила је да карактер Сабора постане не само расправни него и изборни.

Пре одласка на Сабор владика Стефан је морао да са администратором епископом Петром Петровићем организује сахрану митрополита у сентандрејској Саборној цркви. Потом је почетком августа приступљено избору посланика. Из Горње епархије су у име свештенства предложена четворица: протопрезвитер Живко Цвејић, сентандрејски намесник Прокопије Поповић, помаски свештеник Андреј Константиновић и пештански Георгије Миловојин, а изабран је Прокопије Поповић. У име Провинцијала предложени су Стефан пл. Монастерлија, Јован Мушкатировић и Адам Пешти, а изабран је Монастерлија. У Доњој епархији гласање је спроведено у Мајшу, где је бирано између Будимца Јакова Сечанца, Шиклошанина Григорија Ђурковића и Мохачанина Василија Поповића, а изабран је Сечанац. Од свештенства истог дана у Мајшу бирало се између проте Кузмана Марјановића и свештеника: шиклошког Јована Адамовића и титошког Пантелејмона Јовановића. Тада је направљен преседан па је изабран кандидат који није био предложен – Прокопије Поповић, али како је он већ био изгласан у Горњој епархији, олучено је да уместо њега на Сабор иде прота Кузман Марјановић.[318]

[318] АСПЕБ, К, Запис о избору посланика.

У ЕПОХИ РАЂАЊА НАЦИЈА

На Темишварском сабору на којем су Срби изнели своје политичке захтеве изабран је и нови митрополит. За кандидате су се наметнула тројица, администратор темишварски владика Петар, вршачки Јосиф и будимски Стефан. Иако је комесар покушавао да обезбеди администраторов избор, депутати су се већином определили за најмлађег међу њима, будимског владику, којем су се потом придружила мањина и сви епископи. Тако је Стефан Стратимировић дошао на чело Митрополије, којом је управљао наредних 46 година. Његовим избором Будимска дијецеза је остала седисвакантна, али још док се чекало да владар потврди Стратимировића, предложен је будући епископ. Будимска српска општина је сазнала да је за то место комесар предложио Дионисија Поповића, београдског митрополита, и одбила је да га прихвати за дијецезана, истичући да је то противно не само Привилегијама него и државним законима, по којима у Хабзбуршкој монархији парохије и дијецезе не могу добијати они који су пореклом из Османског царства.[319] Истицали су да Поповић није Србин и да не познаје довољно српски језик, а уз то ни законе и обичаје Монархије. Могућност да им постане владика одбијали су и због тога што је за то потребно да буде образован, а он то није био, за разлику од многих архимандрита који испуњавају све потребне услове за овај положај. Истакли су и канонски проблем јер њега није поставила ни бирала јерархија Карловачке митрополије, нити Хабзбуршка монархија, која му духовну власт није признавала ни у Ср-

[319] Дионисије (Димитрије) Поповић/Папазоглу је рођен у Козанију, близу Солуна, 1750. у свештеничкој породици. По завршетку школовања оженио се и са супругом Ирином добио сина Харитона. У то време (1775) био је рукоположен за ђакона и презвитера и постављен за помоћника свом оцу. Како су му ускоро умрли отац и супруга, оставио је сина рођацима и замонашио се у Ватопеду, где је ускоро постао архимандрит. Одавде је прешао у Влашку као учитељ деце влашког кнеза, а потом је отишао у Цариград, где је добио епископско достојанство, али без дијецезе, па је био проповедник у Фанару. Епархију је добио 1785, када је постао београдски митрополит, где се задржао до 1791. (Петаръ Римскій, *Житіеописаніе Діонисіа отъ Поповића православнаго епископа будимскаго*, Српскій лѣтописъ, 95, Будим 1857, 67–69; Владан Гавриловић, *Темишварски сабор*..., Нови Сад 2005, 108, 151, 198).

бији, него му је одредила годишњу пензију за услуге које им је чинио током рата. Међутим, Стратимировић, чија потврда још није била објављена и коју је очекивао, није смео да се буни против решења које је очито било блиско Двору. Зато је Будимцима одговорио да су о овом проблему он и епископи већ расправљали и да ће решење бити донето. Истовремено са обавештењем да је Стратимировић потврђен за митрополита стигло је и оно да је за будимског владику одређен Дионисије Поповић. Поводом Поповићевог избора дато је објашњење да ће се, иако се не препоручује давање парохија и епархија људима из Османског царства, с њим у вези направити изузетак јер је показао ревност и оданост Монархији у рату.[320]

Док владика није стигао у епархију, о њој је бринуо Стратимировић.[321] Конфирмациона диплома за новог епископа била је спремна у априлу,[322] а такса за њено издавање плаћена је у јесен 1791. Конзисторија је 28. септембра 1791. обавестла свештенике и вернике да је владика кренуо ка њима и од тада су га сви морали помињати у молитвама.[323] Одмах по преузимању епархије, на основу наредбе Илирске дворске канцеларије одредио је свештеницима да опишу своје цркве. Из свештеничких одговора јасно се види стање храмова крајем 1791. Постојало је доста сиромашних парохија, са црквама од лошег материјала. У Чипу, Мађарбоји и Титошу цркве су биле од дрвета, звоник у Кечкемету пола од камена пола од дрвета, а у Ланчугу је храм био у толико лошем стању да су зидови подупрти дрветом да се не би срушили. Црква у Бати је била у добром стању, од квалитетног материјала, али је постојала потреба да се њена припрата прошири. Парохијани су се у свим општинама нудили да раде на градњи храмова. Просечно, цена сеоског храма износила је око 4.000 форинти, мада је на њу утицала и величина цркве. У добром стању су били храмови у Ловри, Дунапантелији, Фелдвару, Секешфехервару, Ђуру, Коморану, Острогону, Калазу и Чобанцу.[324]

Поповић је током управе Будимском епископијом настојао да заштити права свештенства и да му обезбеди боље услове за живот. Зато је пазио да не дође до постављања већег броја духовника од потребног, иако се крајем 1791.

---

320 АСПЕБ, К, 43/1790; Владан Гавриловић, *Темишварски сабор...*, 198.

321 О имовини цркве су се у то време старали: Прокопије Поповић, егзарх и свештеник у Сентандреји, Андреј Константиновић, свештеник из Помаза, Кирило Стојановић, сентандрејски свештеник, и Јован Бурјан, конзисторијални бележник. (АСПЕБ, К, 42. и 56/1791).

322 АСАНУК, МПА, „А" 55 Регистар и 70/1791.

323 АСПЕБ, К, 2. и 60/1791.

324 Повремено је уз податке о храмовима навођено и на основу чега је црква остваривала приход. Најчешће се помињу мали виногради и вино, док је за Секешфехервар записано да је његова православна црква имала ливаде, које су јој без објашњења одузете 1782. године. (АСПЕБ, К, 43/1791).

поново појавио проблем са прекобројним, којих је било седам.[325] У обезбеђивању бољег положаја свештеника повремено му је наруку ишла иницијатива државе, коју је занимало зашто поједини пароси уопште немају земљишну сесију (мохачки, сигетски, сечујски, будмирски и рацкозарски), неки имају четвртину (шиклошки, шарочки, виљански, батесечки, борјадски и мединski), а неки половину (титошки, болмански, дарданski, мађарбојски, шумберачки и веменски). Тражили су да им владика достави податке да ли су у прошлости свештеници тражили сесију од земљопоседника и ако јесу, зашто је нису добили.[326]

У складу са горњом наредбом владика је заповедио протопрезвитерима да прво испитају свештенике који имају целу сесију колико јутара она износи, а потом да утврде колико ко од свештеника ужива земље. Одговори дају слику парохијских земљишних добара. У Сечују је свештеник зависио од поседника печујског бискупа, који не само да му није дао сесију, него му је наплаћивао и вински десетак. Рацкозарски парох Стефан Андрејевић је сведочио да није добио сесију, као ни његови претходници, иако су је сви тражили. Мохачки Јован Поповић је сведочио да његов земљишни господар, печујски бискуп Пал Естерхази, не жели да му да земљу. Јелисеј Поповић из Борјада је, као и његов претходник, тражио целу сесију од Филипа Бањањија, али је добио само девет јутара оранице на којима је могао да посеје до 18 мерова жита. Имао је и два јутра ливаде. Мединski свештеник Стефан Поповић је успео да од спахије Безередија добије уместо сесије њену четвртину од пет јутара оранице на којој се могло засејати десет мерова жита. Сава Косић, батосечки парох, имао је пет ланаца земље, од којих је његов претходник Михајло Завишић сам стекао крчењем три ланца. Тражио је од Александра фон Клигла целу сесију, али је одбијен. Шиклошки парох Јован Адамовић је од Филипа Бањањија тражио сесију 1773, али му је одговорено да је не може добити јер власник поседа нема довољно земље ни за себе. Адамовић је зато изнајмио на две године четвртину баштине за који је плаћао аренду. Симеон Лазић, шарочки парох, одбијен је приликом покушаја да добије земљу, док је Андреј Поповић, виљански парох, имао парохијалне ливаде, а 1791. је после 14 година разних молби добио још пет јутара оранице. У Дарди, где је администрирао Василије Радановић, уступљено је пола сесије (11 ланаца оранице и 6 ливаде) парохији. Титошки свештеник Пантелејмон Јовановић је имао пола сесије (три и по ланца ливаде и

[325] Од седам поменутих, четири прекобројна свештеника су била у Сентандреји (Константин Николајевић, Јаков Адамовић, Јован Бањањ и Јован Петровић), док се по један прекобројни помиње у Фелдвару (Григорије Марковић), Трнави (Јован Јовановић) и Рацалмашу (Јован Цвејић). Већина је говорила неколико језика, најчешће мађарски и немачки, али посебно треба истаћи Јована Јовановића из Трнаве који је говорио поред српског још: грчки, мађарски, немачки и румунски. (АСПЕБ, К, 5. и 6/1791).

[326] АСПЕБ, К, 24/1792.

оранице), а спахија Филип Бањањи му је обећао другу половину. Његов наследник Василије Радановић је на захтев за земљу добио одговор од спахије Лајоша Бањањија да православни свештеници немају право на њу.[327] Лазар Поповић, болмански парох, имао је девет ланаца оранице и десет ланаца ливаде. Спахија није хтео да му дâ целу сесију. Веменски парох Теодор Јанковић је имао девет ланаца оранице и два ланца ливаде. Године 1787. је добио целу сесију, али када је дошло време жетве, појавио се Лазар Грабарић, управник Печварског властелинства, и пожњео другу половину. Шумберачки свештеник Роман Комадиновић није имао земљу која је била црквена, него личну, коју је добио од оца и брата, и био је ослобођен пореза на њу. Поред тога, поседовао је виноград, као лично власништво, али је за њега плаћао деветак и таксу на казан од 1,5 форинте. Није добио парохијску сесију када ју је тражио јер је спахија сматрао да не треба да поштује наредбу у том погледу. Јефтимије Ратковић, мађарбојски свештеник, имао је пола сесије, а господар Естерхази је одбио да му да целу. Хидошки свештеник Никола Поповић није имао земље.

Будимски прота Живан Цвејић је обавестио о следећем стању његовог протопрезвитерата: адоњски парох је имао 12 јутара, а грофица Зичи му није хтела да дâ више. Целу сесију од 30 јутара имао је ловрански парох, а рацковински, као чипски и фелдварски, нису имали ништа. Свештеник Дунапантелије је имао 12 јутара, а Секешфехервара осам, које су му купили његови родитељи и био је ослобођен пореза. Пароси будимски и пештански живе у краљевској вароши и зато нису имали никакве земље, као и сентандрејски, који још плаћају разне порезе. Проблем са земљом се није овде завршавао. Администратор Мохачког протопрезвитерата, ланчушки свештеник Георгије Комадиновић, сведочио је да сесија има 24 јутра оранице и 8 ланаца ливаде, али да су код њих јутро и ланац изједначени, иако је ланац износио 1.000 квадратних клафтера, а јутро 1.600, што је суштински смањивало парохијске поседе.[328]

На сталне захтеве митрополита Стефана да се свештеници обезбеде пуном сесијом Угарско намесничко веће је тек фебруара 1812. донело решење, којим је одређено да сесије које су свештеници уживали пре урбаријалног устројства уживају и даље, а тамо где су је стекли на други начин (наслеђе, родитељска земља, сами је купили), за једну сесију буду ослобођени пореза и работа, а да преко тога морају дати порезе. Свештеници беземљаши су пописани и поседницима је наређено да им дају законску сесију. На Стратимировићев захтев да земљу за парохе обрађују парохијани дато је повољно мишљење, ако парохијани на то пристану и са свештеником, у присуству два световна представника, сачине посебан уговор. Захтев да се таксе за свеште-

[327] АСПЕБ, К, 84/1798.
[328] АСПЕБ, К, 15/1792.

ничке услуге и бир повећају није прихваћен. Забрањена је пракса да се давања у натури пренесу у новчана. Изузетак је постојао код парохијана који нису обрађивали земљу (трговци и занатлије). Све је наплаћивано по дому, а не брачном пару, којих је у дому могло бити више. У погледу снабдевања дрвима решено је да их господар поседа мора дати или бесплатно или са мањом ценом од тржишне, а парохијани су били у обавези да све пренесу свештеницима. Тамо где је таква погодба већ постојала, могла је остати на снази, а тамо где је није било, требало је да буде склопљена, али без присиле. Дозвољено је да владике са парохијама направе нове конвенције, али под условом да их одобре световне власти.[329] Године 1815. одређено је колико жита треба да дају они који немају земље, те је прописано да ако им је царска порција (порез) више од 20 форинти од куће, дају 60 ока жита, они који порез плаћају између 10 и 20 форинти 40 ока жита, а до 10 форинти 20 ока. Општине и кнезови су се морали старати да свештеник добије свој бир на време.[330]

Рачуни парохија су редовно прегледани и зато су свуда морали да постоје протоколи у којима су вођени приходи и расходи. Пазило се да не дође ни до најмање неправилности и да све буде по прописима како се не би пружила могућност некоме да интервенише у црквеним пословима.[331] Свештеници су на име бира почели почетком XIX века да узимају помало жита од удоваца и удовица. Народ је овоме пружио јак отпор па се поставило питање имају ли пароси на то право.[332] Иако су свештеници уредно обавештавали парохијане да је ово нова мера која треба да се спроведе у живот, отпор је био толико јак да у њеном увођењу није било успеха.[333] Свештеници су се жалили протама и владици да морају да обављају све пољске радове као и обични људи, што их онемогућава да се потпуно посвете верницима. Тражили су и да парохијани обрађују њиве за њих, како би се они посветили духовном позиву. Услед лошег односа између верника и свештеника међу потоњима се јавио страх да их могу мењати без удела епископа у томе, само уз помоћ световних власти. Да је проблем у овом смислу био реалан види се из шиклошке парохије, где су верници намерно остављали пароха у великом сиромаштву како би га присилили да их напусти, а на његово место доведу онога ко им је по вољи.[334]

Знатан део времена које је владика Дионисије провео на челу Будимске епархије обележен је ратним сукобима између Хабзбуршке монархије и Француске. У њих су се на свој начин укључивали епископи и народ, јер је црква настојала да подржи ратне напоре државе. Преко ње су објављиване многе

[329] АСПЕБ, К, 42/1812.
[330] АСПЕБ, К, без броја/1812.
[331] АСПЕБ, К, 5. и 22/1804.
[332] АСПЕБ, К, 10/1805.
[333] АСПЕБ, К, 115/1806.
[334] АСПЕБ, К, 149/1805.

наредбе, позиви за помоћ у новцу, храни, разном материјалу, као и амнестије за дезертере.[335] Владике су покушавале да финансијски помогну државу и у том циљу Дионисије Поповић је јавио верницима да је владар 31. марта 1793. дозволио приватне зајмове у виду златних и сребрних предмета. Зајам би био враћен у новцу, а његова висина и камата зависиле су од квалитета племенитих метала. Новац тако стечен даван је као кредит на шест година са каматом од 4,5 %, која је исплаћивана у полугодишњим ратама. Поповић је у пастирској посланици истицао да је обавеза сваког поданика да свом владару искрено служи, те да свештеници позову народ да прилажу по својој могућности. Истовремено, наредио је да све оне парохије у чијим црквама се налазе бескорисни златни и сребрни предмети дају те предмете да се претопе и тако постану кредитори. На зајам су могли да дају и новац, под мало другачијим условима.[336]

Владика је намеравао да организује грчко-цинцарски пук од хиљаду добровољаца које би сам издржавао, али је проблем био што у својој епархији није за то имао довољно ни Грка ни Цинцара. Зато је митрополит Стефан позвао припаднике ових народа из других епархија да се прикључе добровољачком пуку. У то време је био проблем и скупити средства за издржавање војника, јер је годишње један коштао 100 форинти. Митрополит је подстицао Грке и Цинцаре у свим владичанствима да помогну Поповићеву идеју финансијским прилозима. Епископ је сматра да они треба да дају помоћ, јер, како је навео у једном писму, они спавају док Срби стичу херојску славу и потврђују своју оданост отаџбини.[337]

Свештенство је имало посебну улогу међу парохијанима током рата јер је требало да их подучи и утиче на њих да дају прилоге или се придруже војним одредима, истичући да нема начина да се опише српска храброст. Приликом сваке победе Аустрије држали су благодарења појањем *Тебе Боīа хвалим*. Преко њих је организовано прикупљање прилога у виду платна за превијање рањеника.[338] Јануара 1795. предочавали су верницима да не иду у рат само против оних који убијају своје владаре него и уништавају хришћанску цивилизацију. Децембра 1798. владика је на позив владара тражио прилоге у храни, јер је било потребно спремити милион и по мерова зоби из Угарске, 600.000 за италијанско и 900.000 за рајнско ратиште. Као лични пример дао је четвртину својих прихода у зоби (хиљаду мерова).[339] Да је епископ био успешан у прикупљању новца види се и из тога што му је владар на томе лично захвалио

[335] АСПЕБ, К, 269/1792, 5/1798, 168/1801.
[336] АСПЕБ, К, 51/1793.
[337] АСПЕБ, К, 5/1793. и 91/1796.
[338] АСПЕБ, К, 22, 37. и 94/1793, 1/1795. и 2/1796.
[339] АСПЕБ, К, 132/1798.

1796.[340] Исте године на Дијети је одређено да епископи треба као ратну помоћ да дају држави 5% својих прихода.[341] Давање прилога је настављено и у наредном периоду, као у фебруару 1799. из Мохачког протопрезвитерата[342] или у јуну када је помоћ прикупљана за тиролско становништво пострадало током окупације (1797–1799).[343] Поновно отпочињање ратних дејстава 1799. било је сигнал да почне прикупљање свих врста помоћи и да се утиче да се што више добровољаца пријави у војску.[344] Свештеници су у рату били војни капелани, како на фронту тако и у војним болницама у позадини.[345] При томе су пазили да у њиховим парохијама не дође до кварења моралног живота услед одласка мушкараца у рат. Проблем се појавио јер се многи нису вратили, а није било два сведока да посведоче њихову смрт, у складу са тадашњом праксом, после чега би се покојниковој супрузи могла дати дозвола да се преуда. Због тога се дешавалао да падају у грех, о чему је владика Дионисије обавештаван преко протопрезвитера.[346]

Од свог претходника владика Дионисије је наследио бригу о школама. Како су се по сазнању световних власти свештеници слабо трудили да укажу верницима на значај образовања, владика је морао да ову праксу промени. Посебно је водио рачуна о томе да ли се катихизација спроводи на прописан начин.[347] Школски директор Аврам Мразовић је имао пуно лошег искуства са свештеницима, пре свега из Мохачког протопрезвитерата, због чега се жалио и владици и световним властима.[348] Он и епископ су у више наврата тражили од пароха да ревносније приказују свима значај образовања и шаљу потребне извештаје.[349] Проблематична је била пракса по којој деца одсуствују са наставе

---

[340] АСПЕБ, К, Посланица од 7/18. марта 1797.

[341] АСПЕБ, К, 8/1797. За инсурекцијску касу дали су прилоге свештеници: у Будиму Димитрије Јосиповић и Јован Нешковић, у Пешти Георгије Миливоин, Јован Михајловић и Грк Харисије Сацелион, затим, Павле Константиновић у Помазу, Стефан Поповић у Ловри, Константин Теодоровић у Калазу, Јован Дожић у Чобанцу, Павле Михајловић у Рацкевеу, Димитрије Поповић у Чипу, Стојко Поповић у Вацу, те у Сентандреји: Прокопије Поповић, Кирило Стојановић, Георгије Јауковић, Јован Милашин, Јован Бањањ, Павле Јовановић и Димитрије Поповић. (АСПЕБ, К, 45/1797).

[342] Приходе су дали свештеници из следећих села: Херцег Суљош, Качфалва, Болман, Мађарбоја, Липова, Кишфалуба, Мајш, Ланчуг, Шумберак, Бремен, Дарда, Борет, Сечуј, Печвар, Вилањ, Моноштор, Шарок, Ивања, Вемен и Будмир. (АСПЕБ, К, 24/1799).

[343] АСПЕБ, К, 72/1799.

[344] АСПЕБ, К, 44, 63, 64, 107/1799, 13, 27, 31. и 119/1800, 14/1802, 3. и 78/1803, 147, 148. и 169/1805, 9, 10. и 31/1806, 60. и 161/1809.

[345] АСПЕБ, К, 31/1806.

[346] АСПЕБ, К, 118/1808.

[347] АСПЕБ, К, 16. и 61/1792.

[348] АСПЕБ, К, 106/1792, 56/1794, 5, 46 и111/1795, 187. и 193/1802, 83/1803.

[349] АСПЕБ, К, 104/1795. Када свештеници почетком 1799. нису извршили своју дужност, Аврам Мразовић их је тужио Угарском намесничком већу, а оно је послало опомену владици да утиче на свештенике: херцегсуљског, шарошког, моношторског, липовског, будмирског, ланчушког, мађарбојског, ивањског, сечујског, козарског, хидошког, мединског, фелдварског,

у време великих пољских радова. Зато је препоручено да, ако не постоји други начин, настава буде тако организована да деца не одсуствују ни са радова ни из школе.[350] Средином 1812. је донето решење да школски и црквени фонд, који су до тада били обједињени, морају бити раздвојени и да у том циљу мора да се попише школски фонд.[351] Тада начињен попис говори да су школе претежно биле зграде од две собе, од којих је једна била учионица, а друга стан за учитеља. Имале су по правилу кухињу, понекад и подрум. Најчешће су биле у црквеној порти, а имале су и баште различите површине. У поменутом списку се наводе школе у Бану, Батосегу, Бездину, Болману, Борјаду, Бремену, Будмиру, Вемену, Виљану, Дарди, Херцегсуљошу, Хидошу, Илочацу, Ивану, Качфалви, Кишфалуби, Липови, Литоби, Мајшу, Мађарбоји, Медини, Моноштору, Нани, Печвару, Рацмечки, Саки, Титошу, Шароку, Сечују, Шиклошу и Шунберку.[352]

Конзисторија је редовно вишим инстанцама слала на преглед записнике са заседања и пресуде.[353] У јуну 1792. нови саветници положили су заклетву за посао у њој. Посебан део се односио на оданост владару. Тада су за саветнике потврђени грабовачки игуман Гаврило Јефтимијевић, будимски протопрезвитер Живко Цвејић, сечујски протопрезвитер Прокопије Поповић, Андреј Белгради, Манојло Миливојев и Кирило Стојановић.[354] Конзисторија и епископ старали су се и о манастирским рачунима, њих су сваке године слали на увид Апелаторији.[355]

Владика Дионисије је посебан однос имао са грчким верницима и свештеницима. То се могло наслутити већ из покушаја да опреми један пук његових сународника за рат и из става да они не доприносе довољно држави, односно да их Срби у томе засењују. Током његове управе дошло је до одвајања грчких верника из православне Пештанске општине, у којој су до тада били заједно са Србима. Сукоб је дуго трајао.[356] Званични захтев за одвајањем Грци и Цинца-

---

нанског, салског, сигетског, адоњског, дунапантелијског, рацалмашког, батског, коморанског и ђурског, како би послали извештаје и прекинули са занемаривањем обавеза. (АСПЕБ, К, 26/1799).

[350] АСПЕБ, К, 44/1795.

[351] АСПЕБ, К, 145/1812.

[352] АСПЕБ, К, без броја/1813.

[353] АСПЕБ, К, 10, 44, 45, 174. и 177/1792.

[354] После њих су у Конзисторију улазили: Сава Косић, мохачки протопрезвитер, 1800; Георгије Миливоин, протопрезвитер пештански, и Стојко Поповић, сентандрејски парох, 1804; Петар Витковић, будимски парох, и Мелентије Михајловић, грабовачки игуман, 1807: грчки пештански парох Теодор, 1809; Јован Витковић, будимски парох, 1810; Јован Теодоровић, пештански парох, 1813; Данило Чупић, игуман грабовачки, и Атанасије Влаховић, пештански парох, 1817; Михајло Мађаревић, парох из Батосега, 1819; Георгије Марго, пештански парох, и Давид Марјановић, мајшки парох, 1821; Милош Комадиновић, парох шиклошки, 1823; Јован Недић, сентандрејски парох, и 1826. егзарх Теодосије. (АСПЕБ, К, 17/1792).

[355] АСПЕБ, К, 213/1792.

[356] АСПЕБ, К, 110. и 116/1792.

ри су поднели још 1789, али су у каснијем периоду више пута понављали своју молбу. Решење у овом смислу није било лако донети јер одвајање верника због другог језика није било нешто на шта се крајем XVIII и почетком XIX века гледало благонаклоно. Пристанак су у начелу дали цареви Јозеф II и Леополд II, са дозволом да док се за грчке вернике не сазида црква, они могу да се моле у капели Пијаристичке резиденције.[357] Подела је постала утолико потребнија, сматрали су Грци, што ни двојица српских свештеника у Пешти нису међусобно били у добром односу. Ово је био један од разлога да се Грцима дозволи њихов парох – Јефроним Бендела, који је остао под духовном влашћу будимског епископа.[358]

Пешта није било једино место где је било Грка и Цинцара који су се налазили под духовном влашћу Карловачке митрополије. Повремено су се преплитале Поповићева са митрополитовом јурисдикцијом, као над Грцима у Ђенђешу, који су били директно под Стратимировићевом влашћу, али су се обраћали и будимском владици.[359] Занимљиво је да су му се обратили и Грци из Нађкањиже и Чаковца са молбом да им постави свештеника, што је довело до спора о јурисдикцији и граници Будимског и Пакрачког владичанства.[360] Током спора је наглашено да су границе Будимског биле до Драве. Пакрачки владика Кирило Живковић је инсистирао да њему припадне Чаковац, а да Поповић задржи Нађкањижу. Грци из оба места су радије прихватали за дијецезана Поповића, као свог сународника, него Живковића.[361] У априлу 1792. православне општине Токаја и Мишколца, где су претежно живели Грци и Цинцари, тражиле су да дођу под духовну власт Будимске дијецезе, чему се владика није противио, наводећи да је тако у прошлости владика Софроније Кириловић добио Кечкемет, али до припајања поменуте две општине није дошло.[362] Срби су повремено тражили да немају пуно контаката са Грцима, као свештеник Јован Симеуновић из Ваца. Он је почетком 1804. истакао „*да аз рода Сербскао син*" и да тражи премештај у парохију „*јејаже синови суть Сербьи*". Пет година није успео да уведе ред у парохију јер оно што одговара Србима Грци и Цинцари нису хтели да прихвате.[363]

Сукоби су обично настајали око контроле парохијске касе, а Грци су покушавали да узму у њеној контроли више учешћа. С друге стране, они су своја верска права дуговали Србима и њиховим Привилегијама. Чак и тамо где то

[357] АСПЕБ, К, 4. и 217/1792.

[358] АСПЕБ, К, 11. и 62/1792. Поменути свештеник је био парох у Мишколцу готово две деценије, владика Дионисије је сведочио да су га на том месту потврдила два претходна митрополита (Мојсије и Вићентије). Знао је грчки и румунски језик. (АСПЕБ, К, 50/1792).

[359] АСПЕБ, К, 25. и 102/1797.

[360] У Нађкањижи је било шест, а у Чаковцу четири православна дома.

[361] АСПЕБ, К, 17/1799.

[362] АСПЕБ, К, 11/1792.

[363] АСПЕБ, К, 4, 6, 13, 36, 37/1804.

није изричито истакнуто, на подручју Карловачке митрополије сви православни народи су били у верском смислу заштићени Привилегијама, које су искључиво дате Србима. Митрополити су и сами покушавали да остваре духовну власт над свим православцима изван Митрополије, што им није увек полазило за руком. Међутим, у погледу Грка, Цинцара и великог дела Румуна њихова духовна власт после 1781. није оспоравана, напротив, Бечу је одговарала. Такође, организација парохијског живота у грчким и цинцарским општинама, чак када су били у питању османски поданици, темељила се на српском искуству и Привилегијама и ту није било разлике пре и после доношења *Патента о верској толеранцији* цара Јозефа II, осим у чињеници да је створена законска основа да сви православци у Хабзбуршкој монархији буду у духовном смислу подређени карловачком митрополиту. Тако ово није могло да мимоиђе ни Грке и Цинцаре Будимске епископије.

Свештенички подмаладак је била једна од важнијих брига сваког епископа па и будимског. Доста пажње је поклањао припремама и испитима свештеника за њихов позив. Будући свештеници су пред Конзисторијом полагали Моралну и Пасторалну теологију, Катихизис и Канонско право. Све оцене су уписиване у сведочанство, где је навођено и које језике говоре и које су школе претходно завршили. Посебно је наглашавано да ли су завршили нормални курс, на основу којег су могли да предају у школама и тиме допуне свој буџет.[364] Свештеници нису смели да напуштају парохије ако за то нису имали дозволу Конзисторије.[365] Од 1792. читању циркуларних писама је морало да поред свештеника присуствује и једно световно лице у име локалне власти.[366] Одређено је да свештеници могу ићи у пензије услед немогућности да обављају посао и да се при томе ни на који начин не смеју мешати у послове парохије у којој су и даље живели.[367]

Током првих година управе епархијом владике Дионисија спорадично су се јављали сукоби у манастиру Грабовцу због чега је 1797. донето правило за монашки живот. У њему је стајало да се монаси морају одликовати послушањем, моралном исправношћу и сиромаштвом. Зато је одређено да братство не може доводити младе жене и девојке у манастир или на посед у Дечком Брду, где су имали обичај ноћу да одлазе изговарајући се пословима у манастирској економији, а у ствари су одржавали сексуалне односе са женама. Монасима је забрањено да пуше и пију преко дозвољене мере. Нико без знања настојника није смео да напушта манастир или да одржава кореспонденцију с неким. Монасима је наређено да се држе старог правила да сви присуствују богослужењима – јутрењу, литургији и вечерњем. Каса је морала бити под три

364 АСПЕБ, К, 138/1792.
365 АСПЕБ, К, 162. и 163/1792.
366 АСПЕБ, К, 95/1792.
367 АСПЕБ, К, 166/1792.

кључа, један се налазио код егзарха, један код економа или целог братства, а трећи код архимандрита. Рачуни и каса редовно су прегледани. Морали су живети у општежићу и хранити се заједно у трпезарији, редовно постити, а када нису имали другог послушања, читати и молити, те један другог поштовати.[368] Међутим, овде је и касније било проблема. Зато је да би их решио, 1806. у манастир дошао Петар Јовановић пл. Видак, горњокарловачки епископ.[369]

Владика се бринуо да све цркве имају потребне књиге, што је наставак политике његових претходника. Тако је, када је Дамјан Каулици отворио књижару у Новом Саду, тражио да му свештеници доставе спискове потребних књига. На основу писања мохачког протопрезвитера Саве Косића, види се да у Доњој епархији црквама највише недостају минеји, али често и октоиси, пслатири, требници. Примера ради, цркви у Шарошу су недостајали посни триод, псалтир, апостол, јеванђеље, служебник, минеји и требник, док у Титошу није било пентикостара, требника, октоиха, пслатира и минеја. Владика је подстицао свештенике да купују и друге књиге: *Геоґрафију*, *Историју освобожденој Хунґарије от турецкаґо*, *Историја о разоренији Јерусалима*, *и цариґраде с фиґурами*, *Историја роби* и др.[370] Сам Поповић се истакао као црквени писац, тј. преводилац са грчког на српски језик. О сопственом трошку је штампао *Сокровище Хрістіанское и житіе Кірилла и Меѳодіа*. За преводе на српски, са латинског и грчког, при себи је држао и плаћао преводиоца Луку Миловановића, који је по његовој жељи преводио дела Јована Златоустог, Василија Великог, Григорија Богослова и Теофилакта Охридског.[371]

Процес уређења парохија био је крајем XVIII и почетоком XIX века интензиван. Царском одлуком 1791. решено је питање које је покренуто у време претходног владара, а тицало се плаћања црквених такси католичком свештенству.[372] Дијета је ову наредбу укинула и оставила православцима право да убирају те приходе,[373] што је довело до припајања филијалних места већим парохијама, секешфехерварској једанаест насеља, батској девет,[374] трнавској

[368] АСПЕБ, К, 59, 75, 76, 93. и 107/1797.

[369] АСПЕБ, К, 58. и 126/1806.

[370] АСПЕБ, К, 39/1799.

[371] Петаръ Римскій, *Животоописаніе*..., 69–84.

[372] АСПЕБ, К, 15/1791.

[373] Поменуто је једанаест оваквих насеља: Палота, Весприм, Фок, Аданд, Хидвиг, Коморан, Озора, Којар, Бодајк, Чаквар и Шерегија. У свим поменутим насељима, осим у прва два, помиње се по један православни трговац, док је у Палоти било два а у Весприму три. (АСПЕБ, К, 33/1791).

[374] Ханцабег (два дома), Ерчин (два дома), Рацкерестур (Српски Крстур – један дом), Баричка (један дом), пустара Нит (два трговца), Воленција (један дом), варош Позмањ (један дом), варош Вал (један дом), варош Бачија (два дома). (АСПЕБ, К, 3/1791).

пет[375] а ђурској шест.[376] Поред овога, прописано је да половина интеркаларних прихода припада администратору парохије, а друга половина удовици и деци покојног свештеника. У случају да није било жене или деце, цео интеркаларни приход требало је да буде уступљен администратору парохије.[377] Свештенство је опомануто да не сме узимати ништа преко прописаних прихода, како је одређено Декларатоијом.[378] Последња мера није увек поштована. Зато је временом поднето више тужби против свештеника, иако су се и они жалили да не добијају од парохијана све што им припада.[379] Свештенство је опомињано да извршава и наредбе у погледу сахрањивања, које се не сме, осим у случају епидемије, обавити пре истека 48 часова од смрти.[380] Проблема је било и у Секешфехервару, где свештеник није могао да добије бир.[381] Владика је 1803. наредио да црквени тутори не смеју без знања Конзисторије да троше веће суме новца.[382] У Мохачком протопрезвитерату појавио се проблем са слободним сечењем дрвећа на властелинствима, јер су га власници поседа негирали у случају српских свештеника, који су тражили да им парохијани насеку огревно дрво и донесу им, као што су радили за учитеље.[383]

Будимско владичанство је на почетку XIX века (1801. године) имало 77 духовника, различитог статуса. У манастиру Грабовцу је било четири монаха, док су још двојица била на челу парохија у Трнави и Ђуру. Било је једанаест капелана, један администратор парохије, три коадјутора и 56 мирских свештеника. Епархија је имала парохије у десет жупанија, али је њихова концентрација била највећа у три: Барањској, Пештанској и Секешфехерварској. При томе је концентрација свештеника била највећа у два насеља, Пешти (три српска и један грчки) и Сентандреји (седам). Међу духовницима било је доста оних који су потицали из свештеничких породица. Готово сви капелани и коадјутори су били свештенички синови или зетови. Само поглед на оне који су се презивали Поповић, што је указивало да су пореклом из свештеничке породице, а њих је било деветнаест, односно четвртина пароха, говори о томе

[375] У Трнави је било два православна дома, а у принадлежним филијалама: Нађмеђер два дома (30 крајцара такса свештенику), Шала један дома (60 крајцара), Фаркажд један дом (24 крајцаре), Тополчан један дом и Фрајшатк три дома. (АСПЕБ, К, 33/1791). Трнавска парохија је касније важила за веома сиромашну услед малог броја верника, због чега се њен свештеник Петар Маргаритовић жалио 1808. владици да мора да је напусти услед оскудице. (АСПЕБ, К, 48. и 50/1808).

[376] Сент Мартин, варош Папа, варош Весприм, Сент Грут, Патахаза и Ђармант. (АСПЕБ, К, 33/1791).

[377] АСПЕБ, К, 23/1791, 93/1792.

[378] АСПЕБ, К, 8/1791. и 138/1801

[379] АСПЕБ, К, 71/1793.

[380] АСПЕБ, К, 143. и 137/1795; 39/1796.

[381] АСПЕБ, К, 113/1795.

[382] АСПЕБ, К, 24/1803.

[383] АСПЕБ, К, 21/1803.

да се ово звање често наслеђивало. Поред тога, примера ради, породица Комадиновић је 1801. имала четири свештеника у три парохије и две жупаније (Барања и Пешта). Тако се већ на почетку XIX века формирала свештеничка заједница, која је представљала елиту Будимског владичанства, слично као и у осталим епископијама Карловачке митрополије. Како је изгледао распоред парохија у Будимској епископији може се видети из табеле која следи:

Жупанија	*Број парохија*	*Број свештеника, капелана, коадјутора и администратора парохија*
Пешта	10	20[385]
Секешфехервар	5	7[386]
Барања	26	36[387]
Толна	4	7 – Медина, ман. Грабовац, Батосег и Дунафелдвар[388]

[384] У Сигету (Шомођска жупанија) свештеник је био Јован Цветановић, у Коморану (Коморанска жупанија) Јаков Адамовић, у Острогону (Острогонска жупанија) Лазар Перенчевић, у Ноградској жупанији у Балашћармату администратор парохије је био Јован Николић, а Јован Чатаревић капелан у Лошонцу. Конзисторијални нотар је био Јован Бурјан. (АСПЕБ, К, Табела свештеничких реверса 1801).

[385] У Пештанској жупанији су служили: Димитрије Јосифовић (Пешта), Емануел Малешевић (Пешта), Георгије Миливоин (Пешта), Харисије Сацелион (Пешта), Јован Симеоновић (Вац), Наум Поповић (Кечкемет), Јован Дошић (Чип), Павле Михајловић (Рацкеве), Димитрије Поповић (Ловра), Константин Теодоровић (Калаз), Јефтимије Поповић (Чобанац), Павле Константиновић (Помаз), Павле Комадиновић, епископски капелан (Будим), Димитрије Поповић (Збег), те у Сентандреји: Јевстатије Поповић, Симеон Јосифовић, Гргур Јанковић, Јован Бањан, Павле Јовановић и Јован Петровић. (АСПЕБ, К, Табела свештеничких реверса 1801),

[386] У Секешфехерварској жупанији су служили: будимски протопрезвитер Живко Цвејић (Рацалмаш), капелан Јован Цвејић (Рацалмаш), Јован Суботић (Секешфехервар), капелан Гаврило Гргуревић (Секешфехервар), Петар Миливоин (Бата), Петар Продановић (Адоњ) и Јован Јовановић (Дунапантелија). (АСПЕБ, К, Табела свештеничких реверса 1801).

[387] У Барањској жупанији су служили: мохачки протопрезвитер Сава Костић (Кишфалуба), капелан Прокопије Грујић (Кишфалуба), Ђурађ Поповић (Бан), капелан Јован Поповић (Бан), Христофор Михајловић (Бремен), капелан Стојан Јаховалац/Савић (Бремен), Лазар Поповић (Болман), капелан Стојан (Стефан) Поповић (Болман), Давид Поповић (Борјад), Адам Стојановић (Будмир), Стефан Бачванин (Дарда), Теодор Поповић (Хидош), Ђурађ Ћосић (Иван), Константин Поповић (Качфалва), Ђорђе Комадиновић (Ланчуг), Нестор Савић (Липова), Јован Барбировић (Мајш), коадјутор Винко Нинић (Мајш), Јефтимије Ратковић (Мађарбоја), Јован Поповић (Мохач), Максим Кузмановић (Моноштор), Ђурађ Марковић (Печвард), Стефан Андрејевић (Рацкозар), Василије Радановић (Рацтитош), Јован Аћимовић (Шарок), викар Прокопије Поповић (Сечуј), коадјутор Теодор Поповић (Сечуј), Јован Адамовић (Шиклош), капелан Василије Адамовић (Шиклош), Роман Комадиновић (Шумберак), коадјутор Милош Комадиновић (Шумберак), Адам Поповић (Херцег Суљош), капелан Теодор Поповић (Херцег Суљош), Теодор Јанковић (Вемен), Андреј Поповић (Вилањ), капелан Јован Поповић (Вилањ). (АСПЕБ, К, Табела свештеничких реверса 1801).

[387] У Трнави (Пожунска жупанија) је служио монах Синесије Радивојевић, а у Ђуру (Ђурска жупанија) Арон Георгијевић, обојица из манастира Грабовца. Поред њих, у манастиру

Шомођ	1	1 – Сигет
Пожун	1	1 – Трнава
Ђер	1	1 – Ђер
Коморан	1	1 – Коморан
Острогон	1	1 – Острогон
Ноград	2	2 – Балашћармат и Лошонц

Моралне поуке које је владика упућивао свештеницима врло су значајне за разумевање његовог пастирског рада у епископији. У циркуларним писмима је осуђивао гордост, среброљубље и друге грехове. Забрањивао је верницима да иду у кафане, нарочито младим свештеницима, као и браколомство. Наређивао им је да се посвете раду са парохијанима.[389] Митрополит Стефан је на захтев Угарског намесничког већа јавио владици Дионисију да преко свештеника утиче на погубну праксу уношења у цркву покојника у отвореним сандуцима. Првојерарх и владика су образложили верницима да у томе нема никакве користи, док остали могу бити заражени, а као пример је истакнуто да је у Срему таква пракса имала катастрофалне последице услед епидемије куге 1795/96.[390] У децембру 1811. верници су упозорени на ово јер ношење у отвореним сандуцима и даље није било искорењено у Сентандреји, Помазу, Калазу и Чобанцу. Угарско намесничко веће је зато новембра 1812. претило казнама, док је јануара 1813. владика у цируларном писму обавестио парохијане да се придржавају државних прописа јер *„вармеђа неће мекано поступати”*.[391]

Владика је више пута оптуживан да је склон симонији, као и да не обавља ревносно своје задатке. Још 1794. митрополит Стефан га је укорио јер је постављао свештенике по личном нахођењу и мимо воље Конзисторије.[392] Тежу оптужбу је на његов рачун изнео средином 1804. мохачки прота Сава Косић, тврдећи да Поповић поставља свештенике за новац. Поред тога што је ово био

су остали: Генадије Стефановић, који је био члан Конзисторије и епископски викар, затим, Нићифор Георгијевић, Данило Чупић и Дионисије Адамовић. У жупанији Толна, где је био и Грабовац, служили су још: Антоније Добровојевић (Дунафелдвар), Петар Обрадовић (Медина) и Павле Завишић (Батосег). (АСПЕБ, К, Табела свештеничких реверса 1801).

389 АСПЕБ, К, 18/1795.

390 АСПЕБ, К, Посланица, јануар 1799. и 144/1799; Горан Васин, Милица Кисић, Снежана Божанић, *Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемијама куге код Срба у Хабзбуршкој монархији крајем XVIII века*, Српски архив за целокупно лекарство, 11/12, Београд 2014, 764–767; Горан Васин, Ненад Нинковић, *Смртност између санитарних прописа и народних обичаја: куга у Срему 1795–1796*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 151 (2/2015), Нови Сад 2015, 277–287.

391 АСПЕБ, К, 222. и 238/1812.

392 АСПЕБ, К, 11/1794.

велики грех, Косић је изнео да тако уместо најбољег добијају најгори свештенички кадар, што води даљем моралном посрнућу парохијана. Владика је тврдио да је управо прота изазивао овакав проблем и претио му да ће га, ако настави са оптужбама, извести пред суд. Иако се сукоб стишао, указивао је да је било проблема са симонијом.[393] Како владика није слао редовно средства која су припадала Митрополији, био је више пута и због тога опомињан.[394] Комуникација између митрополита Стратимировића и владике Поповића није била нимало срдачна, а преписка је била врло ретка. Дешавало се да у годину дана пошаљу један другом тек по једно или два писма, и то најчешће званичне садржине. Када су се појављивали проблеми, она је била учесталија, али када је после 1815. дошло до завршетка ратова, преписка је постала толико ретка да се дешавало да у години више писама размене првојерарх и Урош Несторовић, главни школски директор, који је важио за митрополитовог непријатеља, него митрополит и владика Дионисије. Чак и када је преписка вођена, она није била о значајнијим стварима, него се често односила само на конзисторијалне пресуде и повремену потребу апелације.

Током управе владике Дионисија Будимском епархијом на њеним црквама извршено је неколико већих грађевинских подухвата. Они се могу поделити у две временске целине – прва је на самом почетку његовог живота у Сентандреји, 1791–1793, а друга у периоду између 1804. и 1808. На крају, ту је црква у Мађарбоји из 1814. Ћипровачка црква у Сентандреји подигнута је 1791/1792. уз звоник који је сазидан деценију и по раније. Потом је уследило зидање храма у Шумберку (1793). У Доњој епархији су подигнути и храмови у Липови (1804), Шиклошу (1806), где је стара црква изгорела, и Илочцу (1808).[395]

Негативне стране Поповићеве управе епископијом виделе су се после његове смрти. Он је брзо по доласку за дијецезана немеравао да се пресели из Сентандреје у Будим, где је купио кућу за 5.000 форинти. Новац је обезбедио представљајући верницима да купује владичански двор, због чега је из манастира Грабовца добио 2.000 форинти, а потом је помоћ тражио од богатих трговаца тврдећи да је купљена кућа будућа епископска резиденција и да ће ту бити отворена клирикална школа. Иако је неку врсту клирикалне школе заиста од 1820. држао у њој, окупљајући будуће свештенике и држећи им предавања, она није заживела као клирикалне школе у другим епископијама.[396]

---

[393] АСПЕБ, К, 149/1804.

[394] АСПЕБ, К, 34/1793.

[395] Непознато је ко је насликао иконостасе за цркве у Шиклошу и Шумберку, али су радови изведени средином XIX века. У Липови је иконостас урадио Никола Димшић из Новог Сада (1863–1864), у Илочцу Јаков Недић из Боботе, вероватно ускоро по завршетку градње, а у Мађарбоји Илија Димитријевић из Србије (1870–1873). Динко Давидов, *Споменици Будимске епархије*, 316, 328, 331, 365–366, 386–388.

[396] АСПЕБ, К, 58/1806.

Новац скупљен слабо је враћао, а манастиру Грабовцу није га ни вратио, него је плаћао камату на позајмицу.[397]

За живота владике то није био велики проблем. Међутим, он је крајем 1827. у покушају пљачке резиденције задобио телесне повреде од којих се није опоравио. Митрополит Стефан је обавештен да је владика Дионисије озбиљно болестан, те да ће ускоро умрети, јер услед дубоке старости не може бити излечен. Због тога је првојерарх почетком фебруара 1828. послао писмо пештанском свештенику Георгију Маргу да са будимским Јованом Витковићем поведе рачуна о свему што је потребно услед очекиване смрти епископа. Требало је да ставе забрану на Поповићеву имовину, са двојицом световњака, од којих је препоручен адвокат Евгеније Ђурковић и неко кога Будимци одреде. Све је требало да ураде у присуству жупанијских или магистратских представника. Наредио им је да тело владике пренесу у Сентандреју и ту га сахране. Док је ово писмо путовало за Будим у Карловце, стигло је ново од Конзисторије у којем митрополита обавештавају да је владика Дионисије 8. фебруара 1828. у вечерњим часовима преминуо.[398] Конзисторија је одмах послала циркулар да свештеници међу покојнима помињу и владику Дионисија, а на његовом месту током литургије „*АрхиЕпископа и Митрополта нашего Стефана*". Епископ је обучен у архијерејску одежду и положен у капелу у оквиру резиденције. Потом су запечаћена врата печатима Конзисторије, а будимски прота је о смрти обавестио поджупана. Следећег дана (9. фебруара) су представници Конзисторије, са двојицом световњака, прегледали епископску оставину и ставили забрану на имовину. Тело су 9. фебруара пренели у Сентандреју, где је следећи дан „*с отменим сопровожденијем в церкви катедралној в гробницу положено*".[399]

Митрополиту је поред обавештења о сахрани стигло и да су у епископској заоставштини у новцу нашли само 43 форинте и 40 крајцара и да је владика имање епископије дао још 1791. под аренду, али се у времену његове смрти оно налазило у жалосном стању. Свештеник Георгије Марго је предлагао да се из оставине епископа узму средства за њихову обнову. Како је о смрти владике штафетом обавештен и његов син Харитон, појавио се страх да ће покушати да преузме резиденцију.[400] Митрополит је већ 13. фебруара одредио за администратора удове епархије пакрачког егзарха и ораховачког архимандрита Стефана Станковића, који се по добијању упутства како да води епархију упутио у Будим.[401] Администратор је утврдио да је годишње епископ на име аренде за Сентандрејски посед добијао 1.000, а за Сечујски 300 форинти.[402] Архи-

397 АСПЕБ, К, без броја/1807.
398 АСАНУК, МПА „А" 391. и 392/1828.
399 АСАНУК, МПА „А" 394/1828.
400 АСАНУК, МПА „А" 401/1828.
401 АСАНУК, МПА „А" 396–399/1828.
402 АСАНУК, МПА „А" 406/1828.

мандрит Стефан је верно бранио интересе и ишао у све институције како би заштитио епископску резиденцију. Постојала је могућност да је Харитон прешао из Монархије у Одесу, чиме би изгубио право наслеђа, али то није било истина. Станковић је тада почео да скупља сведочанства из којих се види да је владика резиденцију купио за себе и наследнике на трону будимских епископа. Међутим, без обзира на то, владика је превео кућу на свог сина, што сведоци који су давали изјаве нису знали, него су тврдили да је од њих захтевана помоћ да би купљена кућа остала будућим будимским владикама и да у њој ради клирикална школа.[403] Све је постало озбиљније када се Харитон појавио у Будиму и затражио кућу, а потом у више наврата са Грцима покушао у њу да провали. Станковић се услед тога саветовао са адвокатом Михајлом Витковићем, затим Евгенијем Ђурковићем и извршиоцима епископовог тестамента, и на крају се обратио цару Францу I. Задржати ову резиденцију је било утолико потребније јер је она у Сентандреји била у таквом стању да је у њој, по речима администратора, свакоме ко би желео ту да живи живот био угрожен.[404]

Ради заштите резиденције Станковић се упутио у Беч и ту поднео сведочанства да кућа није могла да припадне Харитону јер је то одрекао 1814. епископ када га је син нападао да је кућу купио за новац своје некадашње супруге, а у корист сина. Тада је владика пред више сведока изјавио *„О проклето псето! Како би ја новци његове матере кућу купити могао, када је његова мати била жена сирота, која нигди ништа имала није. Да није било вас, то јест свештенства и народа, не би ја куће нигда стекао, хвала народу и свештенству који ми је помоћ учинио. Купио сам и направио сам ја ту кућу за себе, и наследнике моје у епископату да покажем благодарност и усердије моје к народу и свештенству. А што је фасија без знања и изволења мог на синовљену страну целебрирана, то сам већ краљевскому комесару казао да је ту импостура учињена и протестиро сам и исако сатисфакцију над варошким Магистартом како је могао такову на синовљево име лажно целебрирати дати. Бре море! Нисам ја то ни у памети имао да за њега као величајшег разточитеља, и неблагодарног раба кућу купујем, нисам, не: Нема епископ сина*".[405] Ово сведочанство је дао протопрезвитер будимски и парох у Секешфехервару Мануил Малешевић.[406] Архимандрит манастира Грабовца Данило Чупић дао је слично сведочанство а на основу владичиних речи из 1813. да је резиденција дом епархијски, а не његовог сина, и да ће остати наредном епископу. Резиденција је на крају после вишегодишњег судског процеса припала Поповићевом сину, како је у првој инстанци пресуђено већ 1828. Тако су Срби изгубили

[403] АСАНУК, МПА „А" 408/1828.
[404] АСАНУК, МПА „А" 409, 413. и 414/1828.
[405] АСАНУК, МПА „А" 417/1828.
[406] АСАНУК, МПА „А" 415–417/1828.

епископски двор у Будиму, док је онај у Сентандреји био у лошем стању, што је остало као најнегативнија последица Поповићеве управе.[407]

После митрополита Дионисија, на место будимског владике је изабран Стефан Станковић. Хиротонисали су га у Саборној цркви у Сремским Карловцима 20. јануара 1829. митрополит Стефан Стартимировић и владике темишварски Јосиф Путник и бачко Гедеон Петровић.[408] Иако је био епископ у Будиму свега неколико година, до 1834, успео је да стабилизује прилике у епархији и да неколико пута иступи у вези са дешавањима на Угарском сабору када су у питању закони које се односе на увођење латинског и мађарског језика, што ће чинити касније и као карловачки митрополит. Да је његов управа Будимском епархијом била позитивна сведоче и стихови које му је посветио Константин Пеичић управо у време преласка у Нови Сад. Они гласе:

„Њиовом
високопреосвјашћенејшем
и
високодостонејшем
господству
Стефану Станковић.
Православном Епископу
Ново-Садско-Бачком.
Епархије Будимске Администратору.
Високог А. Е. М. Апелаторијума
Дејствитељном Члену.
Карловаца. Поносу. Дики.
Сузама. Будима.
Созиданој. Бачке. Радости.
Светлејшем. Архијерејства. Човечества.
Примернику.
Свештенства. Властитељу.
Праведнејшем. Снисходителњејшем.
Никад. Дремајућем. Стада. Архипастиру.
Сербства. Поузданој. Котви.
Церкве. Столпу. Вечност. Завешћавајућем.
Мужу.

[407] АСАНУК, МПА „А” 417/1828.

[408] Стефан Станковић је био родом из Сремских Карловаца (24. јун 1788). Гимназију завршава у Карловцима, а студије филозофије на Универзитету у Пешти. Врло брзо почиње службу код митрополита Стратимировића. Пакрачки владика Јосиф Путник га је рукоположио за ђакона 25. децембра 1808, а протођакон је постао 15. августа 1809. Замонашен је у манастиру Раковцу. За архимандрита ораховичког је произведен 13. јула 1819.

На Обшће. Благо. Рођеном.
Цару. Возљубљеном.
Отечеству. Сваким. Добром. Препорученом.
У Народу. Сербском. Заслужно. Слављеном.
Добродетели. Кротком. Сроднику.
Вере. Честности. Науке.
Љубитељу. Заштититељу.
Целом. Душом. Целим. Сердцем.
Вискоуважаемим. Почитанијем. Возбуж-
денима.
С Посветом. Поднешен."[409]

Станковић је 1834. постао владика бачки, а на његово место је постављен Јустин Јовановић.[410] Он је изабран за владику 19. августа 1834, али је умро већ 25. новембра исте године услед можданог удара.[411] Сахрањен је у Саборној цркви у Будиму, која је 1944. прилично оштећена, затим и срушена. Тадашњи епископ будимски Георгије Зубковић је пренео остатке владике Јустина и сахранио их у Пожаревачкој цркви у Сентандреји.

Владику Јустина је на катедри будимских епископа наследио Пантелејмон Живковић 1835.[412] На месту владике у Будиму Живковић је остао до 1839, када је премештен у Темишвар. О делатности владике Пантелејмона нема превише података, осим у црквеноканонским пословима, где је редовно управљао седницама Конзисторије, надгледао послове оправке цркава, залагао се за ред међу свештеницима и упозоравао на потребе очувања јединства цркве, те поштовања државних власти. После Пантелејмона Живковића нови епископ је постао Платон Атанацковић. Још као архимандрит на Црквено-народном сабору 1837. приликом избора Стефана Станковића за митрополита играо је

[409] Цела посвета се може читати водоравно, хоризонтално, по првим речима, по задњим речима и увек доноси похвалу Стефана Станковића. Константин Пеичић, *Руководитель к' изїублѣном здравлю*, Будим 1834, посвета.

[410] Јустин Јовановић је рођен у Осијеку 26. марта 1786. Стекао је класично образовање, а изванредно је говорио латински. Замонашен је у манастиру Гргетегу маја 1819. Био је професор богословије. Фебруара 1829. постаје архимандрит гргетешки, а јула исте године бива премештен у манастир Бездин. С тог места је изабран за владику будимског.

[411] АСАНУК, МПА, А, 349/1834.

[412] Пантелејмон Живковић је такође био родом из Сремских Карловаца (1795), где је завршио и гимназију и богословију. Говорио је хебрејски, грчки и латински и спадао у ученије монахе свог времена. Студирао је право у Бечу, а једно време био је и приватни учитељ деце грофа Петра Чарнојевића, што ће се показати као изразито значајно током револуционарних догађаја 1848–49, који ће га затећи као владику темишварског. Замонашен је у манастиру Раковац. Најпре је на Стратимировићев предлог именован за епископа далматинског, али је баш као и Рајачић морао да Далмацију напусти под притиском власти. Владика темишварски је био од 1839. до 1851. Умро је у Бечу, а сахрањен у манастиру Раковац.

важну улогу. Његови говори о потреби сазивања црквено-народних сабора, затим решавању Румунског питања и похвалном слову о Станковићу наговестили да се ради о способном човеку и озбиљном кандидату за епископа.[413] Када је узео реч, енергично је захтевао да се не губи време и да се не доводи у питање царева добра воља, већ да се што пре изабере архиепископ карловачки, како би се енергично и одлучно почело решавање нагомиланих црквених послова. Тако се формирала група која је подржала захтев архимандрита Платона и на тај начин је почело заседање Сабора. У првом плану је махом био Атанацковић. Свима је већ тада било јасно да ће бити реч од једном од важних епископа Карловачке митрополије у наредним годинама. Истакао је да су ране српске велике, а да их може излечити само онај човек који се налази међу архијерејима, који има снагу и мудрост да почне да решава народне бриге и проблеме. Зато предлаже јединство у вери и још јачу вољу да се једногласно изабере митрополит, који ће после тога својом ревношћу, вољом, крепким духом бити отац свима и истински поглавар свих верника Митрополије. На крају говора Атанацковић је додао да митрополит мора бити угледан и радо виђен на двору владара. Стиче се утисак да је настојатељ Бездина истински имао већу и значајнију улогу него што је било његово звање у том моменту. Атанацковић је у вези са захтевима румунских посланика да се најпре признају „Валахијска нација и Црква", одговорио да жеља и намера Срба није да своју браћу у Светој цркви (Румуне) отерају од себе, већ предлаже да се живи у слози и духу Христа, мирно, разумно и са стрпљењем. Пред Двором је најбоље остати једна нација, па тако он моли све да се усвоји формулација „*Илирски народ источної обреда*". Многима се чинило да је способни архимандрит поново нашао решење из непријатне и неугодне ситуације. По Протоколу, представку су морали потписати сви посланици, митрополит и епископи, а потом су је носили комесару на увид. Платон Атанацковић је јавно говорио да митрополит мора што пре да путује за Беч, како би тамо на лицу места разговарао са царским великодостојницима. На тај начин, тврдио је Атанацковић, интереси Срба биће представљени на још бољи начин. Међутим, на првом месту морала се сачекати потврда избора митрополита. Из тог разлога Сабор је привремено распуштен. После пуних 38 дана, 4. јануара 1838. стигло је потврдно писмо у Сремске Карловце. Окупљеним депутатима барон Чолић је свечано изјавио да је цар Фердинанд одобрио избор митрополита Стефана Станковића. Устоли-

[413] Платон Атанацковић је рођен 12. јула 1787. у Сомбору, где је започео школовање, гимназију са филозофијом, а после тога завршио богословију у Сремским Карловцима. Био је један од првих професора српске Препарандије у Сентандреји 1812–1829, а са пресељењем школе у Сомбор и он се преселио и постао парох сомборски. Пошто је остао удовац, одлучио је да се замонаши, иако је раније иступао против монаштва; искушенички стаж је прошао у манастиру Крушедолу 1829. Три године касније постаје игуман и архимандрит у Шишатовцу. Године 1834. прелази у манастир Бездин. Изабран је за владику будимског 12. септембра 1839.

чење је заказано за 8. јануар. После читања Светог јеванђеља, присутнима се обратио са амвона архимандрит Платон Атанацковић. У свом стилу, јасно и надахнуто замолио је наследника Светог Арсенија да не заборави на свој народ и на своју браћу епископе и да увек ради за добро Срба и њихове Свете цркве.[414]

Ускоро је и Атанацковић изабран за епископа. Приликом свог посвећења 12. септембра 1839. у Саборној цркви у Сремским Карловцима позвао се на Божију промисао, али и осврнуо на свој дотадашњи рад. Такође је нагласио „*верност Цару и свом роду Србскоме*". Он је као свог духовног оца поменуо митрополита Стратимировића, који га је саветовао да напусти световни живот и да прими монашки завет на корист цркве. Владика Платон је пожелео смиреност током управљања епархијом и нагласио да ће се трудити да на себе прими бреме жезла и крста који му је намењен. Такође, он се заклео на верну и одану службу митрополиту и српским архијерејима (својој браћи) и велики труд који је планирао да учини на корист цркве.[415]

У Будимској епархији владика Платон је и раније радио, као што смо поменули, тако да његов пастирски рад није кренуо од нуле. Као образован и школован човек започео је ширу делатност за унапређење црквених прилика у својој дијецези. Његова иницијатива да Пештанска црквена општина напише себи статут постала је важна карика у ланцу управљања општина широм Митрополије. Од митрополита Станковића је категорички тражио да сазива црквено-народне саборе и Синод ради бољег и ефикаснијег управљања Митрополијом. Владика Платон је започео и са пројектом изградње новог владичанског двора.[416] Током дугог низа година свештеници, монаси, грађани, трговци слали су прилоге за изградњу резиденције.[417] На изборном Црквено-народном сабору одржаном у Сремским Карловцима 1842, после смрти митрополита Станковића, био је један од кандидата за првојерарха. За митрополита је изабран вршачки владика Јосиф Рајачић, а владика Платон добио је мањи број гласова.[418]

Митрополит Рајачић и владика Платон су врло брзо дошли у прилику да се боре за очување и јачање српског идентитета у Угарској. На Угарском сабору 1843–1844. митрополит Рајачић је говорио о потреби да се поштују права народности и да се посебно води рачуна о решавању језичког питања, које је

---

[414] *Сербскиј народни конїрес 1837*, Будим 1839, 15–21, 29, 43, 45–48; Димитрије Кириловић, *Избор Сїевана Сїанковића за миїрополиїа 1837*, ГИДНС, II, Нови Сад 1929; Горан Васин, *Срїски Црквено-народни сабор 1837*, Годишњак ФФНС, Нови Сад 2010, 249–255; Фридрих Баудри, *Описаније Новоī Сада и околине 1837–1838*, Сремски Карловци 2013, 82–84, 96–98.

[415] *Словце їреосвешїеноī Госїодина Плаїона Аїанацковића еїископа Будимскоī*..., Нови Сад 1839, 1–4.

[416] АСПЕБ, Епископска резиденција (владика Платон Атанацковић).

[417] АСПЕБ, Епископска резиденција, год. 1842, 1843, 1846.

[418] Ђоко Слијепчевић, *Исїорија Срїске їравославне цркве*, књ 2, 150–151.

тада било у центру интересовања због увођења мађарског у црквену употребу, што је представљало велики проблем. Такође, на Угарској дијети је беседио и владика Платон. Он се жалио на непоштовање институције *Српскоī конīреса* и на игнорисање законских чланова Рескрипта и Декларатоpије од стране Угарског сабора. Увођење мађарског језика у богослужбене књиге и цркву он је сматрао незаконитим и директно усмереним против цркве и Срба. Владика Платон је протестовао и због термина *Грчки Синод* (питао се да ли је у Атини) и *несједињени*, који су директно вређали достојанство Срба у Монархији. Обратио се митрополиту Станковићу током 1840. и у вези са питањем црквено-народних сабора. Разложно је упозоравао да епископи на саборима остају без утицаја и тражио да се такво стање измени. Додао је и да се не може допустити да се сабори не сазивају деценијама, јер се питања црквеног и школског живота морају решавати у актуелном моменту. И питање сазива Синода, као црквеног тела, по његовом мишљењу морало се убрзати како би се Синоди чешће сазивали.[419]

Избијањем револуције у Пешти марта 1848. и изношењем захтева Срба и Мађара Будимска епархија дошла је у центар револуционарних збивања. На Мајској скупштини у Сремским Карловцима митрополит Рајачић је 1/13. маја 1848. извикан за патријарха, што је имплицитно имало утицаја на дешавања у Митрополији. Рат који је започео између Срба и Мађара, нападом генерала Храбовског на Сремске Карловце и српску цркву, довео је у положај да се бори између утицаја Пеште и Беча.[420] Патријарх Јосиф Рајачић је у том погледу експлицитно учествовао у свим дешавањима све до краја револуције. Од његове посете Инзбруку маја 1848. и потврде за патријарха царским Патентом 15. децембра 1848, потом преузимања кључних места у Главном одбору, без па-

[419] *Диеīалне беседе Плаīона Аīанацковића еīископа будимскоīа*, Београд 1845, 6–8, passim

[420] Атмосфера је била прожета романтичарским расположењем и пуна националне енергије. Дошло је време за велике промене и помак у решавању националног питања, бар је тако мислила већина. Већ првог дана рада Скупштина је извикала Рајачића за патријарха и Стевана Шупљикца за војводу. Остали закључци донети су другог и трећег дана: да је српски народ слободан и независан под царским домом аустријским и круном угарском, да се проглашава Српска Војводина и да је сачињавају Барања, Срем са границом, Бачка са Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат са границом и Кикиндским дистриктом. Српска Војводина ступа у савез са Троједном краљевином. Формиран је Народни одбор, као извршни орган Скупштине. Планиран је одлазак на Свесловенски конгрес у Праг. Од дана завршетка рада Скупштине ситуација је била крајње напета. Одлука владе у Пешти је послата генералу Храбовском у Петроварадин да се војска стави у приправност. Српска депутација са патријархом Рајачићем отишла је у Инзбрук, да цару преда захтеве и закључке Мајске скупштине. Министар Етвеш је припремао терен за интервенцију. Ратни сукоби су почели 12. јуна 1848. када је генерал Јанош Храбовски кренуо из Петроварадина у Сремске Карловце да расформира Одбор. Битка се одиграла између Петроварадина и Сремских Карловаца. Храбовски је заустављен, а у борбама се истакао својим способностима Ђорђе Стратимировић.

тријарха се није могла донети ниједна важнија одлука везана за Српску Војводину и односе Двора са Србима.[421] С друге стране, Срби који су живели на територији коју су обухватале Будимска и Бачка епархија нашли су се под до тада невиђеним притиском, што је условило и многе од корака које ће под притиском предузети владика Платон Атанацковић.

[421] Хабзбуршка монархија је у XIX веку преживела неколико озбиљних политичких потреса и промена. У току неколико деценија, од Бечког конгреса 1814, када је заузела једно од водећих места међу европским силама, па све до краја века када је сведена на ранг другоразредне европске силе, трајала је њена спољашња и унутрашња криза. Још од 1790. национални покрет Мађара представљао је фактор који је уздрмао темеље царевине. Оснивање националних и културних институција, покретање дневних листова, отварање читаоница и школа био је знак да Мађари својим напредовањем морају неминовно да потисну друге народе са којима су били у блиском контакту. Појам мађаризације није везан само и искључиво за период после Нагодбе 1867, његове корене морамо тражити раније. Денационализација, коју је смишљеним методама спроводила државна власт, нарочито од 1830. до 1832, код Срба се огледала у потпуном потискивању народног језика из цркве и школе уз наметање мађарског језика у свакодневној употреби. Намера је била да се створи јединствена, централизована, јака угарска држава. Притисак да се уведе мађарски језик у српској средини почео је првобитно покушајима у црквеној организацији, односно притисцима у епархијама Карловачке митрополије, како би се уместо славеносербског наметнуо мађарски језик. Први предлог о увођењу мађарског је забележен 1832. Будимском епископу Стефану Станковићу је наложено да се на територији његове епархије потисне славеносербски. Неколико предлога уследило је у истој епархији и у току 1833–1834. Слични захтеви стизали су и митрополиту Стратимировићу. На Угарском сабору је било захтева да се почне са вођењем црквених књига на мађарском језику. У време митрополита Рајачића 1842–1843. из Темишварске епархије су стизале вести о наметању другачијег начина вођења црквених књига од устаљеног. Реалан проблем представљала је чињеница да су и свештеници морали знати мађарски, а врхунац је податак из 1847. када је угарски палатин упутио примедбу Рајачићу да води преписку на мађарском, а не латинском. На заседању Дијете 1790–1791, почела је постепена афирмација мађарског. Законским чланком 16, одређено је оснивање катедре за мађарски језик у гимназијама, академијама и на универзитетима. Затим је године 1805, законским чланком 4, донета одлука да се писма Мађарске дворске канцеларије и државног сабора пишу паралелно на мађарском и латинском. Законским чланком 8 из 1830. прописано је да сваки чиновник сем у Хрватској мора знати мађарски. Од 1. јануара 1834. адвокатуром су се могли бавити само они који знају мађарски језик. Недуго затим је у дело спороведен предлог да се закони доносе на мађарском, а парнице на Краљевској табли такође се могу водити само на том језику. Чланом 6 закона из 1840. латински језик се мењао мађарским. Исте године уведено је правило да се у немађарским општинама, у року од три године, црквене књиге морају водити на мађарском (члан 6, тачка 7). Законом из 1844. (члан 2, тачка 3) донета је одлука да се посланици на Угарском сабору могу служити искључиво мађарским језиком. С друге стране, мађарски политичари су заседање Сабора 1832–1836. сматрали за реформско. Једна од основних идеја потекла је од грофа Миклоша Вешелењија. Према његовој идеји, Мађари се налазе у мору Словена и Румуна тако да је неопходно ојачати сопствени политички положај и формирати нову политичку елиту. Што се тиче увођења мађарског језика, сматрало се да је латински језик застарео и да не постоји могућност његове даље употребе, као и да је потребно школовати људе и спремити их за нове изазове. Мађарски као језик је од тог момента био у служби законодавства, владиних послова и нарочито школства. Закон о језику 1844. штитио је Мађаре од немачких чиновника. Немачки је остао језик кореспонденције са царским властима (Василије Ђ Крестић, *Срби у Угарској*, 27–77; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ 1, Нови Сад 2016, 417–446; Горан Васин, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848–1884*, Истраживања, бр 21, Нови Сад 2010, 311–314).

У рату у којем су велики број Срба и царска војска били насупрот мађарској војсци, владика Платон се нашао на супротној страни. Његово именовање за епископа бачког, без одлуке патријарха и Синода, довело је до великог црквеног проблема. Сукоб који ће настати на релацији патријарх Рајачић – владика Платон Атанацковић један је од најозбиљнијих који су потресали Митрополију у XIX веку. Положај владике Платона као будимског епископа током избијања револуције и почетака српско-мађарских сукоба био је веома тежак и незгодан. Под будним оком мађарске владе владика је покушавао да стиша страсти, умири народ и свештенике и оправда себе и цркву пред државним властима. Током априла најпре се решавало питање имовине манастира Грабовца. Стизале су вести и о дешавањима у Новом Саду. Митрополит Рајачић је јављао о сазиву скупштине за 1. мај, али и о паљењу матрикула на мађарском језику и непријатностима које су настале после тога.[422] Министар Етвеш је захтевао од владике Платона поштовање Угарског сабора и државних закона, као једине могуће опције за решавање свих црквених питања. Рајачић је известио будимског владику о свим дешавањима у Карловцима и о одлагању црквено-народног сабора.[423] Такође, врло брзо током јуна надлежни министар Етвеш је више пута упозоравао епископа будимском на незаконите одлуке српског патријарха у Карловцима и инсистирао да се на територији Угарске строго поштују угарски закони, што је било више него јасно да држава неће толерисати било какве немире на простору Будимске епархије. У таквој атмосфери Атанацковићу је стигао допис да га је влада именовала за бачког владику.[424] Више је него очигледно да је положај будимског епископа био фактички на ивици опстанка. У рату за Српску Војводину и дешавањима у Војној граници његове маневарске способности нису биле велике. Суштински, нису ни постојале. Иако је канонски патријарх Рајачић имао могућност критике, у стварности владика Платон није имао избор осим да прихвати одлуку надлежног министра и мађарске владе у освит великих борби за Србобран. Тако се створила клица неспоразума који ће више година нагризати црквени живот на територији не само Будимске епархије већ и Митрополије.[425]

---

[422] АСПЕБ, К, 1847–1852, 38–40/1848.

[423] АСПЕБ, К, 1847–1852, 71–75/1848.

[424] АСПЕБ, К, 1847–1852, 84–94/1848.

[425] По завршетку револуције, Царским патентом 18. новембра 1849. проглашена је територија која се називала *Војводство Србија и Тамишки Банат*. Поменута област имала је статус круновине. Титулу српског војводе за себе је задржао цар лично. Средиште ове територије било је у Темишвару. Војна граница није ушла у састав Војводства Србије, док је Срем подељен на тај начин што су Илочки и Румски срез припали Војводству, а остатак Тројединој краљевини. Територије које су у већој мери биле насељене Србима (Срем и Бачка) биле су заокружене у округ који се називао Војводство Србија. Ова територија је у потпуности била потчињена министарствима у Бечу. Двор и влада желели су на неки начин да додатно казне Мађаре због догађаја везаних за револуцију 1848–49. С друге стране, Срби су формално награђени за своју верност коју су исказали према Двору и царевини у критичним моментима

У својој *Аналитици* владика Платон је писао детаљно о овом проблему и одговорио на писмо патријарха Рајачића из новембра 1849, а у вези са својим именовањем. Најпре је изразио жаљење и тугу због тешког напада и притиска који је доживео од патријарха, а потом је тумачећи каноне и законске чланке Декларатиорије из 1779. објашњавао право владара да премешта епископе у епархије без одлуке Синода. Према Платоновом тумачењу, владар је имао апсолутно право да премешта епископе, или администратора, а да при томе не мора да консултује цркву, односно архиепископа. Доказивао је да се морала тражити лична сагласност владара уколико је митрополит желео да неког епископа премести у неку другу дијецезу (наводи пример вршачког епископа Максима Мануиловића у време митрополита Стратимировића). Владика Платон наводи пример да се између имена три епископа увек предлаже једно, које владар може а не мора да усвоји, пример ердељског епископа Андреја Шагуне. На тврдњу патријарха Рајачића да је Платон премештен на основу одлуке мађарског министарства а без одлуке цркве, он је одговорио да је стање у његовој Будимској епархији било изразито тешко и да су Србе Мађари притисли са свих страна и да је народ био препуштен на милост и немилост освети. Платон је тврдио да је његова дужност била да не остави своју паству и свој народ и да не побегне као кукавица, према сигурнијим крајевима у којима туку царски топови. Такође, он је критиковао патријарха „*због чега није одмах реаговао на промену него тек новембра 1849, а не септембра 1848*"? У даљем образложењу Атанацковић даје читаоцима писмо краљевског намесника палатина Стефана и министра Етвеша о свом постављењу за бачког епископа, а које је као диплому потврдио Његово величанство владар са даном 25. јулом 1848.[426]

Како сам тврди, њему је изразито тешко пало да под пратњом мађарске војске долази у Нови Сад и да слуша и гледа све што се тада дешавало, и да теши народ који је био у мађарским рукама. Он је наводио да у том тешком тренутку није могао да не поступи по вољи власти и владара, детаљно опи-

---

током револуције. Мора се имати у виду да власти у Бечу нису желеле да стварањем Војводства Србије учине потез на штету бројних Немаца, али и Румуна у Банату. Реалан проблем је био у чињеници да је становништво било измешано и испреплетено тако да је тешко било оформити територију на којој би Срби сачињавали већину. По попису из 1850–1851. на територији Војводства Србије и Тамишког Баната живело је 1.426.221 становника, од чега 397.459 Румуна, 335.080 Немаца, 321.110 Срба и 221.845 Мађара, док су остатак сачињавали Буњевци, Шокци, Словаци, Чеси, Бугари, Јевреји, Цинцари и др. Темишвар, главни град Војводства, није већински био српски, док је привремени земаљски управитељ био Фердинанд Мајерхофер. Не чуди што су савременици на духовит начин коментарисали стање ствари речима *да су Срби за верност награђени оним чиме су Мађари кажњени за непослушност*. За патријарха Рајачића и српску јерархију негативно се испоставила чињеница да је Двор оваквим решавањем српског питања показао да мало цени њихову подршку. Црква је на тај начин губила могућност да остане политички предводник Срба у Монархији.

[426] Препис одлуке АСПЕБ, К, 1847–1852, 95–96/1848.

сујући своје путовање за Нови Сад и многобројне непријатности које је доживео. Потом је владика Платон описао катастрофално лоше стање које је владало у ратом опустошеној Бачкој и додао да сматра да је боље што је у том моменту стао уз народ и свештенике, макар и прекршио неки канон. Исто тако, писао је да сви епископи чине Синод и да не може сам архиепископ без владика доносити одлуке како пожели. Владика Платон је категорички одбио тврдњу да је прешао у Бачку због материјалне користи и ради бољег живота, јер је, како тврди, цео свој свештенички и епископски живот провео врло скромно. Он је подсећао да у епископату често није било слоге и да је темишварски владика Пантелејмон Живковић радио у Бечу 1839. против воље митрополита да се пакрачки владика Хранислав премести у Бачку епархију. Подсећао је патријарха како му је лично рекао да је могао добити Бачку епархију, он не би оставио митрополитско звање и седео у Новом Саду. Такође, Атанацковић је подсећао Рајачића да је побегао (дословно) у Сомбор да се не би одазвао Црквено-народном сабору у Темишвару 13/25. јуна 1848. и да је слао своје представнике на тај сабор. Владика Платон је категорички одбио тврдњу патријарха Рајачића да је нарушио црквено јединство, самовољно рукополагао свештенике, формирао Конзисторију и чинио преступе против црквених канона. Навео је и више својих писама Главном одбору да није у савезу са Мађарима и да не чини ништа против Главног одбора. Јула 1848. патријарх Рајачић је писмом захвалио епископу Платону на учињеним покушајима да се успостави мир између Срба и Мађара, додајући да је мађарска страна неискрена и да чини све да нанесе штету Србима.[427]

Спор је решен одлуком цара Франца Јозефа, који је инсистирао да Платон Атанацковић остане бачки епископ. Владика Платон је формално испоштовао вољу патријарха Рајачића да се спали *Аналитика*, тачније речено, њени доступни примерци, пошто је велики део штампаног тиража доспео до људи и институција.

Цара Франца Јозефа су у Новом Саду 1852. дочекали владика бачки Платон и патријарх Јосиф Рајачић. Свечана доксологија је одржана у новосадској Алмашкој цркви, а владар се том приликом потписао у минеј. Приликом опроштаја од своје пастве у Будимској епархији и званичног преузимања Бачке епархије, владика Платон се обратио посебном *Посланицом*. Он је поздрављао своје некадашње епархиоте и наглашавао лоше стање храмова у Бачкој епархији, која је пострадала у ватри и пламену, и коју мора обнављати. Он се такође позвао на милост Божију и своју обавезу да се прихвати дужности према цркви у тешком моменту и да како каже „*уложи труд на корист Србског рода*

[427] *Аналитика, писма Његовим Блаженством Господином Патријархом Јосиф Рајачићем епископу Платону Атанацковићу послатога*, Беч 1850, 4–7, 16–18, passim.

у Бачкој".[428] Управа владике Платона и у црквеном и политичком погледу била је посебна и тешка. Његова одлучност и стрпљивост да пре и током револуције нађе оптимално и неисхитрено решење ставља га у ред најспособнијих епископа Карловачке митрополије у XIX веку.

[428] *Платона православнаго епископа пред будимскога сада бачкога опроштај са будимском и поздрави са својом бачком епархијом*, Нови Сад 1852, 2–9.

ВЛАДИКА АРСЕНИЈЕ СТОЈКОВИЋ

Исте године по коначном преласку владике Платона у Нови Сад (1852), на трон будимских епископа је дошао Арсеније Стојковић. Током више од четири деценије колико је управљао Будимском епархијом, владика Стојковић је учинио много. Поред великог броја цркава које је обновио, у политичком и црквено-школском животу његова улога је немерљива. Био је учесник свих црквено-народних сабора од Благовештенског 1861. до 1890. Од 1869. његова црквена и политичка делатност се посебно интензивирала. Стојковић је као депутирац изабран на Мајску скупштину у име архимандрита српских манастира, као представник монаштва Карловачке митрополије, на збору који је одржан у манастиру Крушедолу.[429]

Нови епископ је најпре имао обавезу да реши финансијске проблеме епархије будући да су револуционарне 1848–1849. биле за њу изузетно тешке. После преузимања дијецезе, поднет је и препис свечане заклетве коју је потписао и изговорио Стојковић.[430] У писму владици Арсенију прота Максим Папић из Жабља је детаљно известио о 300 форинти које су депоноване из цркве у Сегедину (за године 1846–1847).[431] Папић се јавио и писмом Стојковићу 11/23. марта 1854. у коме му је честитао на избору за епископа и обавести га о последњим моментима из живота владике Пантелејмона Живковића.[432] Патријарх Јосиф Рајачић је, с друге стране, више пута захтевао од Стојковића, као некадашњег администратора Бачке епархије, да поднесе интеркаларне рачуне како би они били достављени централним властима Војводства Србије и Тамишког Баната. Писма су послата 20. септембра 1852. и 19. јануара 1853.[433] Како је истакао у опширном писму патријарху Рајачићу, сви рачуни за године 1846–1851. анали-

[429] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, оверене изјаве са потписима архимандрита и настојатеља манастира Карловачке митрополије.

[430] Исто, потпис.

[431] АСПЕБ, Епископ Арсеније Стојковић, писмо Максима Папића, 19. децембра 1852.

[432] Исто, писмо Максима Папића из Беча Арсенију Стојковићу, 11/23. марта 1854.

[433] Исто, писма патријарха Јосифа Рајачића епископу Арсенију Стојковићу.

зирани су и поднети, али и део рачуна из периода 1843–1846. Занимљиво је писмо из 1846, које је Стојковићу као администратору послао митрополит Србије Петар Јовановић, у коме се залагао да се његов брат од тетке свештеник стапарски Елезар Грујић унапреди у сомборског намесника.[434]

Више писама током 1848–1851. владика пакрачки Стефан Крагујевић је послао тада још увек архимандриту Стојковићу, обавештавајући га о свом материјалном положају или о стању у својој епархији. Крагујевић је крајем 1849. писао о одлагању Синода и успостављању новог Устава и нових прилика и путу који чека патријарха Рајачића у Беч, али без сазнања о конкретним намерама или циљевима посете.[435] Патријаршијски протосинђел (будући владика горњокарловачки Лукијан Николајевић) честитао је владици Арсенију нову 1855.[436] са жељом да све задатке које је поставио пред себе успешно заврши, као човек доброг срца и благе нарави. Владика је сачинио белешку о сахрани кнежевића Андреја Карађорђевића и беседи која је тада изговорена. Фебруара 1855. владика Самуило Маширевић је извештавао Стојковића да је послао 1.200 форинти за њега (дотација) и да је владика бачки Платон поново покренуо питање дотација и евентуалну тужбу централним властима, и да се стање додатно компликује. Стање у Темишварској епархији описао је као тешко а унијатског епископа као човека са подршком државе, и стога је најављивао нове тешкоће.[437]

Током лета 1862. постављало се питање формирања нових протопрезвитерата на територији Будимске епархије. Владика Арсеније је покушавао да преко Угарске дворске канцеларије јасније одреди начине њиховог финансирања, као и да се дефинише однос финансирања темишварског епископа Маширевића, који је био и администратор Митрополије. У више писама владика је налагао Георгију Стојковићу да се ово питање реши, јер дотације епископа и парохија представљају основу за решавање проблема у цркви. По Стојковићевом мишљењу, администратор је унеколико правио сметње да се реши финансирање темишварског епископа из разлога који су јасни и познати. Георгије Стојковић је фебруара 1863. из Беча јављао детаљно владици Арсенију о дешавањима приликом избора нових епископа. Пред Угарском дворском канцеларијом покренуто је и питање дотације српских епископа, односно учешћа државних органа али и српских фондова у финансирању епископа.[438] Владика

[434] Исто, писмо митрополита Петра Јовановића, 7/20. новембра 1846.

[435] Исто, писма владике Крагујевића Арсенију Стојковићу.

[436] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писмо Лукијана Николајевића, 30. децембра 1854, и одговор владике Арсенија.

[437] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писмо владике Самуила Маширевића, 18. фебруара 1855.

[438] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писма Георгија Стојковића из Беча владици Арсенију Стојковићу, 1862–1863.

Арсеније је узео учешћа на изборном Црквено-народном сабору јула/августа 1864, а затим и на расправном Сабору фебруара 1865, када је решавано питање деобе са Румунима. Улога владике Стојковића на овим саборским седницама није била мала. Најпре је приликом гласања за патријарха владика Стојковић добио 4 гласа (Маширевић 49 гласова). После гласања умољен је да своје гласове уступи Маширевићу како би избор био једногласан. Аустријска полиција је Стојковића сматрала за доброг теолога са великим угледом, и важног епископа који је утицао на патријарха Рајачића да подржи захтеве Двора 1861, током Благовештенског сабора и после њега.[439] Приликом расправе са румунском делегацијом владика Стојковић је био члан српске преговарачке депутације.[440] Током борби за решавање српског питања на Угарском сабору 1866–1868. трудио се да дипломатски и сталожено чува интерес цркве и побољша материјално стање свештеника Будимске епархије.

На бурном Црквено-народном сабору 1869. од Стојковића се очекивало доста. Српски либерали предвођени Светозаром Милетићем заговарали су идеју потпуне промене устројства Сабора и потпуног деградирања положаја јерархије. Велике увреде и напади на цркву од стране либерала и Омладине нису оставили епископат равнодушним. Повео се прави рат на страницама штампе и саборским седницама. Иако је Сабор распуштен после гласања око назива Сабора и места председавајућег на њему, либерали су све агилније истицали владику Стојковића као свог кандидата на патријарашки престо.[441] Најпре је после смрти патријарха Маширевића (јануара 1870) био постављен за администратора Митрополије. На том месту био је у центру дешавања на црквено-народним саборима 1870–1871. У жестоком сукобу између конзервативне црквене и либералне странке држао се неодлучно.[442] Неоспорно је да је

[439] Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, Београд 2015, 117–118; Никола Петровић, *Светозар Милетић и Народна странка*, књ. 1, Сремски Карловци 1965, 236–240.

[440] Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 121–122; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ 2, 75–80.

[441] Исто, 222–229.

[442] Владика Стојковић је у својим беседама на почетку Сабора покушавао да смири страсти и позове на договор обе стране. Његова идеја да се нађе компромис није била по вољи ни Милетићу ни епископату. Реч о устројству имао је и владика будимски и администратор митрополије Арсеније Стојковић. Предмет расправе је важан и тежак, у питању су српска црква, школа и просвета. Сабор се одржава у окриљу цркве, али је у исто време и народни, у устројству Сабора се мора обратити пажња и на црквена права, али се што се народа тиче мора држати већ постојећих правила. Црква живи по својим канонима и правилима светих отаца па је тешко спровести у дело неке замисли које су у нескладу са црквеним правилима и тичу се цркве, а да при томе та иста правила подржи сама црква. Што се тиче народа српског, основа свега су српске Привилегије, које су добијене од царева Аустрије, а крвљу су потврђене. Епископат у Митрополији не може да се сагласи са многим тачкама предлога. Света је заклетва коју има сваки владика да чува, штити и унапређује своју цркву и своје стадо. Предлог у

покушавао да лавира између Милетићевих и својих личних жеља и амбиција. Његова намера да уз Милетићеву подршку буде изабран за патријарха није прошла непримећено када су у питању и српски архијерејци и влада у Пешти. Владика пакрачки Никанор Грујић је у црквеном листу *Српски народ* оштро и полемички напао Стојковића да не служи интересу цркве и да подржава све оне који је руше и срозавају.[443] Овакав став два истакнута српска архијереја заоштрио је односе у Синоду. Ипак, после одлука Црквено-народног сабора 1870. на коме су у великој мери црквени послови прешли у руке световњака, владика Арсеније је потписао *Сепарашни вотум*, који су српски архијерејци предали влади како би заштитили своја канонска права. Уочавамо да се владика Арсеније врло помно спремао за сваку саборску седницу конципирајући своје говоре за саборске седнице по неколико пута.[444] Његови покушаји да себе профилише у главног кандидата либерала, а да затим уз помоћ епископа преокрене питање црквено-школских реформи у корист цркве, махом су спречени захваљујући владици Никанору Грујићу. Током Црквено-народног сабора 1871. држање владике Стојковића било је слично. Велики углед који је имао код посланика и народа омогућавао му је да лавира између зараћених страна. Он је још почетком јануара 1871. добио конфидентско писмо о аудијенцији код цара Франца Јозефа, на којој је присуствовао и Ђула Андраши и на којој је именовао њега лично за човека Милетићеве странке и човека вољног да подупире Милетићеве идеје на Сабору.[445] Када услед процедуралних проблема није омогућено отварање тзв. Преображењског сабора 1872, држава је окриви-

---

многим тачкама директно долази у колизију са црквеним нормама, тако да је предлог епископата да се неке тачке измене, па се онда може предлог донети и једногласно. Епископат не може одобрити сужавање својих личних права, закључио је Стојковић.

[443] Конзервативци су нарочито кивни били на владику Стојковића. Он је именован за Милетићевог помагача и послушника противника цркве. Замерано му је што је дозволио наставак рада Сабора, а не сазивање новог, односно због чега је дозволио расправу о устројству без претходног избора патријарха. Администратор је клеветан као издајник православља, а Милетићу (који је називан *новосадски ђаламџија*) је иронично приписана идеја да жели Јована Суботића да изабере за патријарха. (*Српски народ*, бр. 57–59, 27–29 мај 1870). С друге стране, либерали су имали речи хвале за владику Стојковића. Сматрали су га за разборитог и мудрог човека, достојанственог, склоног компромису. Објективан, коректан и непристрасан епископ, који је својим држањем омогућио правилан рад Сабора, тако је о њему писао Јован Суботић. Теодор Стефановић Виловски се сећао владике Арсенија Стојковића као човека достојанственог, који се нашао између две ватре, а касније, пошто је покушао да нађе компромис и мирно решење, влада је сматрала да није био довољно лојалан па стога није дозволила његов избор за патријарха. Народ га је истински волео и поштовао, закључио је Виловски (Теодор Стефановић Виловски, *Моје успомене*, Београд 1988, 447–454; Јован Суботић, *Аутобиографија, део пети*, 80–82).

[444] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писма.

[445] Исто, писмо 9. јануара 1871; Андраши је писао Стојковићу да уколико на законски начин не може да буде изабран патријарх, најбоље је да се изборни сабор одложи. (Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 276).

ла владику Стојковића за пропуст, сменила га са места администратора и на његово место именовала владику пакрачког Никанора Грујића. Стојковић се налазио под Милетићевим великим притиском да мора да отвори Сабор без претходног дочека комесара, што је довело владику у тешку ситуацију. Он није желео да прекрши процедуре и на тај начин се супротстави влади. С друге стране, владика Никанор Грујић је искористио прилику да још јаче нападне Стојковића као Милетићевог човека.[446] На Преображењском сабору 1872. је изгубљена прилика да се владика будимски изабере за патријарха. Став који је према њему заузела влада у Пешти био је негативан (с тим у вези), а Милетићева нетактичност је довела до нових проблема и на Сабору и у цркви.

У вези са формирањем Румунске митрополије 1864/1865. владици је свештеник Павле Паја Живковић послао опширну промеморију о стању у Темишварској епархији и парохијама које су настале после поделе. Живковић је молио Стојковића да се за темишварског владику мора изабрати епископ Србин, што је од кључног значаја за опстанак Срба у Темишвару и околини. У два писма 1870. и 1872. он је наглашавао муке и проблеме у више парохија због понашања епископа Нака и архимандрита Михајловића, о којима је писао врло лоше, критикујући их да међу Србима шире неслогу, смењују најбоље српске свештенике и чланове конзисторија и раде више као румунски агенти за корист Румунске митрополије, фактички све против српских свештеника и српске цркве. У том погледу он је молио Стојковића да реагује на Синоду и подстакне избор бездинског архимандрита Теофана за владику, или да се премести пакрачки епископ Грујић. Он је хвалећи Стојковића као мудрог и заслужног епископа, за кога је желео да буде на челу српске цркве, захтевао и молио да се заузме и за Србе из Темишвара.[447]

На Црквено-народном сабору отвореном 29. јуна / 11. јула 1874. либерална већина је за патријарха изабрала владику Арсенија Стојковића, али влада у Будимпешти није хтела да озваничи његов избор.[448] Нагласили смо да је још 1872. Милетић умањио прилике владике Стојковића на минимум. Бурна 1873, обележена нападима Милетића на цркву, додатно је ослабила могућност да се нађе компромис.[449] Сам владика Стојковић је тражио прилику да од себе од-

[446] Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 295–299.

[447] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писма Живковића владици Стојковићу (1870, 1872).

[448] Стојковић је том приликом добио 63 гласа, 7 посланика је било уздржано. (Владика Стојковић се пре Сабора изговорио болешћу и да није у прилици да присуствује саборским седницама.)

[449] Исто тако, Милетић је експлицитно као кандидата своје странке за митрополита навео владику будимског Арсенија Стојковића. Сваки остали избор био би тријумф црквене реакције и противника народних и слободних институција. Оваква агитација за епископа Стојковића само је умањивала његове шансе да буде изабран. Већина владика је још одраније

бије одговорност за ова дешавања. Иако је лично ишао на аудијенцију код цара да докаже своју привржености, односно да одбије нападе да је Милетићев владика, ефекта није било. У пат позицији за патријарха је изабран румунски митрополит Прокопије Ивачковић 19. јула 1874.[450]

Из писма Арсена Зубковића (владикиног нећака) сазнајемо мноштво чињеница у вези са избором карловачког митрополита-патријарха. Он је врло опширно и отворено писао Стојковићу о обавештењима које је добијао. У писму 2. августа 1874. сазнајемо да је Стојковић отишао у Бад Гаштајн, и да је Ивачковић био решен да га остави на миру. Зубковић додаје да је за пароха ћипровачког изабран Корнелије Чупић и да је народ уложио протест. Такође, неколико дана касније писао је Стојковићу детаљно о дешавањима после Сабора и утисцима са Сабора. Он је сматрао да је име владике Стојковића цењено и хваљено и да је његово непотврђивање одјекнуло у целој Митрополији. За

била против уплитања световњака у чисто црквене ствари, па је стога и Стојковић могао рачунати на опозицију архијереја којима је требало да управља. Анђелић и Грујић су у *Србском народу* више пута анатемисали Стојковића као јеретика, тако да су јасни покушаји наметања либералског кандидата стварали више проблема него користи. Милетић је у свом опозиционом маниру покушавао да једноставним агитовањем као за световни Сабор добије свог кандидата на челу цркве. Не може зачудити у том случају да је јерархија сада сасвим отворено радила у сагласју са министром Трефортом.

[450] Још приликом отварања Сабора, испоштована је нека врста церемонијала, уз констатацију да се мора приступити избору митрополита-патријарха. Комесар Хубер је нагласио, тврдила је СНСС, да влада неће потврдити избор владике Стојковића, ако до њега дође. Милетић је пак тврдио да је било какво приватно интервенисање комесара у овом случају јасан сигнал да српски противници имају дефинитивно договор о рушењу српске црквено-школске аутономије и институције Сабора. Ипак, приликом првог гласања на седници 4. јула 1874. за митрополита-патријарха је изабран владика будимски Арсеније Стојковић. Добио је 63 гласа за избор уз 7 уздржаних посланика. За потврду избора главну реч имали су владар и влада у Будимпешти. Став комесара да више од два века Сабор није никада своју вољу наметао без сагласности са комесаром (и владаром) јасно је сведочио о томе да ће врло тешко ићи са потврдом Стојковића. Хубер је тврдио да се, пошто избор није био једногласан (7 депутираца није гласало), мора очекивати и одговор од највиших институција. Милетић је сматрао да владар ништа неће имати против владике будимског, али да ће Андраши бити тас на ваги који ће одлучити о овом питању. *Pester Lloyd* је писао да влада сигурно неће потврдити Стојковића, пошто он ни као администратор није ваљано обављао своју функцију и да је очигледно да ће он само Милетићу служити као заштита за политичке послове и агитације које немају везе са црквом и школом. Држава не може подржати непријатељске тежње против њеног опстанка, јер ће Срби сигурно тражити знатно веће уступке него што закон дозвољава или што их имају католици. Људи који су изабрали Стојковића и које он подржава немају довољно моралног ауторитета да владају Србима, стајало је у пештанском листу. Политичарима у Пешти посебно је сметала Милетићева констатација да владар нема ништа против Стојковића и да је владарско легитимно право да потврди избор и без владе. С друге стране, либерали су тврдње пештанских листова да ће Никанор Грујић добити довољан број гласова за патријарха одбацивали као немогуће и издајничко дело, а Грујића као недостојну особу за патријарашко звање. Вест да је одбијена потврда српског митрополита-патријарха била је поткрепљена одлуком владе да се мора извршити нов избор на истом Сабору. (Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 326–327).

патријарха Прокопија Ивачковића тврдио је да га се у патријаршијском двору плаше и да ће он више радити код Румуна него код Срба. Зубковић је сматрао да је довођењем Ивачковића ипак победила струја која жели мир у црквеним пословима. Никола Крестић је као главног кривца за неуспех избора владике Стојковића сматрао Светозара Милетића. Он је тврдио да је Крестић испреслишавао Милетића да је слаб и неодлучан и да није до краја хтео да подржи избор патријарха, да је пактирао са свима и да је чак „играо" и на Германа Анђелића. Зубковићев извор информација је наглашавао да Анђелић и Милетић нису толико ни лоши и да међу њима не влада онолико непријатељство колико се то чини. Из писама сазнајемо да је још пре избора наглашавана велика мржња која у Срему и Славонији влада према владици пакрачком Никанору Грујићу и да Никола Крестић и Мита Рогулић пледирају ка владици Стојковићу. Исто је и са бароном Јоцом Живковићем, који је наводно у Будимпешти учинио све да се владика Стојковић буде изабран. Зубковић је уочи избора јављао свом ујаку да су сви српски посланици сем Милетића били код комесара. Угарска влада је против епископа Стојковића јер га сматрао човеком слабог карактера, на кога се може утицати и сматрају да је већ смењен са места администратора и да је старији од осталих кандидата. Митрополит румунски Прокопије је тих дана био у Будимпешти и лобирао за свој евентуални избор. Током дана уочи избора Зубковић је из сата у сат извештавао ујака о дешавањима у Будимпешти. Није остало непримећено ни да је владика Стојковић отпутовао у Беч код војног министра Колеа.

Зубковић пише о писму владике Стојковића које је њему упутио и из кога сазнајемо да је акт непотврђивања Стојковић врло тешко поднео. Министар Трефорт је сматрао, сазнаје Зубковић, да је министар-председник био наклоњенији избору Никанора Грујића, али да са Ивачковићем може бити сарадње. Ипак је Зубковић препоручивао наставак сарадње са патријархом Прокопијем и у том смеру помињао и владику Емилијана Кенгелца. У писму 8. августа 1874, Арсен Зубковић пише свом ујаку владици Стојковићу да је Герман Анђелић био вољан да пише протест против избора Ивачковића, али да барон Јоца Живковић није хтео да пристане. Никанор Грујић је пред Јоханом Швикером рекао да је избор Ивачковића *„издајство српске хијерархије и цркве, пошле да су изабрали човека шашава, који не зна ни разговарати"*.[451] Теодор Мандић је тврдио Зубковићу да је најбоље да владика Стојковић дође на Синод и да заједно са патријархом изабере нове владике. Зубковић је Мандићу предложио Георгија Војиновића, док Никанор Грујић дефинитивно неће доћи на Синод. Из разговора Зубковића са патријархом Ивачковићем уочи Преображења у Будимпешти сазнајемо да је Ивачковић сматрао да се могао прихватити звања тек после договора са Стојковићем. Такође сазнајемо да су

[451] АСПЕБ, писма Арсена Зубковића владици Арсенију Стојковићу, јул–август 1874.

Теофан и Јован Живковић свуда причали да су задовољни што су срушили Милетића и да је важно изабрати нове добре епископе. Оба Живковића су сматрала да је Никанор Грујић сам допринео својој пропасти сарадњом са *Српским народом* и Германом Анђелићем. Теодор Мандић и Ника Максимовић су кретали у акцију да спрече даље Анђелићево напредовање.[452]

Патријарх Ивачковић је позивао владику Стојковића на своје устоличење и хиротонију бачког владике Германа Анђелића и предстојећи Синод који је бирао нове епископе. Група посланика Црквено-народног сабора предвођених Стеваном Брановачким је тражила од владике Арсенија (12. августа 1874) да се појави на Синоду 15/27. августа 1874. и подржи избор нових епископа који ће се заложити за мир, законитост и ред на Црквено-народном сабору.[453] Стојковић је касније писао Стевану Павловићу да је уступио свој глас патријарху да би могао да му олакша посао у Синоду и да не жели нове проблеме, те да се неће мешати у даље кандидатуре.[454] Недуго после дешавања на Сабору, Јован Стефановић Виловски је писао Стојковићу о својим сазнањима о саборским дешавањима. Он је сматрао да је министар-председник Лоњаи још раније разрешавајући Стојковића са администраторске функције учинио крупан корак да се онемогући избор. У том контексту истакао је и комесара Мајтењија. Стефановић је тврдио да мађарска влада не жели патријарха који ће се померати према политичким српским струјама страхујући од нове 1848. Као змију у недрима српске цркве Стефановић именује Германа Анђелића, који је посејао отров у цркву, епископат и Црквено-народни сабор.[455]

Патријарх Ивачковић је 26. новембра / 8. децембра 1874. јављао владици Стојковићу да је министар просвете захтевао од њега да се епископи изјасне о уредбама донетим на црквено-народним саборима 1870. и 1871, да се прикупе све примедбе у духу слова Сепаратног вотума и да се на Синоду (или Конференцији) током пролећа 1875. те примедбе уврсте у ново устројство које се морало донети на предстојећем сабору. Послат је и препис седнице Синода од 20. октобра 1874. на којој се уз присуство комесара Хубера расправљало о дотацији свештеника, што је по мишљењу патријарха Ивачковића морало да се решава у складу са потребама цркве, а не световних појединаца који су решили да униште свештенике, па је у том погледу замољен Хубер да код министра-председника Славија издејствује уважавање права цркве у складу са

---

[452] Исто.

[453] Потписници су били: Стеван Брановачки, прота Ђорђе Бранковић, парох Јован Јовановић, Јован Деспинић, Јован Суботић, Стеван В. Поповић, Ника Максимовић и Никола Крестић.

[454] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, август 1874; Писмо од 9. авуста 1874. на руке Ивачковићу, исте природе.

[455] Исто, писмо Јована Стефановића Виловског Арсенију Стојковићу у Бад Гаштајн, 29. јула / 10. августа 1874.

словом Сепаратног вотума. Владика Стојковић је поднео своју верзију Устројства, у којој се лично заложио да се не подржи стварање епархијских скупштина, које су забрањене и по канонима и које би рушиле ред и поредак у цркви, а фактички не би допринеле смиривању страсти на Црквено-народном сабору. Он је такође сматрао да су трошкови скупштина превелики и да је таква институција непотребна.[456] На тај начин завршена су бурна дешавања везана за избор патријарха и решавања српског црквеног питања током 1874. Владика Стојковић, као један од главних учесника овог процеса, показао је да у вихору политичких дешавања много боље влада црквеним него световним пословима. Од 1874. долази мирнија фаза његовог управљања епархијом, тако да је током Велике источне кризе 1875–1878. стање у епархији било потпуно мирно, а црквени живот без икаквих потреса.[457]

Године 1880, поводом педесет година монашења владике Арсенија, парох из Помаза Давид Бољарић је спевао песму у којој је хвалио владику и његова велика дела. Он је истицао врлине које цене цео српски род и сви српски архијереји, као и сузе које Срби лију када се помене име владике Арсеније (алудирајући на дешавања на црквено-народним саборима).[458] Сачуван је и документ под називом *Опис Јубилеума*, у коме се на неколико страна пише о свечаностима и прослави овог важног дана за Будимску епархију.[459] Дуги низ година стање у Будимској епархији било је стабилно и без већих потреса. Владика Стојковић је са великим искуством управљао епархијом, редовно је рукополагао свештенике и председавао Конзисторијом. Епархија је спадала у ред уређенијих дијецеза у Митрополији.[460]

Уочи Црквено-народног сабора 1879, писмом се владици Стојковићу обратио и Светозар Милетић. Он је сматрао да се сви сукобу на Сабору морају превазићи и да се све старе несугласице морају заборавити, и апеловао је на

---

[456] Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 339–343; АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писмо патријарха Прокопија Ивачковића и Стојковићев одговор.

[457] Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ 2, 85–92.

[458] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, песма Давида Бољарића (штампано).

[459] Исто, *Опис јубилеума*.

[460] У погледу црквених и политичких дешавања избори за Угарски сабор у периоду 1878–1881. донели су нове турбуленције и проблеме за статус црквено-школске аутономије. Као посланици Српске народне слободоумне странке су изабрани Михаило Полит Десанчић, Антоније Хаџић и Ника Максимовић. Процес мађаризације настављен је доношењем Школског закона (Законски чланак XVIII из 1879). Мађарски језик постао је обавезан у основним школама. Српски посланици су износили интерпелације пред Сабором, али сврхе није било. Већина посланика у Сабору није попуштала пред интерпелацијама посланика СНСС. Одступања од донетих закона није било ни у најмањој мери. Процес однарођивања полако је узимао удела у српском народу. Избори за Сабор 1881. донели су велику политичку агитацију од стране Српске народне слободоумне странке. Поново су изабрана три посланика – Светозар Милетић, Михаило Полит Десанчић и Ника Максимовић.

владику да се на сабору постара и ангажује да победе мир и разум, како противници српске аутономије не би однели још већу победу. Милетић је тврдио да владика, уколико дође на сабор, као најстарији епископ мора да председава, али и да сумња да ће се то догодити. Он је умољавао владику Стојковића да промисли о стању на сабору и да се, уколико жели, његов сестрић обрати Ника Максимовића ради даљег договора.[461] Владика Стојковић се још добро сећао црквено-народних сабора 1872. и 1874. па стога није желео поново да се меша у политику на Сабору. Искусном архијереју је било јасно да Калман Тиса неће одступити од политике својих претходника и да он засигурно неће бити изабран. Слично се десило и на Црквено-народном сабору 1881. Владика Арсеније Стојковић је изабран за патријарха, али Калман Тиса није желео да потврди гласање већине на Сабору.[462] Ђорђе Крестић је јављао владици Стојковићу да

[461] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писмо др Светозара Милетића Арсенију Стојковићу, новембар 1881.

[462] На шестој сеници 22. новембра / 4. децембра биран је карловачки митрополит-патријарх. Сваки посланик понаособ се изјашњавао за ког архијереја гласа. Ника Максимовић је прочитао резултат: за Арсенија Стојковића је гласало 53 посланика (52 и један глас за Теофана Живковића па је придружен већини), а за владику бачког Германа Анђелића 12 посланика. За Анђелића су гласали: Андрија Бирач, прота Ђорђе Бранковић, Светозар Кушевић, Никола Милић, Јован Младеновић, Мирко Надашки, Гавра Новаковић, Станко Рашић, Лазар Стефановић, Јован Стајевић и прота Чуповић. Милетић је писао да је јасна жеља народа и велико поштовање које има према будимском владици, кога по други пут бира за патријарха, и да се нада да ће влада овог пута уважити изборну жељу српских заступника. Београдска штампа је донела вест о избору Стојковића који је *најдостојнији међу достојнима верни слуга отаџбине, српске цркве и народа*. *Pesti Napló* је одговарао да је време да држава српску аутономију законски успостави на истим основама као што се то чини са католицима и да је победа милетићеваца незаконита. Већина на Сабору опет пркоси мађарској држави. Избор Стојковића је неумесан и незаконит. Владика Анђелић предводи еманципацију српског народа од екстремиста и залаже са да црква преузме управу над својим пословима. Анђелић је енергичан човек, а Стојковић слаб, стар и привржeник Милетићеве странке. *Ellenőr* је у сличном маниру напао српске ултраше и њиховог вођу Милетића који опет покушавају да заступају политику на Сабору и воде народности у раздор према држави. Такав избор директно води аутономију у руке бунтовника и агитатора који желе да одвоје Бачку и Банат од државе и династије. На седници Сабора 4/16. децембра 1881. Ника Максимовић је прочитао рескрипт цара Франца Јозефа да се после консултације са угарским председником владе, министром просвете и баном Хрватске одлучио да не потврди избор епископа Стојковића. Посланици су позвани да приступе новом избору, искључењем поменутог владике као кандидата. Комесар Едуард Чех је у свом говору позвао посланике да воде рачуна о избору митрополита, интересима цркве и државе. Он је затражио да се изабере кандидат чија личност пружа највеће гаранције за вођење митрополијске управе. Милетић је написао да је очекивана одлука владара да не потврди избор епископа Арсенија. Калман Тиса је 10. децембра предложио Францу Јозефу да уколико Сабор не изабере одговарајућу личност за патријарха, монарх лично наименује карловачког првојерарха. Милетић је тим поводом написао да Срби морају да изаберу особу у коју имају поверење, особу коју сви поштују и цене и особу која је најдостојнија за патријарашко звање. Он је писао да није очекивао потврду Стојковића, али да се због промењених политичких околности већина надала и промени става Круне. Српски народ је осветлао образ гласањем за Стојковића, али је присутна зебња да ће управо из тог разлога Тиса наименовати Анђелића. (Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у*

је Јоца Живковић из Загреба поручивао да су сви против избора епископа Германа Анђелића, али да ни Теофан Живковић ни Арсеније Стојковић неће бити изабрани.[463] За патријарха је после именован бачки епископ Герман Анђелић. Владике Арсеније Стојковић и Никанор Грујић, који су обележили читаву деценију политичког и црквеног живота Срба у Аустроугарској, силазили су са позорнице јавног живота и махом остајали у црквеној сфери.

Исте године (1882) затражено је од владике Стојковића да одреди децу која би у име Црквене општине Сентандреја као поклон добила медаљоне поводом венчања престолонаследника Рудолфа.[464] Суботичани су почетком те године поздрављали владику Стојковића и јављали му да су његову слику као изабраног патријарха поносно ставили у просторије своје црквене општине.[465] Патријарх Герман Анђелић је позивао владику Стојковића (15. јануара 1882) да дође на седницу Синода коју је законски сазвао и потврдио министар-председник Калман Тиса, за избор нових епископа. Седница је предвиђена после Васкрса.[466]

Када је било у питању хиротонисање београдског митрополита Теодосија Мраовића од стране патријарха Анђелића (1883), владика Стојковић је начелно био против, али је додао да подржава хиротонију уколико је лично владар затражи.[467] После смрти патријарха Германа Анђелића (1888) његово име је поново помињано у контексту кандидата за ову важну функцију. После избора темишварског епископа Георгија Бранковића за патријарха на Црквено-народном сабору 1890, Стојковић се скоро потпуно повукао из јавног живота.[468] Умро је у Будиму две године касније. Теодор Мандић је тада записао да није допуштено да седне на трон Светог Саве а да би народ са њим уживао двадесет година мира. Он је нашао мира својој души, и бежао је од својих противника. Стоички је све подносио, као ниједан пре њега (писмо Теодора Мандића, Нови Сад 15/27. април 1892).[469]

О владици Стојковићу много говори и податак да је још од времена када је био архимандрит Грегетега и администратор Бачке епархије па преко епископског вишедеценијског управљања црквом, оставио у заоставштини више

Хабзбуршкој монархији 1861–1914, 423–430; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији1 5261918*, књ 2, 227–231).

[463] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писмо Ђорђа Крестића Арсенију Стојковићу.

[464] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, док. 1881.

[465] Исто, док. 1882.

[466] Исто, писмо Германа Анђелића, 15. јануар 1882.

[467] Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 445–452.

[468] На изборном Сабору одржаном у Сремским Карловцима априла 1890, владика Стојковић је ипак добио 3 гласа (Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 513–515; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ 2, 244).

[469] АСПЕБ, епископ Арсеније Стојковић, писмо Теодора Мандића.

десетина бележака и посланица које је писао за велике празнике. Његова неуморна црквена делатност види се кроз бројне редове написане у славу Бога и цркве и својих верника. Готово за сваки већи празник помно је и брижљиво писао, састављао своје проповеди и касније их нотирао. Његове поуке о Богу, Богородици, светима, смирењу, покајању, пажњи према ближњима, покушајима да нађе мир за своје ближње и себе самог, налазе места на стотинама страница које смо прегледали. Ова димензија духовног осветљава нам и неке од поступака световно-политичког деловања владике Арсенија Стојковића. Успони, угледи, падови, личне борбе и стремљења да се чува јединство цркве, а да се нађе средина са политком, обележили су дело и живот овог великог архијереја на трону будимских епископа.

ЕПИСКОП И ПАТРИЈАРХ ЛУКИЈАН БОГДАНОВИЋ

После смрти владике Арсенија Стојковића администратор Будимске епархије био је лично патријарх Георгије Бранковић. Током администрирања овом епархијом патријарх Георгије је био суочен са много више политичких проблема него црквено-администратитвних. Сталне молбе и благослови за венчања, решавања конзисторијалних питања, дозволе за обнову цркава, звоника, иконостаса, уписи у Богословију, чинили су део црквених обавеза патријарха Бранковића у Будимској епархији. Владика Арсеније Стојковић оставио је иза себе епархију у солидном стању. За патријарха је много већа главобоља била мноштво напада које је доживео у Сремским Карловцима и Новом Саду, због сталних инсинуација да је тежио да средиште патријаршије премести из Сремских Карловаца у Будимпешту. Патријарх Бранковић је сваке године од 1892. посетио епархију барем једном годишње, а у неким приликама и више пута, због обавеза и послова које је имао на Угарском сабору или при надлежним министарствима. Његова жива архијерејска делатност осетила се на тај начин и у Будимској епархији.[470]

Током 1894. патријарх Георгије Бранковић предлагао је архимандрита Платона Телечког за мандатара епархије, о чему је обавештен администратор Будимског протопрезвитерата Јеремија Мађаревић.[471] Платон Телечки је врло брзо јавио патријарху Бранковићу да је претходни мандатар Герасим Петровић предао све припадајуће ствари њему лично.[472] Проте у Шиклушу, Чипу, Српском Ковину, позвани су да у својим храмовима држе парастос Лајошу Кошуту (1894).[473] Парохија у Рацалмашу тражила је благослов патријарха Георгија да се освети обновљени храм.[474] Исто је тражио и Урош Мађаревић, прота у

[470] Вид. опширније: Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба 1890–1907*, 71–76, 79–84.

[471] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 4, 25. јануар / 6. фебруар 1894.

[472] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 11, 6/18. март 1894.

[473] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 14–16, 16/28. март 1894.

[474] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 18, 20. април 1894.

Липови, затим и парохија у Моноштору. Током априла и маја освећено је више обновљених храмова.[475] Највећи део писама упућених патријарху махом је био у вези са дозволама за венчавања или пословима административне природе у неким од парохија. Слично стање је било и током 1895. Крст за Саборну цркву у Сентандреји је освећен 28. маја / 10. јуна 1895.[476] Освећен је крст и на Ћипровачкој цркви.[477] Патријарха су извештавали да се стање у храмовима поправља, о чему сведочи и значајан број освећења обновљених цркава или крстова на гробљима. Истичемо да је мандатар Платон Телечки јавио проти Гаврилу Бољарићу да су стигли нови антиминси и да се морају расподелити по црквама, сходно правилима.[478] Анка Дулић из Шиклуша је тражила благослов од патријарха Георгија да се њена ћерка Софија уда за Гедеона М. Дунђерског, изјављујући да су у 6. степену сродства.[479]

За новог будимског епископа 1896. је изабран Јеремија Мађаревић.[480] Хиротонисали су га патријарх Георгије Бранковић и владике пакрачки Мирон и бачки Герман 12. фебруара 1896, у Саборној цркви у Сремским Карловцима, о чему су обавештени Платон Телечки и Будимска конзисторија. Интеркаларне књиге Телечки је закључио 3/15. фебруара 1896.[481] Владика Јеремија Мађаревић је позван на седницу Синода 5/17. маја 1896.[482] Јерej Стеван Гојковић тражио је благослов од Јеремије Мађаревића да освети гробље, крст и место некадашњег гроба Св. Стефана Штиљановића.[483] Владика Мирон Николић је позвао владику Мађаревића на освећење обновљеног двора и цркве у Пакрацу.[484] Владика Јеремија Мађаревић имао је прилику да реши више молби за

[475] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 38, 40, 44, 50, 1894.

[476] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 25, 29. мај / 11. јун 1895, исто, бр. 27, бр. 44, 45, 49, 1895.

[477] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 35, 26. јун / 6. јул 1895.

[478] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 67, 31. децембар / 12. јануар 1895.

[479] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 66, 31. децембар / 12. јануар 1895. (Затражено је мишљење и надлежног шиклушког пароха са свим пратећим документима. Дозвољен је брак 4. јануара 1896.)

[480] Јеремија Мађаревић је рођен у Батосегу, године 1822. Отац Роман је био свештеник. Основну школу завршава у Бају. Гимназију у Мохачу и Бају. Богословију у Сремским Карловцима. Рукоположен је за ђакона и презвитера 1–2. фебруара 1844. Помиње се у списку свештеника Будимске епархије године 1844–1846, у Кишфалуби. Отац Роман је био у то време парох у Вемену. Окружни прота је постао 1847. Владика Арсеније Стојковић га је поставио за будимског пароха 1864. Протојереј је постао 1880. Дугогодишњи је војни свештеник, радио је и као вероучитељ. Изабран је за будимског владику 16. децембра 1895. (са 73 године живота). Замонашен је у Беочину 20. јануара 1896, а сутрадан је произведен за архимандрита Грабовца. (Сава, епископ шумадијски, *Срйски јерарси*, 217; АСПЕБ, К, 1810–1811, Акта почившег протојереја мохачког Јована Живковића).

[481] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 6, више докумената јан./феб. 1896.

[482] АСАНУК, МПА, А, 160/ 1896; АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 34, 1896.

[483] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 53–54, 25. јуна / 7. јула 1896.

[484] АСПЕБ, Е, 1894–1896, бр. 84, 12/24. септембар 1896.

брак и више молби проте Чупића за освећење крстова на гробљу или звона за цркве.

Смрт га је 21. новембра 1896. онемогућила да као епископ будимски уради било шта више.[485] За мање од годину дана он није успео да учини ништа више од сређивања епархијско-административних послова и постепеног преузимања епархије у своје руке. Конзисторија је одмах после његове смрти затражила интеркалар и стављање оставштине под надзор.[486]

Због преране Мађаревићеве смрти, морао се поново бирати будимски епископ. Патријарх Георгије Бранковић по други пут је постао администратор Будимске епархије. Он је обавештен да су још 1883. примљени нови освећени антиминси за цркве у овој епархији, са њиховим детаљним описом.[487] Синод је одредио 12/24. децембра 1896. Лукијана Богдановића за мандатара епархије са свим правима која му припадају тим постављењем.[488] Избор Лукијана Богдановића за будимског епископа протекао је под лупом јавности, која је коментарисала постављење сестрића патријарха Бранковића на трон најважније епархије Карловачке митрополије.[489] Патријарх Георгије Бранковић је у два писма обавестио архимандрита Лукијана Богдановића о томе да је најпре именован за мандатара и да га је 27. јануара 1897. за мандатара потврдио цар Франц Јозефа, чиме је и престао мандат самом Бранковићу. У другом писму су детаљна упутства Богдановићу која су му права и обавезе као мандатара Будимске епархије. Од Богдановића је захтевано да финансијско стање од дана када је постао мандатар, па закључно са даном када му престане мандатски статус, мора предати Саборском одбору на увид.[490] Мандатара Богдановића је сачекао низ молби кандидата за упис у Богословију или молби за венчавања. Министар вера је тражио да му Богдановић достави списак најсиромашнијих свештеника епархије, са назнаком колика помоћ је за њих потребна. Одобрено је 4.500 круна у ту сврху.[491]

Сачувано је више молби богослова Јована Бешлића за примање у свештеничку службу. Прота Бољарић је известио Лукијана Богдановића да је стање пред избор за Црквено-народни сабор (1897) у Мохачком протопрезвитерату било лоше, да је било доста агитације и да се нису бирала средства да се порази црква и да су на срамоту цркве учествовали и неки од свештеника епархије (именовао је јереја Стевана Михалџића). У другом писму Бољарић пише де-

[485] Владика Јеремија Мађаревић је опојан и сахрањен у Светоуспенском храму у Сентандреји. Вид.: Сава, епископ шумадијски, *Гробна места српских архијереја*, 136–137.

[486] АСПЕБ, К, 1896, 9/21. децембар 1896.

[487] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 2, 12/24. јануар 1897.

[488] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 7, 27. јануар / 8. фебруар 1897.

[489] Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба 1890–1907*, 172–178.

[490] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 10, 11/23. фебруар 1897; исто, бр. 23, 30. март / 11. април 1897; исто, бр. 36, 4/16. јун 1897.

[491] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 35, 20. маја / 2. јуна 1897; исто, бр. 42, 22. јун / 3. јул 1897.

таљније и опширније, и наводи готово сва свештеничка имена. За црквену странку наводи јереја Славка Бољарића, јеромонаха Лаврентија Томића, пароха Гојковића, пароха Исидора Бошњака, пароха Милана Костовића, јеромонаха Фирмилијана, као и свештеника из Дарде Јована Ц. Милића. Сумњиви или они који су одмагали су били пароси Душан Андрић (Суљаш), Михалџић, Цветко Милић, Мађаревић, док је као најогорченијег противника именовао пароха Пачариза и јеромонаха Германа.[492]

Прота Гаврило Бољарић је обавестио патријарха Георгија да је храм у Печвараду тронисан 23. августа / 4. септембра 1897.[493] Тражена је дозвола да се храм у Вацу освети после обнове. Бољарић је известио Богдановића да је виноград у Сечују у врло лошем стању и да се користи једва његов десети део и да се хитно мора интервенисати, јер ће виноград пропасти, чиме би се изгубила свака могућност за стицање прихода.[494] Патријарх Георгије је мало касније дао канонски отпуст хоповском јерођакону Доситеју Поповићу и дозволио његов прелазак у Будимску епархију.[495] Дозвољена је оправка епархијског дома у Дунасечују.[496] Лукијан Богдановић је у својству мандатара позван на седницу Синода децембра 1897. Он је јављао патријарху Георгију да носи са собом преписе две владичанске дипломе Арсенија Стојковића и Јеремије Мађаревића, да се приложе црквеној архиви.[497] Свештеник Милан Костовић из Бремена молио је мандатара Лукијана да се освети црква која је обновљена.[498]

Велика канонска визита је обављена 1897, о чему постоје детаљни извештаји. Црквене општине су у мноштву категорија биле на провери и под контролом, од начина чувања црквених добара до провере имовинског и материјалног стања. Пописани су сви чланови црквених одбора. Подаци који су прикупљени за Мохачки протопрезвитерат су следећи: Црквена општина у Бану, обишао прота Гаврило Бољарић (6/18. маја 1897),[499] Батосег, прота Гаврило Бољарић (8/20. јула 1897),[500] Бремен, прота Гаврило Бољарић (30. априла / 12. маја 1897), [501] Болман, прота Гаврило Бољарић (1/13. маја 1897),[502] Борјад, про-

[492] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 39, 16/28. јун 1897; исто, бр. 41, 20. јун / 2. јул 1897.

[493] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 46, 29. јул / 10. август 1897, благослов патријарха Георгија Бранковића да мандатар Лукијан Богдановић освети храм; АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 54 (вест о освећењу храма).

[494] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 57, 12/24. септембар 1897.

[495] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 59, 14/26. септембар 1897.

[496] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 65, бд.

[497] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 75, 6/18. децембар 1897.

[498] АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 79, 15/27. децембар 1897. (благослов је дао патријарх Георгије Бранковић).

[499] Уочене мање неправилности.

[500] Мање неправилности.

[501] Више неправилности.

[502] Без неправилности.

та Гаврило Бољарић (18/30. јуна 1897),[503] , прота Гаврило Бољарић (17/29. јуна 1897),[504] Велики Будимир, прота Гаврило Бољарић (19. јуна / 1. јула 1897),[505] Вемен, прота Гаврило Бољарић (2/14. јула 1897),[506] Доња Нана (филијала Батосег), прота Гаврило Бољарић (4/16. јула 1897), [507] Дуна Сечуј, прота Гаврило Бољарић (9/21. јула 1897),[508] Качфала, прота Гаврило Бољарић (2/14. маја 1897),[509] Кишфалуба, прота Гаврило Бољарић (7/19. маја 1897),[510] Безедек (липовска филијала), прота Гаврило Бољарић (9/21. маја 1897),[511] Липова, прота Гаврило Бољарић (9/21. маја 1897),[512] Литоба, прота Гаврило Бољарић (11/23. маја 1897),[513] Ланчуг (филијала), прота Гаврило Бољарић (24. маја / 5. јуна 1897),[514] Мађарбоја, прота Гаврило Бољарић (28. априла / 10. маја 1897),[515] Виљан, прота Гаврило Бољарић (28. априла / 10. маја 1897),[516] Мајш, прота Гаврило Бољарић (10/22. мај 1897),[517] Медина, прота Гаврило Бољарић (без датума),[518] Моноштор, прота Гаврило Бољарић (4/16. маја 1897),[519] Мохач, прота Гаврило Бољарић (20. јуна / 2. јула 1897),[520] Рац Титош, прота Гаврило Бољарић (11/23. маја 1897),[521] Шарок, прота Гаврило Бољарић (8/20. маја 1897),[522] Иваньдарда, прота Гаврило Бољарић (8/20. маја 1897),[523] Шиклош, прота Гаврило Бољарић (29. априла / 11. маја 1897),[524] Шумберак, прота Гаврило Бољарић (30. јуна / 12. јула 1897),[525] Рац Гарчин, прота Гаврило Бољарић (1/13. јула 1897),[526] Херцег Суљош, прота Гаврило Бољарић (5/17. маја 1897),[527] Печвар, прота Гаврило Бољарић (6/18. марта 1897),[528] Дарда, прота Гаврило Боља-

503 Скоро без неправилности.
504 Без неправилности.
505 Мале неправилности.
506 Без неправилности.
507 Мање неправилности.
508 Мање неправилности.
509 Без неправилности.
510 Без неправилности.
511 Без неправилности.
512 Без неправилности.
513 Без неправилности.
514 Без неправилности.
515 Без неправилности.
516 Без неправилности.
517 Без неправилности.
518 Без неправилности.
519 Без неправилности.
520 Без неправилности.
521 Без неправилности.
522 Без неправилности.
523 Без неправилности.
524 Без неправилности.
525 Без неправилности.
526 Без неправилности.
527 Без неправилности.
528 Без неправилности.

рић (3/15. маја 1897),[529] Илочац, прота Гаврило Бољарић (17/ 29. јуна 1897),[530] Рац Мечка, прота Гаврило Бољарић (3/15. јула 1897).[531] Стање у Мохачком протопрезвитерату било је сасвим задовољавајуће по мишљењу проте Гаврила Бољарића. Највећи део црквава функционисао је без неправилности, а мали број општина са мањим неправилностима. Цркве су биле у солидном или добром стању. Црквена архива је махом чувана на прописан начин, а финансије црквених општина су биле под надзором црквених одбора (пописани су и сви чланови црквених одбора).

Што се тиче стања у Будимском протопрезвитерату, забележени су следећи подаци: Сака, парох Корнелије Чупић (5/17. октобра 1897),[532] манастир Грабовац, парох Корнелије Чупић (5/17. октобра 1897),[533] Будим, парох Корнелије Чупић (27. маја / 8. јуна 1897),[534] Бата, парох Корнелије Чупић (10/22. јуна 1897),[535] Рац Хидош, парох Корнелије Чупић (4/16. октобра 1897),[536] Дунафелдвар, парох Корнелије Чупић (9/21. октобра 1897),[537] Будимпешта/Пешта, грчко-македонска општина, парох Корнелије Чупић (27. маја / 8. јуна 1897),[538]Адоњ, парох Корнелије Чупић (6/18. јуна 1897),[539] Балажђармат, парох Корнелије Чупић (28. јула / 9. августа 1897),[540] Будимпешта/Пешта, српска општина, парох Корнелије Чупић (23. септембра / 5. октобра 1897),[541] Чобанац, парох Корнелије Чупић (20. маја / 1. јуна 1897),[542] Трнова, парох Корнелије Чупић (2/14. септембра 1897),[543] Ђер, парох Корнелије Чупић (3/15. јуна 1897),[544]

---

529 Без неправилности.
530 Без неправилности.
531 Без неправилности.
532 Без неправилности.
533 Без неправилности, али уз одређене напомене о неодржавању седница манастирског братства. Црква није била осигурана од пожара. Тако је било и са великим бројем цркава у епархији.
534 Мање неправилности, примера ради, црква није поднела рачуне за 1896. Исто стање је било углавном на нивоу целе Митрополије и готово свих цркава. Због тога је патријарх Георгије Бранковић, на захтев надлежних државних власти, више пута апеловао и тражио да се рачуни достављају што пре и у најкраћем року. Дешавало се да на Црквено-народном сабору 1885–1886. буду достављени рачуни тек из периода 1877–1879. Један од разлога за сужавање аутономије 1912. јесте наведени проблем са финансијама. Патријарх је покушао да 1896–1897. направи стварни пресек стања на територији целе Митрополије, али се са рачунима (посебно манастира) каснило све до краја рата 1918.
535 Мање неправилности.
536 Без неправилности.
537 Без неправилности.
538 Без неправилности.
539 Без неправилности.
540 Значајније неправилности.
541 Мање неправилности.
542 Без неправилности.
543 Без неправилности.
544 Без неправилности.

Коморан, парох Корнелије Чупић (3/15. јуна 1897),[545] Вац, парох Корнелије Чупић (1/13. јуна 1897),[546] Стони Београд, парох Корнелије Чупић (24. јуна / 6. јула 1897),[547] Острогон, парох Корнелије Чупић (2/14. јула 1897),[548] Кечкемет, парох Корнелије Чупић (22. јуна / 4. јула 1897),[549] Дунапантелија, парох Корнелије Чупић (5/17. јула 1897),[550] Дунавелдвар, парох Корнелије Чупић (9/21. септембра 1897),[551] Чип, парох Корнелије Чупић (9/21. јуна 1897),[552] Ловра, парох Корнелије Чупић (7/19. јуна 1897),[553] Помаз, парох Корнелије Чупић (9/21. маја 1897),[554] Калаз, парох Корнелије Чупић (23. маја / 4. јуна 1897),[555] Рац Ковин, парох Корнелије Чупић (8/20. јуна 1897),[556] Сентандреја, парох Корнелије Чупић (23. августа / 4. септембра 1897),[557] Рацалмаш, парох Корнелије Чупић (5/17. јуна 1897).[558] Извештаји Корнелија Чупића били су детаљнији и информативнији од Бољарићевих, али суштина је остала непромењена.[559] Протопрезвитерат будимски био је у доста добром стању, као и цела епархија, што ће омогућити владици Лукијану Богдановићу да започне епископски мандат на најбољи могући начин.

Патријарх Георгије је јавио Црквеној општини у Дунасечују да је одлуком Саборског одбора некадашњи епархијски двор предат на управу Црквеној општини без надокнаде да се о њему стара, да га обнови. Општина је могла да подигне и нову парохијску кућу, али је право на земљу епископа морало бити нетакнуто.[560] Бранковић је обавестио Лукијана Богдановића да га је цар Франц Јозеф 20. јануара 1898. обавестио да ће потврдити његов избор за будимског епископа. Посвећење ће бити извршено тек пошто кандидат буде положио заклетву цару и угарској држави.[561]

Богдановићу су током марта послати преписи Дисциплинског правила свештенства митрополије Карловачке (7/19. јула 1897) и Правила за монахе

---

545 Без неправилности.
546 Без неправилности.
547 Без неправилности.
548 Мање неправилности.
549 Без неправилности.
550 Без неправилности.
551 Без неправилности.
552 Без неправилности.
553 Без неправилности.
554 Без неправилности.
555 Без неправилности.
556 Без неправилности.
557 Без неправилности.
558 Без неправилности.
559 АСПЕБ, Протопрезвитерске визите, 1897.
560 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 12, 2/14. фебруар 1898.
561 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 8, 25. јануара / 6. фебруара 1898, писмо патријарха Георгија.

митрополије Карловачке (10/22. јула 1897).[562] Стеван В. Поповић је молио владику Лукијана за помоћ да се обнови црква у Збегу, која постоји два века, и да се помогне Збежанима (њих 200 душа) да прославе своју славу 3. дан Духова. Он је апеловао да се помоћ скупи и преда Евгену Думчи у Сентандреју.[563] Владика је 5/17. априла 1898. рукоположио у Саборном храму Успења Богородице за протођакона Евгенија Летицу, по благослову патријарха.[564] Патријарх Георгије је јавио Лукијану да је од 20. јануара 1898. стекао право на епископску дотацију 11.300 круна, што му припада по закону, а да се прве исплате очекују од 1. јуна 1898.[565] Од текућих црквених послова издвајамо да је прота Гаврило Бољарић затражио благослов да се освети велики дрвени крст на пољу код Великог Будимира.[566]

Владика Лукијан је позван на поверљиву конференцију (8/20. јуна 1898) код патријарха Бранковића да се реше проблеми са црквено-народног сабора и питање устројства цркве.[567] Богдановић је безусловно захтевао од свештеника у Острогону, Рацалмашу, Адоњу, Чипу, Грабовцу, Бати и Мађарбоји да Конзисторији доставе стање у својим парохијама и црквама у најкраћем року.[568] Владика је обавештен да је после обнове црква у Чипу освећена.[569] Такође, владици су поднети на увид тестамент и сви рачуни из закладе породице Бозда.[570] Стеван Чампраг молио је да као свештеник удовац буде примљен у Будимску епархију, на основу препоруке патријарха Георгија Бранковића. Канонски отпуст му је дао епископ бачки Герман Опачић.[571] Парох у Бремену Милан Костовић је обавестио владику Лукијана да је и патријарх Георгије дао благослов да се храм у Бремену поново освети.[572] Комисија која је изашла на захтев владике поднела је извештај о стању епископске резиденције у Сентандреји.

---

562 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 19, 3/15. март 1898; исто, бр. 20, 3/15. марта 1898; додатак Дисциплинарна правила за слушаоце Богословског училишта, исто, бр. 54, 13/25. април 1898.

563 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 43, 3/15. април 1898.

564 АСПЕБ, Е, бр. 50, 5/17. априла 1898; Евгеније Летица је потоњи митрополит добробосански 1908–1920. Летица је 1900. изабран за бањалучко-бихаћког митрополита, а после смрти Николаја Мандића за митрополита у Сарајеву. На тој функцији остао је и током тешких ратних година 1914–1918, а затим је у име владика са територије Босне и Херцеговине поднео молбу за канонски раскид са Васељенском патријаршијом и затим уједињење са обновљеном Српском патријаршијом. Умировљен је на свој захтев 1920. Живео је у манастиру Врдник (Раваница), а преминуо је у Суњи 1933. у 75. години живота.

565 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 55, 13/25. маја 1898; исто, бр. 58, 17/29. априла 1898. (предујам од 3.000 форинти, одлука С.О.).

566 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 61, 22. април / 4. мај 1898.

567 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 67, 19/31. мај 1898; Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*, 192–194.

568 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 70, 23. мај / 4. јун 1898.

569 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 78, 5/17. јуна 1898.

570 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 79, 9/21. јун 1898.

571 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 95, 25. јул / 6. август 1898.

572 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 100, 4/16. август 1898.

Саборском одбору је предочено да је резиденција у тако лошем стању да се може чак део и срушити и да су хигијенски услови врло лоши, па се препоручује хитна интервенција да се резиденција доведе у стање које би било репрезентативно.[573] Владици је достављен и списак богослова који су учили у Карловцима са територије Будимске епархије.[574] Пароху Благовештенске цркве у Сентандреји је дозвољено да освети нову кровну куполу и крст.[575] Бездински монах Георгије Видицки молио је владику Лукијана да га прими под своје архијерејско окриље, и наводи да је затражио благослов од надлежног владике Никанора Поповића да му потврди канонски отпуст.[576] Доцније је владика Никанор Поповић дао канонски отпуст, па је Георгије Видицки молио владику Лукијана да му на благослов патријарха Георгија Бранковића дозволи да буде клирик Будимске епархије и да буде примљен у ред дворских монаха.[577] Тако је Видицки формално прикључен манастиру Грабовац са звањем синђела (на функцији војног свештеника), а добио је и статус дворског монаха, о чему је обавештен и патријарх Георгије.[578] Јерej Корнелије Чупић је крајем децембра за вредну и ревносну службу награђен звањем протопрезвитера, на светој литургији коју је служио владика Лукијан за Св. Николу у Саборном храму Успења Богородице.[579] Државна помоћ је потврђена за 25 свештеника Будимске епархије, такође крајем 1898, о чему је извештена Конзисторија која је надгледала расподелу средстава у висини од 200 до 450 круна.[580] На молбу владике Никанора Поповића из Темишвара, богослов Михајло Пандуровић је примљен под окриље Будимске епархије.[581] Владика Михаило Грујић из Карловца је крајем године јављао да је по монаху Георгију Видицком послао две бочице св. мира за потребе владике Лукијана.[582] Показало се да је владика Лукијан лако и релативно брзо преузео и врло успешно савладао своје архијерејске обавезе у епархији и да је црквени живот ушао у мирну фазу и уобичајени ток.

Занимљиво питање решавања статута Закарпатских Руса, гркокатолика у Изи, почело је да се решава док је епархијом управљао владика Лукијан. Крајем 1903. Синод Карловачке митрополије је обавештен да група гркокато-

573 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 114, септ./окт. 1898.
574 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 124, 18/30. октобар 1898.
575 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 126, 16/28. октобар 1898.
576 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 133, 5/17. новембра 1898.
577 Георгије Видицки је дуго времена спадао у ред људи од поверења владике Лукијана Богдановића. После избора Георгија Зубковића за будимског владику, Видицки се све више окретао неформалним круговима мађарске владе. Тако је 1918. изабран за мандатара Бачке епархије после смрти епископа Митрофана Шевића. Разрешен је дужности 1919, а после тога је живео у манастиру Ковиљ до смрти 1922.
578 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 139, 18/30. новембра 1898; исто, бр. 142, 2/14. децембар 1898.
579 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 146, бд.
580 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 147, 14/26. децембар 1898.
581 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 148, 19/31. децембар 1898.
582 АСПЕБ, Е, 1897–1898, бр. 151, 25. децембар 1898. / 6. јануар 1899.

лика жели да пређе под окриље Карловачке митрополије, тачније Будимске епархије. Синод је о томе донео позитивно решење.[583] Патријарх Георгије Бранковић је током 1904. више пута о томе писао Богдановићу. Ово осетљиво политичко и црквено питање решаваће се наредних деценија. Бранковић је тражио од владике Лукијана да му пошаље извештај о том питању и да се даље о њему мора изјашњавати Синод.[584] Владика Лукијан је одговорио патријарху Георгију да је на основу одлуке Синода (29. новембра / 12. децембра 1903) послао свештеника да прихвати гркокатолике под окриље православне цркве (Карловачке митрополије). У питању су били јеромонах Герасим Петровић и као други свештеник Стеван Чампраг. Владика је парохију у Изи (Мароморошка жупанија) прикључио парохији Светоуспенској у Сентандреји.[585] Такође, Богдановић је делегацији из Изе објаснио да се мора подићи конак за свештеника, да се мора издржавати свештеник и да се морају наћи књиге и сасуде за цркву.[586] Делегација је то прихватила и пожуривала владику Лукијана да се што пре учини прелазак. У том моменту је министар-председник Иштван Тиса послао тајника владици са препоруком да се не жури са преласком под окриље православне цркве, а исто је тражио и велики жупан Мароморошке жупаније. Сличан захтев послао је и патријарх Бранковић. Богдановић је крајем јануара 1904. обавестио жупана да не може да одбије вернике, јер прелазак није учињен под присилом. Он је покушао да убеди поджупана да је верско исповедање сасвим и свима дозвољено и да не може бити немира око чисто верске ствари. Владика Лукијан је коначно одустао од слања свештеника тек 21. фебруара / 6. марта 1904, на допис министра-председника Тисе да су тројица организатора догађаја у Изи политички сумњиви и да иза свега стоји политика.[587] На седници Синода 14/27. маја 1906. поново је усвојена молба становника Изе и дата на решавање надлежном будимском епископу.[588]

Током 1905. стање у Будимској епархији било је махом непромењено. Владика Лукијан је управљао без трзавица, а срећено стање није нарушавано дужи низ година. У оквиру редовних послова послат је извештај братства из манастира Грабовац о стању у манастиру, што се тиче монаштва и свештено-

[583] Подносиоци молбе били су Андрија Изаич, Максим Плиск и Василије Прокоп.

[584] АСПЕБ, Закарпатски Руси 1903–1944, писмо патријарха Георгија Бранковића 27. фебруара / 11. марта 1904.

[585] АСПЕБ, Епархија, 12/25. јануар 1904.

[586] Приложен је списак ствари које су из трнавске капеле предате цркви у Изи (децембар 1903).

[587] АСПЕБ, Закарпатски Руси 1903–1944, писмо владике Лукијана Богдановића патријарху Георгију Бранковићу, 6/19. марта 1904. (Бранковићу је послата и преписка са надлежним министром просвете).

[588] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 38, акта Синода, потписао владика темишварски Георгије Летић.

служитеља.[589] Купљен је и један мотор на бензин за вучење воде из бунара (дубок 33 метра) ка епископској резиденцији, о чему је извештен Саборски одбор.[590] Владика је у окружници свештенству позивао да се ојачају земљорадничке задруге, да се обрати пажња на делатност друштва „Привредник", да се школују шегрти, јер земља пропада, а постоји велика могућност да се унапреди пољопривреда квалификованом радном снагу, на добробит целе епархије и Срба у њој.[591] Патријарх Георгије је јавио о одлуци Саборског одбора да се дозвољава оправка споредних зграда око резиденције у Сентандреји.[592] Пароху вилањском Исидору Бошњаку дата је дозовола, благослов, да освети нов крст на гробљу.[593] Патријарх Георгије је захвалио владици на његовом личном прилогу од 1.100 круна за српске школе (по други пут), као пример да се може и мора помагати просвета када су вероисповедне школе под великим притиском.[594] Потом је свештеник Милан Костовић тражио дозволу да освети нова звона за храм у Бремену.[595] Свештеник у Помазу Ђорђе Голуб је молио благослов да се храм изнутра цео реновира, иконостас обнови и позлати, а да се током обнове не држе богослужења у храму. Владика је дао благослов на све тражене молбе.[596] Јереј Светозар Бољарић је такође тражио благослов да се храм у Доњој Нани после обнове освети по православним канонима.[597] У погледу питомаца у Богословији у Карловцима за школску 1905/1906, владика је дао благослов да се Корнел Маргаритовић упише, али да положи испит зрелости до наведеног рока и испит из грчког.[598]

Решавање тужбе Александра Мочоњија против Грчке православне општине у Будимпешти, а у којој је посредно укључен и будимски владика, започето је августа 1905. Имовина је била кључни фактор, будући да су и Румуни чланови општине тражили одређени део новца. Владика је дао пристанак да се општина на суду брани и нагласио да прихвата адвоката који она изабере. Па-

589 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 1, 13/26. јануар 1905.

590 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 2, 19. јануар / 1. фебруар 1905.

591 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 8, 18/31. март 1905.

592 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 11, 11/24. фебруар 1905; исто, бр. 18, 2/15. март 1905; исто, бр. 24, 12/25. мај 1905. (спорови владике Лукијана са Саборским одбором око оправке помоћних зграда у резиденцији).

593 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 21, 30. март / 12. април 1905; исто, бр. 27, молба свештеника Бошњака да освети нову одежду да би у њој могао да служи за Васкрс.

594 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 23, 3/16. април 1905.

595 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 29, 25. април / 8. мај 1905.

596 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 31, 13/26. мај 1905; исто, бр. 79, 16/29. септембар 1905. Будући да је храм обновљен беспрекорно и да је посао завршен ефикасно, владика је донео одлуку да Ђорђа Голуба унапреди у звање протојереја.

597 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 40, 28. мај / 10. јун 1905; исто, бр. 41, Бољарић тражи одсуство од 6 недеља из здравствених разлога. Игуман манастира Грабовац Адријан Станишић је због тога на крају осветио храм у Доњој Нани.

598 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 61, 27. јул / 9. август 1905. На знање патријарху Георгију Бранковићу.

тријарх Георгије је извештен да баш као и владика учествује у спору, а адвокат др Милан Мандић је добио списе да заштити интерес Митрополије. Грчка општина је ангажовала адвоката Раковског из Будимпеште. [599] Исте године се завршавала обнова цркве у Великом Будимиру (наводи се да је кров изгорео у пожару) па је јеромонах Теофан Радић молио да освети крстове за кров и звоник.[600] Патријарх Георгије је позивао владику на разговор о важним црквеним темама у Сремске Карловце крајем августа 1905.[601] Сличан позив је упућен и крајем новембра исте године, како би се решавала питања дисциплине у манастирима.[602] Владика Лукијан је по благослову патријарха Георгија Бранковића рукоположио два ђакона на литургији одржаној за празник Св. Димитрија у патријаршијској капели у Сремским Карловцима.[603] Такође, владика је за протојереја рукополижио јереја др Владимира Димитријевића у цркви Св. Георгија у Пешти.[604] Исти протојерej је по захтеву патријарха Георгија Бранковића добио канонски отпуст из Будимске епархије за Архидијецезу, где је наставио службовање.[605]

Почетак 1906. протекао је у знаку више свештеничких молби за служење у храму Св. Георгија у Будимпешти и неколико молби за венчавање током поста. Исидор Димитријевић, стар 41 годину, правник, молио је владику Лукијана да буде примљен у Будимску епархију као искушеник.[606] Митрополит скопски Виђентије[607] се јављао владици са вестима да је стигао у Скопље и да је тамо дошао на велики задатак. Богдановић му је одговорио да је увек у њему гледао пријатеља и учитеља.[608] Владици је послат и комплетан Статут богословског училишта у Сремским Карловцима, али и првобитни нацрти који су прошли редактуру са свим напоменама. Он је такође позван на седницу Синода у мају 1906. Једна од важнијих тачака за расправу је била увођење звања егзарха и решавање појединости везаних за то ново звање. На неколико страна се до детаља писало о функцији егзарха (архијерејског заменика) и начину његовог избора (од надлежног епископа или од Синода за случај смрти епископа).

[599] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 65, 28. јул / 10. август 1905; исто, бр. 83, 20. септембар / 3. октобар 1905; исто, бр. 90, 20. октобар / 2. новембар 1905.

[600] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 66, 3/16. август 1905.

[601] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 69, 5/18. март 1905.

[602] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 94, 25. октобар / 7. новембар 1905; исто, бр. 95, 23. октобар / 5. новембар 1905. (позивно писмо архимандрита Анатолија Јанковића да владика допусти настојатељу у Грабовцу да дође у Карловце на скуп настојатеља свих манастира).

[603] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 97, бд.

[604] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 104, 17/30. новембар 1905.

[605] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 106, бд, уз писмо патријарха Георгија Бранковића.

[606] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 19, 15/28. фебруара 1906.

[607] У питању је скопски митрополит Виђентије Крџић, који је епархијом управљао 1905–1915, када су га Бугари мучили и убили на најсвирепији могући начин.

[608] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 21, 22. фебруар / 7. март 1906.

па), али и његовим литургијским обавезама, правима и плати (материјал за седницу 14/27. маја 1906). У погледу самоубица донети су закључци да се они не могу сахранити по црквеном обреду, нити да им се могу служити парастоси, али да је свештеник дужан да установи праву истину, тј. да ли је у питању свесно самоубиство.[609] Током заседања Синода владика Лукијан је рукоположио монаха из манастира Беочин Димитрија Борјаковића за презвитера, по благослову патријарха Георгија Бранковића.[610] Од административних архијских послова, владици су окружне проте јављале да је извршено испитивање и да на територији епархије нема слепе деце (због помоћи коју је давала држава у том случају).[611] Владика Лукијан је добио задатак да помогне др Лази Секулићу и референту Ђорђу Поповићу да предају министру Алберту Апоњију представку о полагању испита за вероисповедне школе, и да им помогне у преговорима.[612] Јереј Радивој Бикар је на захтев државе именован за свештеника за Србе православне вероисповести који се налазе у државним казионицама, како би се старао за њихово душевно спасење.[613] Пароху у Шароку је дозвољено да освети обновљени храм, али је наглашено да по правилу то мора да учини уз саслужење два свештеника.[614] Богдановић је обавестио Конзисторију да је јереја Јована Бешлића на литургији у храму у Чобанцу произвео у презвитера.[615] Уследило је и освећење звона на храму у Бати (парох Златоје Поповић).[616] Обновљена је и црква у Литоби.[617] Патријарх Бранковић је јављао владикама за апел и молбу манастира Хиландар да се обнови братство због малог броја монаха и тражио помоћ од епископа, са свим даљим упутствима.[618]

Од почетка 1907. владика Лукијан се махом бавио пословима везаним за административне и епархијске обавезе, свакодневно фунционисање цркве. Многобројне молбе за склапање бракова уочи Васкршњег поста су посебно преовладавале. Пред патријархом и владикама нашла се представка свештенства Карловачке митрополије у питању другог брака свештеника. Ова детаљна и опширна молба/представка била је упућена Синоду, а сваки епископ је на њу износио појединачне примедбе. Свештеници су закључно са 8/22. фебруаром 1907. предали Синоду своје ставове: да је положај свештеника врло тежак, специфичан и да су свештеници који остану удовци у још тежем положају посеб-

609 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 38, бд, Синодски списи.
610 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 50, 22. мај / 4. јун 1906.
611 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 41, 2/15. мај 1906.
612 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 52, 22. мај / 4. јун 1906.
613 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 77, 30. јул / 12. август 1906.
614 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 92, 8/21. сештембар 1906.
615 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 95, 11/24. септембар 1906.
616 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 100, 8/21. септембар 1906.
617 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 101, 8/21. септембар 1906.
618 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 111, 2/15. новембар 1906.

но ако имају малу децу која немају прилику да осете материнску љубав, васпитање и да стога породице страдају. Такође, свештеници удовци су изложени искушењима, јер немају друга поред себе. Даље, усамљенички живот је раван изопштавању из заједнице, а пароси морају да разумеју и схвате вернике, а не да живе мимо њих. Свештеници су се позвали на радове владике далматинског др Никодима Милаша, владике темишварског др Георгија Летића и владике горњокарловачког Теофана Живковића, који су заговарали да се свештеницима омогући други брак и без сазивања помесних црквених сабора. Сличан став је имала и Руска црква (акта Синода из 1904). Стога су свештеници молили епископат Карловачке митрополије да им изађе у сусрет и помогне у решавању овог важног свештеничког питања, посебно када се има на уму да су четвртина свештеника били удовци.[619]

Јеромонах Доситеј Поповић тражио је благослов да освети храм у Балажђармату који је обновљен (кров).[620] Дат је благослов за удружење Српкиња у Мађарбоји за активност везану за обнову школе и цркве и јачање црквеношколског живота.[621] Радивој Бикар је награђен правом ношења црвеног појаса.[622] Поводом јубилеја 40 година (26. маја / 8. јуна 1907) од крунисања за мађарског краља Франца Јозефа, донета је одлука да се у свим црквама Будимске епархије служе благодарења и прочита посланица патријарха Георгија и епископа, у којој се изјављују верност и привржености владару дома Хабзбурга и Угарској краљевини.[623] Владици Лукијану је 15/28. маја 1907. поднет нацрт Устројства Синода Карловачке митрополије, баш као и нацрт правила израде и изгледа светих икона за кућну и црквену употребу. Исти је случај и са нацртом правила за избор епископа викара.[624] Занимљив је извештај војног свештеника Димитрија Јанковића (у Бечу), 2 кора. Он је на неколико страна изнео своје утиске о стању српских војника, њих 1.302 у кору. Јанковић је нагласио да је морао да служи у протестантској капели јер православне цркве нема. По његовој тврдњи, све војнике је два пута причестио, водио са њима духовне разговоре, а за велике празнике и недељом је редовно богослужио. Ставио је и примедбу да се епископат заузме да се Срби евидентирају не као Мађари православци већ као Срби источне вере, да румунски свештеници не могу имати било какав надзор над српским војницима и да се подигне православна капела.[625] Српска општина у Бају молила је владику Лукијана да помогне да се

[619] АСПЕБ, Е, 1905–1907, представка свештеника Карловачке митрополије Синоду Карловачке митрополије.
[620] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 24, 2/15. март 1907.
[621] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 27, бд.
[622] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 31, април 1907.
[623] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 39, 14/27. мај 1907.
[624] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 51, 53, 15/28. мај 1907.
[625] АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 55, 4/17. јун 1907.

оправи кров на цркви пошто је лед нанео велику штету. Дато је 100 круна.[626] Синод је за протосинђеле произвео (и обавестио о томе владику будимског и званично): др Јоакима Чупића, Стевана Николића, др Георгија Зубковића, др Викентија Вујића и Валеријана Прибићевића.[627] На дан сахране патријарха Георгија Бранковића свештенство Будимске епархије било је обавезно да служи парастосе и у црквама огласи смрт патријарха.[628] Током августа су по благослову владике Лукијана освећене обновљена црква у Чипу и капела на гробљу у Мохачу. Освећена је и обновљена црква у Шубмерку.[629]

Владика пакрачки Мирон Николић као администратор Митрополије сазвао је по хитном поступку епископску конференцију за 24. новембар / 7. децембар 1907, ради решавања свих неодложних питања насталих после смрти патријарха Бранковића. Нагласио је да као администратор ради све најбоље што уме али да су му за одређена питања неопходни сагласност и мишљење свих епископа до избора новог поглавара Митрополије.[630] До краја године решавано је и питање осигурања неких од фондова Митрополије. Такође, у другој половини године владика се бавио неколико пута болешћу, премештањем у другу парохију и епитимијом јереја Славка Николића, о чему је више пута извештена и Конзисторија. Већих трзавица у животу епархије није било.

У погледу знаменитог Текелијанума у време док је владика Лукијан управљао Будимском епархијом је урађено много тога. Патронат је више пута обавештен о плановима архитекте Александра Фелнера за подизање нове зграде Текелијанума. Већи део зграде је планиран за издавање, а по мишљењу Богдановића трошак око 600.000 круна, колико би коштала нова зграда, исплаћивао би се на тај начин. За прегледање планова су одређени Никола Станковић, директор Угарске краљевске железнице из Арада, и Ахил Дука, саветник Министарства трговине. Обојица су сматрала да је целисходно уложити сав капитал 300.000 круна да се зграда подигне јер ће се моћи накнадно све исплатити. Процена је била да се могао узети зајам на 50 година како би се решио остали део финансијских проблема (писмо 14/27. августа 1906). Владика је сматрао да се питање грејања зграде такође мора решити. Потребно је у веће станове увести грејање (ложење, топли ваздух) и додати још 10 процената од годишње станарине (писмо 29. октобра / 10. новембра 1906).[631]

---

626 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 68, 3/16. јул 1907.

627 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 69, 4/17. јул 1907.

628 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 75, 18/31. јул 1907; Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*, 320–321.

629 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 99, 29. септембар / 12. октобар 1907.

630 АСПЕБ, Е, 1905–1907, бр. 115, 20. новембар / 3. децембар 1907.

631 АСПЕБ, Текелијанум 1907–1915.

Почетком априла владика Лукијан је затражио да се старе зграде сруше на најподеснији могући начин, као и да се распишу стечаји за подизање нове зграде, не само једном предузимачу већ и појединцима који би на најбољи могући начин урадили захтеван и важан посао. Наређен је избор и најваљанијег могућег архитекте. На састанку одржаном 17/30. јуна 1907, Старатељски савет Задужбине Саве Текелије је донео одлуку да се одобри зајам од 400.000 круна (са 4% камате и 1% отплате капитала). Патријарх Георгије Бранковић је обавестио Патронат Завода Саве Текелије о одлуци 6. јула 1907. Владика Лукијан захвалио је посебно Павлу Јоановићу што је омогућио подизање повољног зајма, сматрајући да је његова велика заслуга што је учинио један такав родољубиви чин. Ускоро после тога прешло се на реализацију вредносних папира, у чему су учествовали Павле Јоановић, владика Митрофан Шевић (заменик председника Старатељског одбора у Сремским Карловцима) и владика Лукијан Богдановић. Исплата је договарана преко будимпештанске филијале Српске банке. Показало се током 1907–1908. да се због промене планова и нових трошкова мора тражити још 50.000 круна зајма (писмо 2. септембра 1909, потписао патријарх Лукијан). Намештај је испоручила реномирана столарска фабрика Вуковић из Будимпеште током маја 1909, о чему је Павле Јоановић обавестио патријарха. Цена је износила 6.000 круна. Непредвиђени трошак је настао када је приликом зидања оштећена суседна кућа Јохана Каузера (потражује 2.600 круна). Током зидања искрсло је више проблема са набавком материјала, грејањем, исплатама мајстора, адвокатским трошковима. Цео поступак зидања Патронат је урадио изричито транспарентно. Велелепна зграда Текелијанума остала је на понос Будимске епархије и Карловачке митрополије и статусни симбол Срба у центру угарске државе.[632] Током 1908. оправљана је црква Св. Георгија у Пешти, недалеко од нове зграде Текелијанума, па је читав простор деловао још импозантније.[633]

[632] АСПЕБ, Текелијанум 1907–1915; АСПЕБ, Текелијанум / Планови Текелијанума.

[633] АСПЕБ, Е, писмо Стевана В. Поповића, 20. јула 1908. Храм је обновљен до Митровдана 1908, а патријарх Лукијан је дао благослов да се поново освети.

Епархијски послови које је на себе преузео владика Лукијан и после избора за патријарха 1908.[634] били су многобројни.[635] Дописи о оснивању добротворних удружења Српкиња, бракоразводним парницама и благословима за склапање бракова, молбама за одсуства свештеника, молбама за прекид епитимија и сл. нису престајали. Током октобра и новембра 1908. стигло је више извештаја о освећеним обновљеним храмовима.[636] Издвајамо извештај свеште-

[634] Приликом првог гласања 19. јула / 1. августа 1908. већину гласова је добио вршачки владика Гаврило Змејановић, кандидат радикалне странке, са 40 гласова, док је пакрачки Мирон Николић добио 30 гласова. На вест да Змејановић није потврђен за патријарха због незнања мађарског језика, Полит је тврдио да је таква одлука очекивана и да је он одраније указивао да ће Змејановићева неквалификација бити проблем. Шандор Векерле је сматрао да вршачки владика Змејановић није погодна личност за патријарха. Он је одбио његову потврду јер је сматрао да патријарх мора смирити сукобе, а пошто је Змејновић радикалски опредељен, сукоби ће се продубити. Такође, Векерле је отворено говорио да патријарх мора знати мађарски, што није случај са Змејановићем. Стога је он предложио да се гласа за епископа будимског Лукијана Богдановића. Нови сазив Црквено-народног сабора је потврђен за 2/15. септембар 1908. У рескрипту који је пратио позив, наглашено је да се владика вршачки Змејановић искључује из могућности за избор због незнања мађарског језика (што је дефинисано за великодостојнике одлукама Угарског сабора из 1840. и 1843/1844). Жарко Миладиновић је подсећао да ни Арсеније Стојковић ни Теофан Живковић нису потврђени и да су због тога настали велики проблеми у пословима Црквено-школске аутономије. Коначно, 9/22. септембра 1908. (6. седница) изабран је будимски владика Лукијан, који је на гласању добио 39 гласова, док је пакрачки владика Мирон Николић добио 25 гласова. *Пешти хирлап* је писао да Богдановићев избор сведочи да се наставља правац политике почет на Сабору 1907. Патријарх је обећао 20% (140.000 круна) својих прихода за свештеничке плате и пензије. Политове тврдње да Лукијан није смео бити изабран за српског патријарха радикали су одбацили подсећајући да су либерали подржавали његовог претходника патријарха Георгија Бранковића. Либерали су Богдановићев избор називали *комедијом и лакрдијом уз понижавајуће трчање мађарским министрима* и додатно вређање и дерогирање права Црквено-народног сабора. Самосталци су Томића и Богдановића засули звиждуцима. Такође, либерали су се питали, *како је Томић сада успео да гласа за Лукијана када је на онакав начин рушио Бранковића* (Богдановићевог ујака – Г. В.) *и какво је просветљење доживео Јаков да сада одступи од свих својих начела!?* (Текстови *За 13 сребреника* и *Гуја у процепу*). На улицама испред саборнице настављено је добацивање и обострано вређање између самосталаца и радикала. Додатну сенку на избор патријарха Лукијана је бацала чињеница да епископи нису хтели да гласају за њега и поред претњи које је упутио комесар Гинтер. Ниједан владика није гласао за српског патријарха! (Вид. опширније: Горан Васин, *Избор Лукијана Богдановића за Карловачког патријарха 1908*, Истраживања бр. 25, Нови Сад 2014, 301–314).

[635] После избора за патријарха на Црквено-народном сабору 1908, Лукијан Богдановић је наставио да управља Будимском епархијом све до краја 1912.

[636] Важно је напоменути и да је градитељска делатност у време Лукијана Богдановића била интензивнија него у ранијем периоду. Цркве и манастири у Будимској епархији током XIX века махом су обнављани и рестаурисани, а веће градитељске делатности као у XVIII веку није било. Ипак морамо поменути и овај ктиторски труд српских свештеника и верника. У Пешти у цркви Св. Георгија се од тридесетих година знатније радило. Године 1838. Црквена општина је склопила уговор са Стефаном Тенецким који је осликао иконостас који је премештен у српску цркву у Дуна Арању и уништен током Другог светског рата. Исте године је дуборезац Михаило Јањић из Арада почео рад на иконостасу који је завршен у периоду 1839–1845, а осликао га је 1856–1857. Карољ Стерио, пореклом Грк, који се на престоној икони Св. Георгија потписао ћирилицом. Црква у Вашархељу заслужује пажњу пошто после поделе

ника Велимира Недељковића који је осветио цркву у Помазу чији су ктитори били Евген Думча и његова супруга. Патријарх се циркуларно огласио крајем децембра да се на Божићној литургији мора прочитати његова посланица и дао упутства у том погледу.[637] Окружни прота из Мохача Јован Бешлић је тражио од патријарха да му се пошаљу освећени антиминси за цркву. Урош Мађаревић, парох у Липови, добио је право ношења црвеног појаса, а исто право су добили и Васа Хужвик, Јован Георгијадис (парох грчке цркве у Будимпшети) и Милан Костовић у Бремену. Стеван Михалџић је тражио дозволу од патријарха да може да освети двери на иконостасу у Кишфалуби, што му је и дозвољено (април/мај 1909). Јерej Душан Андрић из Мајша је молио благослов да освети крст на обновљеном торњу цркве (јун 1909). Освећен је и храм у Рацгарчину (јул 1909). Јеромонах Доситеј Поповић је молио патријарха да освети обновљени Преображењски храм у Сентандреји, чији су ктитори Евген и Петронела Думча, па пошто су радови готови, да се може пустити у богослужбену употребу (крај августа 1909). Велимир Недељковић је именован за председника Конзисторије (24. септембра / 7. октобра 1909). Евген Думча је обавестио патријарха да је проследио свим свештеницима упутство како се морају водити црквене књиге, односно рачунски дневници, због лакшег и ефикаснијег контролисања финансија у епархији. Патријарх се такође обратио свештеницима и као владика будимски, захтевајући строго придржавање правила која су одређена. Јеромонах Теофан Радић добио је благослов и похвалу за подизање нових звона и израду новог неба у Великом Будимиру (децембар 1909). У вези са обавезама према монашком удружењу, патријарх Лукијан је строго наређивао свим монасима да уплате своја дуговања у касу удружења.[638]

Слично стање се наставило и током 1910. У Сентандреји је марта 1910. састављен допис патријарху Лукијану у коме је он молио да се реши питање парохијских свештеника за Будимску епархију. У образложењу је стајало да је

са Румунима излази из јурисдикције Будимске епархије, али после 1919. се враћа под њено окриље. У међувремену, свештеници су махом били Румуни, али су Срби у овој цркви и даље били важни приложници. Владика темишварски Георгије Летић је 1910. у овој цркви осветио антиминс по угледу на цртеж Паје Јовановића, а на гробљу током Великог рата сахрањени су српски и црногорски заробљеници. У Батањи је црква обнављана 1909, а дуборез иконостаса је рађен у стилу неокласицизма са краја XIX XIX века; урадио га је Душан Алексић из Арада 1880. Он је током 1899–1900. радио и иконостас цркве у Деској. У Великом Будимиру у Барањи црква Св. арх. Михаила је генерално обновљена 1875, али је после пожара 1905. била поново обнављана; иконостас је радио Александар Шуљагић из Србије. Црква у Липови обновљена је 1911. а иконостас је радио Никола Димшић 1863–1864. Једна од цркава која је обновљена је и црква Св. Николе у Сегедину, која је прилично нарушена после поплаве 1879, али је одмах после тога и обновљена 1880–1881. (Динко Давидов, *Споменици будимске епархије*, 67, 168–169, 188, 297, 330–350; Дејан Медаковић, Динко Давидов, *Сента Андреја*, Београд 1972, passim).

[637] АСПЕБ, Е, писмо Лукијана Богдановића окружним презвитерима и свештеницима Будимске епархије.

[638] АСПЕБ, Е, 1908–1912.

број свештеника мали, да свештеници често морају да служе у више парохија и да је то проблем и за вернике и за свештенике. Пошто је квота за упис богослова мала за Будимску епархију, умољавао се патријарх да се ангажују јеромонаси из манастира Грабовца, или да се са његовим благословом из других манастира Митрополије попуне нека од упражњених парохијских места. Стевану Чампрагу је дозовољено да током радова у Саборном храму Успења Пресвете Богородице не буде служења, а и да Чампраг освети цркву после завршетка радова (допис 26. марта / 8. априла 1910). Пароху Исидору Бошњаку је дозвољено да у Српском Ковину може да освети звоно за велики храм (18/31. јула 1910). Велимиру Недељковић је дозовљено да 24. августа / 6. септембра 1910. освети обновљени храм у Бати. Јерej Славко Николић у Батосегу је тражио благослов за подизање темеља за цркву у Рацмечки и помоћ за зидање цркве. Прота Јован Бешлић је о томе обавестио патријарха Лукијана, који је одобрио и помоћ и освећење новог темеља и подизање цркве (допис 28. септембра / 10. октобра 1910). Синод је донео и две важне одлуке које су објављене свештеницима Будимске епархије. За прелазак у другу епархију мора се добити канонски отпуст надлежног епископа (без обзира што закон не зна за ту категорију) и епископи могу да решавају диспензијом питање брака до 6. колена самостално. За 5. колено потребно је писмено образложење епископа доставити Синоду на разматрање.[639]

Протопрезвитер будимски Велимир Недељковић је јављао патријарху Лукијану да је грчки свештеник јерej Јован Георгијадес оболео од катара на плућима и да не може више обављати службу, па је захтевао мишљење, будући да је грчка парохија под директном управом будимског епископа (датовано 7/20. марта 1911).[640] Од почетка 1911, више пута су проте Бешлић, Недељковић и Чампраг писали патријарху за дозволе и благослове да се обаве венчања током поста, што је патријарх говото увек дозвољавао (истоветна ситуација је била и за период 1907–1910). Он је најчешће сматрао да се ако не постоје законске препреке венчања не требају одлагати. Свештеници су у својим молбама врло често детаљно писали о проблемима будућих брачних парова и тешкоћама приликом склапања брака, па су обично молили патријарха да будућим младенцима изађе у сусрет. Што се тиче оправке владичанског двора у Будиму и летњиковца у Сентандреји, састављен је прорачун да се пословиураде током 1911, о чему је Евген Думча обавестио патријарха. За фарбање летњиковца одобрено је 3.000 круна (донета одлука 16/29. децембра 1911).[641] Патријарх Лукијан је известио Саборски одбор да је за посао конкури-

[639] АСПЕБ, Е, 1908–1912, вид. допис Синода 1909.
[640] АСПЕБ, К, 306/1911.
[641] АСАНУК, С.О., 8062/2851, 1910. (потписао и оверио др Лаза Секулић).

сало 3 предузимача: Лајош Балог, Јосиф Хенигшнајлер и Јован Сауер. Најбољу понуду је дао Сауер, па је коначан договор склопљен на своту од 3.050 круна.[642]

У првој половини 1911. број свештеничких молби за отпуст ради лечења (на недељу, два или месец дана) није био занемарив. И претходних година стање је било исто. У таквим случајевима парох из суседне парохије обављао је дужности у две парохије. Синод је донео одлуку 16/29. маја 1911. о том питању када су одсуства епископа била учестала (посебно је предњачио вршачки владика Гаврило Змејановић). Решено је да се до две недеље не пријављује одсуство, да одсуство од шест недеља до шест месеци одобрава патријарх, а преко шест месеци мора се детаљно обавестити Синод.[643] На следећој седници Синод је донео одлуку да обавести све свештенике да се питање другог свештеничког брака решава у договору са свим помесним црквама, на основу предања свете православне цркве. Епископи су нагласили да ће решење бити донето и замолили за стрпљење, осуђујући све оне који журе и подбуњују друге свештенике да нападају епископат. Свештенство Будимске епархије обавештено је о томе путем посланице патријарха Лукијана. [644] Синод је донео одлуку и да богослови кандидати за свештенике уколико не приме свештенички чин (из личних разлога одуговлачења) морају поново полагати свештенички испит. Одлука је донета како се не би нарушавао парохијски живот.[645] Што се тиче братских састанака у манастирима, донета је одлука да се састанци не морају одржавати два пута годишње, нити пречесто, већ по потреби, када треба решити горућа питања везана за функционисање манастира. Предочена је и одлука о дворском монашком свештенству (одлука Синода 24. маја / 6. јуна 1911).[646]

---

[642] АСПЕБ, Епископска резиденција у Сентандреји (рачуни), 1911.

[643] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 27, 17/30. август 1911.

[644] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 28, 1911. (Синод седница, 13/26. мај 1911).

[645] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 32, 1911. (Синод седница, 31. август / 13. септембар 1911).

[646] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 51, 1911. (Синод). У погледу одлуке Синода на седници одржаној 24. маја / 6. јуна 1911, о дворском монаштву патријарх је послао обавест и Будимској и осталим епархијама преко надлежних владика. У тачки бр. 1 је стајало образложење да се у складу са високим циљевима које има црква у актуелном моменту и због потребе ангажовања и образовања црквеног подмлатка мора дефинисати посебан статус монашког свештенства и под надзором Синода посебно статус дворског монашког свештенства. Дворски свештеници могу бити, према ставу Синода, само младићи православне вере који су завршили карловачку гимназију или богословију или неку другу школу тог ранга (типа школе), и то најмање са добрим успехом и одличним владањем. Кандидати који нису завршили богословију су обавезни да положе диференцијане испите, које ће прописати патријарх, Синод и МШС. Молбенице за примање у овај статус се предају патријарху преко надлежних архијереја који ће испитати морално владање и породицу кандидата. Даље је одређено да се испита сродство надлежног епископа са будућим монахом. Одређено је да монах мора провести три месеца у манастиру као искушеник и шест месеци код епископа као искушеник, после чега се даје мишљење о његовом статусу. Уколико су услови испуњени, даље се предвиђа да ђаконски статус мора да траје пет година. После тога се може доћи до мале схиме и звања синђела.

У погледу епитимија патријарх није био сувише строг. На молбе свештеника да им се скрате периоди под епитимијом врло често је одговарано позитивно. Финансијски извештај за Будимску епархију је усвојен на седници Саборског одбора (7/20. марта 1911). Свештеницима је предочена одлука Синода (1909) да је у неправославним основним и средњим школама за постављање вероучитеља искључиво надлежан подручни архијерej.[647] Крајем августа Велимир Недељковић је тражио дозволу да освети окречени храм у Дунапантелији, што му је и допуштено. Патријарх је обавестио Конзисторију Будимске епархије да је донета одлука да се сва лица која живе у манастирима, а која нису калуђери, не могу и не смеју задржавати и хранити по манастирима.[648]

Неколико дана касније, јеромонах Лаврентије Томић је молио патријарха за благослов да освети нови велики звоник у храму у Почи.[649] Јерej Дионисије Мијатовић је тражио дозволу да се освети нова капела посвећена Рождеству Богородице у Поповцу (Бан).[650] Патријарх је потом обавестио свештенике Будимске епархије да је на светој литургији коју је служио у манастиру Бездину 15/28. августа 1911, на празник Успења Богородице, за архимандрита произведен др Георгије Зубковић.[651] Патријарх је током септембра 1911. дао и више дозвола да се рукоположи више ђакона (некадашњих богослова) и одредио термине у том погледу.

Прота Јован Бешлић је тражио благослов да се освети новоподигнути храм у Рацмечки јер је готов и ваљало би га што пре пустити у богослужбену употребу.[652] Јеромонах Доситеј Поповић је тражио благослов да се освети новоподигнути храм у Балажђармату. Допис је састављен 25. октобра / 7. новембра 1911.[653] Неколико дана касније, Поповић је тражио дозволу да пре освећења храма венча богослова Корнела Маргаритовића са Јеленом Торбицом из Бала-

---

Синђелски испит је обавезан, као и уверење да кандидат зна да обавља свештеничку службу. После три године синђелског служења долази се до статуса протосинђела, а после седме године презвитерске службе следи архимандритско звање. Мирски свештеник (удов) може на исти начин да се прими монашког статуса, а ако има децу, да се покаже да су деца збринута и да није потребна помоћ кандидата. Сва евентуална ванредна напредовања или евентуална продужења рока у свештеној служби спадају под ингеренцију патријарха и Синода. Сваки кандидат ће бити оцењен и дисциплински и морално, о чему се евиденција доставља Синоду. Евентуалне дисциплинске мере или непредвиђене околности спадају у домен одлучивања на Синоду.

647 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 23, 1911, 10/23. август 1911.

648 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 26, 17/30. август 1911. (примио Стеван Чампраг).

649 АСПЕБ, Е, 1908–1912, 29, 31. август 1911.

650 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 33, 1911.

651 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 36, 10/23. септембар 1911.

652 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 41, 15/28. октобар 1911.

653 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 43. Патријарх је дао дозволу али је тражио да се извести о чину освећења.

жђармата.[654] У патријарховој посланици свештеницима у новембру 1911. они су обавештени да је забрањен обичај да ђакони бријy браде и бркове, пошто изазива неповерење код верника.[655] Недуго затим, свештеник Урош Мађаревић у Липови је молио патријарха да му дозволи да освети обновљени храм, иако је пост почео. Он је тражио савет и мишљење. Конкретан став патријарха Лукијана је био да се по православном канону може и по правилу службе храм осветити.[656] Од проте Бикара је затражено да се изјасни када је венчао ћерку бугарског конзула Спаса Константинова. У писму оштрог тона затражено је од Бикара да оправда зашто је венчао ван цркве и по ком основу је то учинио у 9 сати увече, мимо црквених канона. У подужем писму Бикар је молио за опрост и објашњавао да ће патријарху уживо објаснити све осетљиве детаље како је дошло до венчања у бугарском конзулату и просторији намењеној за верске обреде. Он је инсистирао да буде кажњен ако је погрешио. Нагласио је да су прилике биле врло специфичне и да није могао да одбије, али да је спреман да, уколико је прешао границе своје ингеренције, сноси последице.[657] У додатном појашњењу Бикар је тврдио како је, пошто је брачни пар из сестринске бугарске православне цркве, сматрао да неће бити проблема и да, пошто је венчање одобрио бугарски конзул, није потребан благослов српског владике у згради бугарског посланства. Уз најдубља извињења Бикар се препоручивао патријарховој милости. У одговору патријарха Лукијана стајало је да се убудуће за било какве канонске радње мора тражити мишљење свог епископа. Додао је и да бугарски конзул није надређен свештеницима, већ су надређени српски епископ и патријарх.[658] Грчки свештеник Јован Георгијадес поднео је децембра 1911. оставку на службу, а за дугогодишњу службу (од 1888) му је исплаћено 8.000 круна. Патријарх га је наградио правом ношења црвеног појаса. У свом обавештењу Георгијадес је известио да је Грчка општина за свештеника именовала јерођакона Орфанидиса из парохије Св. Георгија у Бечу. Поменути је већ отишао за Цариград да добије све папире, а тамо ће бити рукоположен најпре за јеромонаха, а потом и произведен за архимандрита. Отац Георгијадес је избрисан из листе свештеника Будимске епархије.[659]

---

[654] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 44. (прилог и молба Маргаритовића у којој се тражи рукоположење).

[655] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 46.

[656] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 49.

[657] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 56, 13/26. децембар 1911.

[658] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 65, 29. децембар / 11. јануар 1912; Радослав /Радивој/ Бикар је био дугогодишњи парох у Будимпешти (од 1906. па до смрти 15. 11. 1945). Родом из Сомбора (1873), завршио је гиманзију у Сомбору и Халашу, богословију у Карловцима. Катихета у Сомборској препарандији је био 1894–1906. Од доласка у Будимпешту развио је велику активност, па је већ 1907. добио право ношења црвеног појаса, 1917. је именован за намесника а 1920. за протојереја. Потпредседник Конзисторије је постао 1941. Сахрањен је у Пешти, али је пренет у село Чобанац, где и данас почива.

[659] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 59, 21. децембар 1911. / 3. јануар 1912.

Година 1912. почела је такође великим бројем молби за благослов за венчања. Молбе су посебно биле изражене уочи Васкршег поста и током њега. Накнадно је стигао извештај свештеника Уроша Мађаревића да је осветио храм у Липови (16/29. септембра 1911).[660] Патријарх је умољавао свештенике и епископе да финансијски подрже *Богословски гласник* и да се претплате на њега. Током јула 1912. позвао је 14 свештеника из епархије који нису претплаћени да то учине што пре. Богдановићу је поднет извештај са братских састанака свештенства Будимске епархије и резултати који су представљени за годину 1911. и посебно планови за 1912.[661] Јереју Георгију Пилићу дата је дозвола да се освети обновљена Збешка црква.[662] Парохијани из Рац Титоша су саставили допис подршке јеромонаху Теофану Радићу кога су радикали напали у штампи.[663] У погледу спора парохијана цркве у Мохачу са протом Јованом Бешлићем, патријарх је стао на протину страну. Спор је настао када је прота служећи литургију избацио из цркве бившег капелана (како су тврдили парохијани). Капелан је био бивши јеромонах Евлогије Ристић који је живео са удовицом и који је ушао у цивилу и стајао најпре у певници и потом у олтару. Патријарх је одобрио Бешлићев поступак и наредио да се бивши јеромонах одмах по казни пошаље у манастир Бешеново.[664] Јереј Георгије Пилић је поново тражио благослов, овога пута за освећење Пожаревачке цркве (Св. арханђела Михаила) у Сентандреји.[665] За чланове Конзисторије Будимске епархије су именовани прота Јован Бешлић, Адријан Станишић, игуман манастира Грабовац (духовни-почасни председник), Љубомир Лотић, адвокат др Душан Рајић, Стеван В. Поповић, Никола Игњатовић, Стеван Чампраг и Доситеј Поповић.[666] Јеромонаха Доситеја Поповића патријарх је одликовао игуманским чином за вредан и напоран рад у епархији за Преображење 1912.[667]

Посланица архијереја Карловачке митрополије у погледу сужавања црквено-школске аутономије прочитана је свештеницима и верницима Будимске епархије 13/26. септембра 1912,[668] по налогу патријарха Лукијана. У овој чуве-

[660] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 12, 27. јануар / 9. фебруар 1912.
[661] АСПЕБ, Е, 1908–1912, нн.
[662] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 31, 11/24. април 1912.
[663] АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 32, 10/ 23. мај 1912.
[664] АСПЕБ, Е, бр. 39, 15/28. јун 1912.
[665] АСПЕБ, Е, бр. 43, 14/27. јул 1912.
[666] АСПЕБ, Е, бр. 44, 17/31. јул 1912 (седница и одлука)
[667] АСПЕБ, Е, бр. 47, 23. јул / 5. август 1912.
[668] Том приликом ван снаге су стављене многобројне одлуке српских црквено-народних сабора. Укинуте су Уредба од 29. маја 1871. о привременом устројству епархија, Уредба од 29. маја 1871. о привременом устројству православног митрополитско-црквеног и народношколског савета, Уредба од 29. маја 1871. о изборном реду саборских посланика, Уредба од 14. маја 1875. о устројству црквено-народног сабора, уредбе и одредбе које су настале из тумачења наведених, као и Статут од 23. марта 1908. Министар Лукач је дао упутство патријарху Богдановићу 17. јула да се ова наредба спроведе у дело, о чему је Богдановић упутио посланицу

ној посланици Синод је детаљно објаснио сужавање аутономије чињеницом да су се црквени послови морали и даље обављати, да је озбиљност момента велика и да је кривица архијереја понајмања, али и да архијереји примећују знаке неповерења код народа и стога је велика брига да се у потпуности не уништи и последња братска и хришћанска љубав. Они су молили народ да се чува претешке осуде својих владика који носе своје бреме, а да су клетве злонамерне. Владике су се позивале на државне законе из 1868, па и одлуку владара из јула 1912, тврдећи да није било могућности нити шансе да се чини боље и више, нити је црква могла да директније утиче на ову одлуку. Епископи су осуђивали зле духове који су ширили лажи о цркви и газили каноне. Они су позивали на мир и праштање и очување јединства Карловачке митрополије.[669]

Црквени живот је текао по старом обичају. Прота Јован Бешлић молио је патријарха за благослов да се освети обновљена црква Вешенска, а патријарх затражио да се писмено пошаље извештај са освећења.[670] Јерej Цветко Милић у Дарди је произведен у протопрезвитера. Славко Николић је награђен правом ношења црвеног појаса.[671] Патријарх Лукијан Богдановић је обавестио свештенство Будимске епархије о томе да је потврђен нови будимски епископ др Георгије Зубковић и да ће бити хиротонисан 16/29. децембра 1912. Стеван Чампраг је тражио од верника и свештеника да се до 11/24. децембра 1912. пријаве ако желе да иду на чин хиротоније и да поздраве новог епископа.[672]

Епископ будимски Лукијан није оставио иза себе превише писаног трага током свог управљања епархијом. Српска штампа у Новом Саду о њему је писала много и често. Његови потези често су коментарисани на негативан начин па је око њега створен ореол противника народа или противника радикала и либерала на црквено-народним саборима. Његови пастирски ставови видљиви су у више посланица које је оставио као будимски епископ. Тако је 1899. Лукијан позивао на пажљиво читање Светог писма, поштовање старијих и оданост владару и Угарској. У Васкршњој посланици 1901. владика Лукијан (тада и администратор темишварски) отворено, чак агресивно, коментарише и критикује тврдичлук и цицијашење, а хвали разум и штедњу, али никако сребroљубље. Врло је јасно критиковао партијашење и странчарење, српску неслогу, рушење црквено-школске аутономије, зађевице, размирице, окретање

26. јула 1912. (АСАНУК, МПА, А, 237/ 1912, са својеручним писмом цара Франца Јозефа и Ласла Лукача, уз пропратна писма епископима од стране патријарховог секретара др Лазе Секулића).

669 АСПЕБ, Е, бр. 50, 13/26. септембар 1912. (објављено 5. септембра 1912. у Сремским Карловцима, потписали патријарх Лукијан Богдановић и епископи пакрачки Мирон, горњокарловачки Михаило, вршачки Гаврило, бачки Митрофан и темишварски Георгије).

670 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 58, 27. октобар / 9. новембар 1912.

671 АСПЕБ, Е, 1908–1912, бр. 62–63.

672 АСПЕБ, Е, бр. 66, 1912, званични акти о хиротонији владике Георгија Зубковића.

против цркве, покушаје да се сруши све што црква уради. Тврдио је да су Срби мали народ који нема могућност да живи у расколу. Позивао се и на Енглезе, Немце, Французе, као напредне народе, као учене народе, који ипак нису окренули цркви леђа. Његов став да се школа и црква морају поштовати јер иначе нема будућности српског друштва у Угарској закључак је посланице. У поукама 1904. он је истицао потребу искреног и вредног рада у земљорадњи, критиковао беспосличаре, подржавао оснивање земљорадничких задруга на здравим основама и залагао се за поштовање свештеника и учитеља на сваком месту, јер се на тај начин поштује и школа и деца имају пример на који треба да се угледају и из њега уче.[673]

У посланици 1906. владика Лукијан се осврнуо на све веће социјалне разлике међу људима, позвао на помоћ и праштање, на опрост ближњима, а осудио пијанство, разврат, лакомост, отимање и непоштовање других, нарочито најближих. Као патријарх и администратор Будимске епархије Лукијан Богдановић је наставио да шаље посланице у којима је коментарисао и догађаје из свакодневног живота. Посланица за Божић 1907. наглашава проблеме српске породице. Критиковао је породице са једним дететом, себичност, позивао на јачање породица са више деце као једини залог за опстанак Срба. Тврдио је да Срби морају да се науче умерености (када имају, преко мере и једу и пију), да народ треба да се образује, да се не иде код врачара и гатара већ код лекара (за случај болести), да се деци дају лекови а не ракија (када су болесна). Критиковао је вернике и што не оснивају земљорадничке задруге и тако не ојачају материјалне позиције, већ себично раде сами за себе. Апеловао је на сарадњу са друштвом „Привредник" из Загреба јер је важно да деца буду образована, да знају да воде домаћинство и касније своје породице. Критиковао је и црквене општине што јаче не пропагирају образовање женске деце и не раде агилније на стварању српских земљорадничких задруга.

У првој Божићној посланици после избора за патријарха 1908, он је пробраним речима позивао на мир, љубав, заједништво, поштовање цркве, спречавање свађа и верност и лојалност угарској држави и владару Францу Јозефу. У Божићној посланици 1909, патријарх позива на мир и јединство. Он пише да патријарашки престо није сувише високо и да се са њега јасно виде неслога, свађа и завист међу Србима. Жали што је институцију брака све угроженија и породични проблеми све већи. Он није заборавио да спомене ни „мутне и црне облаке" над српским народом, али је подсећао и да су се Срби борили за светлога цара и круну Св. Стевана и позивао их да остану верни држави у којој живе. Богдановић критикује све оне који омаловажавају и вређају свештенике и пропагирају друштво без цркве. Он позива народ да остане јак у вери у Бога и цркву, Св. Саву и цара Лазара. У следећој посланици, за Божић 1910, па-

[673] АСПЕБ, Посланице, епископ будимски Лукијан Богдановић.

тријарх се бавио махом теолошким аспектима Христовог рођења, али је споменуо и неке од сфера друштвеног живота. Он је апеловао на људе да се не мрзе и да не нападају брат на брата, да се поведе рачуна о ближњима и посебно да се води рачуна о чистоћи и личној хигијени, рекама, Дунаву, због потенцијалне колере, и наглашавао је да се изразито мора води рачуна о тим појавама.[674]

Патријарх Лукијан Богдановић наводи (1911) штетне појаве у српском друштву, наглашава да Синод чини све да се црквени живот врати у нормалне токове, али да постоје појединци који то спречавају, сеју мржњу и чине непрекидне сметње цркви. Он је питао где су код Срба праштање, братска брига, где је став да се мора некада разумети и туђа потреба. Богдановићев је очити став да је зло до те мере завладало између Срба да је стање фактички неподношљиво. Сличан тон је у Божићној посланици 1912. Патријарх отворено пише о дешавањима у балканским ратовима, позива на смирење и трезвеност. Он тврди да се мора држави бити при руци, апелује на Србе да се не свађају са грађанима других народности, да не причају лакомислено о политици и не говоре лагодно и без одговорности о темама које касније могу да нанесу штету и Србима у целости и појединцима. Што се тиче укидања аутономије (неких чланова законских одредби), позивао је на смирење, наглашавајући да нема разлога за бригу, за узбуну, јер ће црква решити све. Његове речи да се не може тражити кривац због таквог стања, али да црква није бесплодна пустиња у којој ништа не може да процвета, сведочи довољно о стању које је било пре и после укидања аутономије. Посебно се обратио и свештеницима и верницима Будимске епархије за које је имао лепе речи хвале, разумевања, којима је захвалио на подршци и верности. Из редова провејава носталгија за Будимском епархијом. Он је најавио новог владику Георгија Зубковића, за кога је такође имао само речи хвале.[675]

[674] АСПЕБ, Е, 1908–1912, посланице 1909–1911.
[675] АСПЕБ, Посланице, 1899, 1901, 1904, 1908, 1911, 1912.

ЕПОХА ВЛАДИКЕ ГЕОРГИЈА ЗУБКОВИЋА (1913–1951)

Нагласили смо како је после укидања црквено-школске аутономије јула 1912. растао притисак јавности али и међу епископима да се што пре решавају нагомилана питања црквено-финансијске природе у Митрополији. Врло брзо је одлучено да се изабере нови епископ за Будим. На Синоду је решено да се за епископа изабере Георгије Зубковић.[676] Од првих дана управе епархијом владику Зубковића је дочекало више незавршених послова административне природе и шире црквених послова који су захтевали хитне реакције у вези са парохијским свештенством. Молбе пароха Петра Весиног да се ослободи службе у Дуна Сечују због слабог здравља,[677] Светозара Брашована, умировљеног учитеља из Вршца, који је желео да буде бележник/секретар у Будимској епархији,[678] мноштва дозвола (благослова) да се ступи у брак или да се бракови разведу, обележили су прве месеце управе епархијом владике Зубковића. Патријарх Лукијан Богдановић послао је на руке, Зубковићу лично, допис мађарске владе и министра-председника да се спрема Црквено-народни сабор (писмо 22. јула 1913), захтевајући од њега да састави списак црквених општина своје епархије и да изврши припремне радње за сазивање сабора.[679] Будући да је владику Георгија Синод именовао у комисију да решава и нека од литургијских питања, материјали су почели да му пристижу, о чему је обавестио и патријарха Лукијана.[680] Недуго затим, из преписке владика Георгија Зубковића и пакрачког Мирона Николића сазнајемо детаље о путу архиђакона

[676] Георгије (Ђорђе) Зубковић, пореклом је из породице која је била блиска цркви, пошто је његов отац Арсен дуго година био председник Будимске црквене општине, близак владици Арсенију Стојковићу, и судија царско-краљевског управног суда. Ђорђе Зубковић завршио је вероисповедну школу у Будиму, потом гимназију (1898) и богословију у Черновицама (1903).

[677] АСПЕБ, ЕД, 1913, бр 82, 93.

[678] Исто, бр. 90, 106.

[679] Исто, бр. 93.

[680] Исто, 118.

Иринеја Ћирића за Бад Гаштајн, где је нестао патријарх Лукијан Богдановић.[681] Потрага за његовим телом била је у фокусу писама два епископа, али и трошкови које су обојица подносили да се што брже и активније укључе у решавање овог питања.[682] Приликом званичног увида у стање у соби патријарха Лукијана, Зубковић је у благајну унео 450 круна, што је унето у записник. Владици Мирону послат је и допис аустријске полиције, која је расписала награду од 1.000 круна за податак о несталом патријарху Лукијану, уз његов детаљан лични опис.[683] Списак свих ствари које су пронађене приликом претреса собе такође је предат владици будимском.[684] После сахране патријарха Богдановића владика Зубковић је писао администратору епископу горњокарловачком Михаилу Грујићу да је потребно исплатити сав новац предузетницима из Бад Гаштајна који су предузели све неопходне мере да се тело покојног патријарха пренесе у Сремске Карловце.[685] Убрзо је владика нишки Доситеј јавио владици Зубковићу да је посвећен и изабран за епископа и препоручивао је да братски сарађују.[686] Зубковић је честитао својим верницима и свештеницима Божић, а њему су тим поводом своје посланице и честитке послали владика бачки Митрофан Шевић, владика пакрачки Мирон Николић и митрополит зворничко-тузлански Иларион Радонић.[687]

Конзисторија Будимске епархије током друге половине 1913. имала је релативно динамичан црквени живот, који је свакако био обележен смрћу патријарха Лукијана.[688] Решаване су махом текуће црквено-школске потребе епархије, на првом месту помагање свештеника или констатовање стања у појединим школама. Занимљива је била државна одредба о употреби звоника у војничке сврхе. Наглашено је да се недељом, празницима и током свете литургије звоници не смеју употребити у војне сврхе. Другим данима торањ се може употребити у војне сврхе, али уз надзор овлашћеног официра и посебну пажњу како се торањ не би оштетио или се у цркви направио неред. Захтевано

[681] Вид. опширније: Горан Васин, *Нестанак и смрт патријарха Лукијана Богдановића у пречанској политичкој јавности*, Српске студије, бр. 4, Београд 2013, 285–303; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ 2, 268–271.

[682] АСПЕБ, ЕД, 121, 10/23. септембар 1913.

[683] Исто, 123.

[684] Исто, 124.

[685] Исто, 149.

[686] Исто, 165

[687] Исто, 164, 166.

[688] Владика Зубковић је тим поводом посебно нагласио братији манастира Грабовца да се у спомен на великог архијереја који је водио Будимску епархију огласе звона и служи обавезан помен, затим да се избрише из имена живих у диптиху патријархово име, те да се име патријарха Лукијана пуних 40 дана помиње на свим литургијама (при јектенији за мртве, проскомидији и после освећења светих дарова) и да се после 40 дана одржи свечани парастос за покој душе почившег патријарха. (АСПЕБ, К, 319/ 1913, 24 октобар/ 6 новембар 1913).

је да војници не псују, не богохуле и не спавају у цркви. Забрањено је било и јести и пити у цркви, а посебно пуцати са црквеног торња. Дописи су послати свим парохијама у Будимској епархији (почетком 1914).[689]

Посебно важна је била визитација парохија која је у епархији обављена (наредба од 13/26. августа 1913) ради што јаснијег увида у стање цркава и свештенства. Она је такође требала да новом владици пружи податке како би се црквено-школски послови обављали што ефикасније. Протопрезвитер у Мохачу Јован Бешлић је обавио визитацију парохија Мајш, Борјад, Српски Титош, Дарда, Качфалва, Вемен, Болман, Шиклуш, Поча, Пелмоноштор, Барањабан, Будмир, Липова и Кишфалуба. Бешлић је утврдио да је патријарх Лукијан, као епископ будимски, током 1899. посетио парохије Мајш, Борјад, Српски Титош, Дарду, Качфалву, Болман, Шиклуш, Бан, Липову, Кишфалубу, док се за Вемен и Пелмоноштор то није могло утврдити, а Велики Будмир епископ будимски је последњи пут посетио 1806. За цркве у Дарди, Качфали, Болману, Барањабану, Будмиру, Кишфалуби и Вемену није се могло утврдити када су подигнуте. Најстарија је црквe у Борјаду из 1735, док је црква у Липови из периода 1804–1811. Троносане су цркве у Мајшу, Борјаду, Титошу, Бану, Будмиру, Липови и Кишфалуби. За остале цркве није се могло утврдити када су троносане или само благословене и који је епископ то учинио. Бешлић је предложио владици Зубковићу да се надлежним паросима напомене да у црквеним књигама у року од два месеца пронађу податке и пошаљу у епархијску архиву. Што се тиче стања у црквама, све су зидане од тврдог материјала, највећа је у Шиклошу, а најмања у Будмиру. Све су покривене црепом, осим оних у Будмиру (азбест полочама) и Качфали (шиндром). Торњеви су од чврстог материјала, покривени махом лимом (осим у Липови – бакром). Часовник на торњу имају само цркве у Болману и Дарди. По 4 звона поседују цркве у Липови, Бану, Шиклошу, Титошу, а остале по 3 звона. За места Липова, Мајш и Будмир се могло констатовати који епископ и када је благословио звона, што није било могуће утврдити за остале цркве.[690]

Стање у унутрашњости цркава је дефинисано на следећи начин. Цркве у Липови, Бану, Болману и Будмиру су патосане цемент-плочама, Шиклош, Титош, Мајш, Качфала, Кишфалуба, Пелмоноштор мермером, а Борјад и Дарда циглом. Све часне трпезе су на четири стуба, а плоче су од печених цигала, осим у Мајшу (од дасака) и Вемену (од цемента). Жртвеник је свуда удубљен са леве стране, осим у Шиклушу, где стоји са стране као балдахин. Умиваоница је свуда озидана са леве стране у олтару. Све антиминсе осветио је владика будимски Арсеније Стојковић 1883. и имају мошти, а сви су у добром стању осим антиминса у Шиклушу. Капела у Бану нема антиминс. Сва јеванђеља у

689 АСПЕБ, К, 335/1913.
690 АСПЕБ, К, 215/1913.

набројаним црквама су окована сребром, осим оног у Будмиру (кадифа), а распећем су украшена јеванђеља у Српском Титошу и Борјаду. Остала јеванђеља су украшена ликовима јеванђелиста. Ручни крстови су од сребра и позлаћени у Липови и Шиклошу, само од сребра у Бану, Дарди, Кишфалуби, Болману, Борјаду и Титошу, од позлаћеног плеха у Будмиру а дрворез у Вемену и Моноштору. Све цркве имају дарохранилнице које су у пуном редуса честицама у довољној мери, освећене су на Велики четвртак. На часној трпези четири чирака има у Липови, Бану, Шиклошу, Дарди и Кишфалуби, а по два чирака у Вемену, Моноштору, Качфалу и Борјаду. У Будмиру има 5 чирака (од различитог материјала), баш као и у Мајшу (где се налазе и једне дихирије). Прота Бешлић је констатовао да сем горе побројаног у црквама више нема ничега од потребних црквених ствари. Свештеници сами чисте олтар и жртвеник. Сасуде за свето миро свуда су од стакла, а количине су свуда у реду, осим у Липови. Воштане свеће на олтару и пред престолом и иконама горе само у Бану, Дарди, Липови и Болману; у осталим црквама горе вештачке свеће. Путира, дискоса, звездица, лажица, копља, сасуда за јелеј, сасуда за топлоту, вино и воду, кадионица, сасуда за тамјан, просфору, босиљка, рипида, чирака, петохлебница, полијелеја, целивајућих икона, кандила, плаштаница, фелона, епитрахиља, црних одејанија има у свим црквама и у добром су стању. Нема следећих ствари: ђаконских одежди, надбедреника и барјака. Што се књига тиче, у Шиклошу су издерани часлови, у Моноштору књиге су расуте, у Болману су апостоли расути а минеја нема ниједна црква. У Вемену су одежде у лошем стању, у Качфали и Мајшу су издеране литије, док је у Вемену отпала позлата са путира. У Качфали нема плаштанице. Иконостаси су позлаћени, реновирани и у добром стању у местима Вемен, Болман, Кишфалуба, Липова, Велики Будмир, Барањабан, Дарда и Титош. У Шиклошу је иконостас из старијег времена, али је леп и у врлодобром стању. У потпуно лошем стању су иконостаси у Пелмоноштору, Качфали и Борјаду. Опште стање у унутрашњости цркава је доста добро у већини.[691]

У погледу богослужења било је различитих потешкоћа. У Борјаду током 1912. није било редовних богослужења (недељом и празником, посведневна, у четрдесетдници, Задушнице, бденија, акатисти и објављивање празника). Генерално, у већини поменутих цркава богослужења су била прилично нередовна, а славе су обележаване у свим местима током 1912, без изгреда. Број верника није био превелик и верници махом нису редовно долазили у цркву. Цркве су најпосећеније током зимског поста, а најмање у периоду од Духова до Михољдана. Једино је у Мајшу забележено да се народ не понаша пристојно и да разговара током литургије. Председници црквених општина, одборници и скупштинари углавном редовно иду на богослужења. Школска деца свуда

[691] Исто.

посећују богослужења, а већина деце и учествује на богослужењу (појање). Број појаца у цркви је задовољавајући. Генерално, свечарске (славске) водице се свете у свим местима, исто је и са богојављењском и крстовданском водицом, и нису забележене злоупотребе. Забележено је да нико није сахрањен без благослова. Исто је и са склапањем бракова и крштењима. Мањи број празноверица је забележен при исповести и причести. Бешлић је тим поводом предложио епископу Зубковићу да се нареди свештеницима да морају да одржавају сва богослужења, да обрате пажњу на верску наставу, да чешће проповедају (пошто су уочене неправилности), да прате рад учитеља када је у питању верска настава, да воде рачуна о унутрашњости цркава у већој мери и опомињу вернике да долазе редовније на богослужења. Предложено је и да се поведе рачуна о томе колико свештеници познају катихизис, али и шире, да се верници упознају са знањима из веронауке. Затражено је од свештеника да посебну пажњу обрате да сујеверја, празноверице, враџбине и друге штетне појаве које се јављају на територији протопрезвитерата буду сузбијани.[692]

Владика Зубковић је тим поводом послао окружницу свим окружним протопрезвитерима да се морају правилно водити матичне књиге, да се мора делити нафора после литургије, да се редовно служе литургије, да се мора редовно проповедати, да се код ванбрачне деце у књигу мора уписати име мајке. Приликом склапања брака са неправославним да се узме оверена изјава да ће деца бити православна. Такође је наређено да се воде уредни списи и чувају црквене књиге, да се води парохијски летопис, да не смеју мрвице остајати на антиминсу. Свештеници су дужни да исповедају и причешћују вернике, да што више разговарају са верницима о духовним и материјалним питањима и да верницима увек буду од помоћи. Наглашено је да се посебно пажња обрати на децу и њихово васпитање, да се деца што боље образују и одлазе у цркву и на веронауку. Посебно се тражило да се свештеници ангажују против алкохолизма и псовања код својих верника.[693]

Смрт администратора Митрополије Михаила Грујића такође је јављена владици Зубковићу. У брзојаву је стајало да је епископ Грујић преминуо од капље током ноћи (вести 28. 2. 1914).[694]

Уследио је читав низ свештеничких молби и жалби које су током пролећа 1914. биле у фокусу пажње владике Георгија. Министар вера му је јавио да је цар Франц Јозеф ритерским крстом Франца Јозефа одликовао Данила Бабића, духовника казнионе у Илави и монаха манастира Грабовац.[695] Свештеницима је наглашено да нису надлежни да издају податке из матичних књига за децу

[692] Исто. (Пописи су рађени са више или мање успеха на територији епархије током друге половине 1913).

[693] АСПЕБ, К, 221/ 1913.

[694] АСПЕБ, ЕД, 1914, 17–18; АСПЕБ, К, 48/ 1914.

[695] АСПЕБ, К, 58/ 1914.

рођену после 1. октобра 1895, већ да су за то задужени искључиво надлежни државни органи.[696] Богослови су такође често тражили помоћ или молбе за брак. Према подацима које је верификовала Конзисторија у првој половини 1914, у Будимском протопрезвитерату постојале су следеће матичне парохије са бројем Срба: Балажћармат 9, Сазхаломбата 425 (и школа), Будим 428 (и школа), Грабовац са Салком 236, Адоњ 12, Дунапантелија 104, Дунафелдвар 6, Будакалаз 516 (и школа), Кечкемет 27, Комарно 26, Ловра 630 (и школа), Острогон 10, Пешта 1.153 (и школа), Помаз 733 (и школа), Рацалмаш 44, Стони Београд 113, Трнава 2, Српски Ковин 96 (и школа), Сентандреја 588 (и школа), Чобанац 220 (и школа), док су филијалне следеће цркве: Салка, Рацхидош 42, Вац 2, Ђер 10. У Мохачком протопрезвитерату су следеће матичне парохије са школама: Барањабан 669, Батосек 202, Болман 1.316, Борјад 248, Бремен 478, Велики Будмир 213, Вемен 219, Дарда 983, Дунасечуј 575, Качфала 1082, Кишфалуба 786, Липова 353, Литоба 213, Мађарбоја 296, Мајиш 429, Пелмоноштор 447, Мохач 806, Печвар 5, Рацмечка 72, Сигетвар 2, Рацтитош 306, Шарок 482, Шиклош 329, Шумберак 487, Херцегшуљош 915. Филијалне цркве су у местима: Доња Нана 181, Поча 123, Илочац 218, Рацкозар 287, Виљан 191, Ланчуг 203, Безедек 124, Ивандарда 30.[697]

Сарајевски атентат на Видовдан 1914. затекао је Будимску епархију са младим, енергичним епископом и више-мање мирним црквеним животом на територији. Најтежа искушења тек су уследила, баш као и за све епископе Карловачке митрополије. Сачувати цркву и њену имовину и вернике био је први циљ и задатак владике Зубковића. Будући да се седиште његове епархије налазио у центру мађарске државе, ситуација је била тим тежа. Било каква манифестација нелојалности или пркоса, величања Србије или српства јавно били су пресуда и за епископа и епархију. У том смислу следила је интервенција владике Зубковића приликом дешавања у парохији у Шиклошу, пошто је на позивницама на парастос стајало благодарење поводом смрти, што је био превид локалног свештеника и што су шиклошке новине дочекале као повод да нападну Србе у Будимској епархији и шире Мађарској у светлу политике Србије и самог атентата. Зубковић је прилично негодовао и подржао извињење и јавно укорио свештеника.[698] Током јула 1914. владика Зубковић је упутио више поверљивих посланица свештеницима своје епархије. Саветовао их је да са амвона проповедају мир и ред и привржености домовини, пошто било каква велеиздаја неће пасти само на главу починитеља већ и цркве и свих верника. Он је апеловао да се очува углед који црква има код државних власти.[699] После објаве рата Аустроугарске Србији, издата је још једна посланица са још већим

[696] АСПЕБ, К, 14/ 27. март 1914.
[697] АСПЕБ, К, 9/ 1914.
[698] Исто, бр. 65–66.
[699] Дато у Сентандреји 14/27. јула 1914.

опрезом и још више такта. Владика је позивао на мир и присебност и подршку домовини Аустроугарској и цару Францу Јозефу. Он је захтевао да се поштује држава, а самим тим и црква и њено велико наслеђе и да се стога у складу са војничким традицијама уколико буде потребно крене у бој.[700] Суштински, другачије се није ни могло. Имајући на уму шта се дешавало у Босни и Херцеговини, где су у многобројним антисрпским демонстрацијама страдали српска имовина и храмови, није било превише избора.[701] Током јула 1914, иако је министар-председник Иштван Тиса предлагао да се не полази у рат, победа ратне струје везивала је руке владикама Митрополије па и Зубковићу.[702] У јесен 1914, по наредби министра рата, владика Зубковић је одредио војне свештенике и свештенике за болнице Славка Николића, Стевана Чампрага и Радивоја Бикара. Он је такође известио надлежног министра да је епархија преузела обавезе да проследи обавештења свештеницима и да ће се придржавати одредби које намеће Црвени крст.[703]

Владика Мирон је у своје име и у име Синода послао писмо цару Францу Јозефу у коме се изражавала верност и традиционална привржености Монархији и владарском дому. Епископи су истицали да је српски народ у Монархији захвалан на милости владару и држави и да моли владара да не осуђује читав народ и цркву за преступе појединаца и њихова безакоња, јер је народ у целости привржен и веран двору и династији.[704] Сасвим је очигледно да епископи нису имали могућност да другачије поступе, сем да изјаве верност цару и династији, посебно после продора српске војске у Срем у јесен 1914. и погрома који су уследили после повлачења.

Слично стање настављено је током целог рата. Сачувано је више писама надлежних министара у којима се захтевала помоћ око Црвеног крста, болница и збрињавања рањених, што је владика прихватао. У парохијама је стање било мирно. Тужбе и жалбе махом су сведене на лоше материјално стање свештеника, што се могло очекивати када се узму у обзир ратно стање и инфлација. Епархија је тако под руководством владике Георгија претрајавала чекајући крај рата. Текући послови везани за послове Митрополије ипак су функционисали. Испити у Богословији 1915–1918. су одржавани ванредно, а администратор Мирон Николић је редовно извештавао Зубковића о стању у Митрополији или налагао даљу анализу молитвеника и богослужбених књига. Молитвеници за православце у војсци су штампани с јесени 1914. Богослуж-

[700] АСПЕБ, ЕД, 1914, бр. 72.

[701] Вид.: Горан Васин, *Пречанска политика и Сарајевски атентат, Први светски рат узорци и посљедице*, Бања Лука 2015, 149–155.

[702] Опширније: Горан Васин, *Чаша жучи владике Мирона Николића – Карловачка митрополија у Првом светском рату*, Српске студије, бр. 7, Београд 2016, 25–34.

[703] АСПЕБ, ЕД, 87, 97–98, 99–101/ 1914.

[704] АСПЕБ, ЕД, 1914, бб, дана 11/24. новембра 1914, на дан краља Св. Стефана Дечанског.

бене књиге су биле у процесу ревидирања или извесних промена током 1915–1916. Од централних власти је стигла наредба да се сваке године шаљу спискови свештеника, као својеврсни шематизми, како би се имала пуна контрола над стањем у Митрополији.[705]

Конзисторија је на седници 11/24. јуна 1915. под председништвом владике Зубковића примила на знање допис Министарства вера и наставе да се морају применити мере штедње због ратних прилика. Узето је на знање и обавештење Министарства војног да се у проповедима упуте верници у стање у рату у коме се налазила Монархија.[706] Свештеници јереј Душан Андрић (Мајш), јереј Милутин Чупић (Херцегшуљош), јереј Урош Мађаревић (Липова), јереј Димитрије Грујић (Качфала), јереј Милан Костовић (Бремен), јереј Владимир Белеслин (Медина), јереј Емил Чупић (Острогон), удовица свештеника јереја Уроша Марковића у Араду, те јеромонаси Лаврентије Томић (адм. Борјад), Теофан Радић (адм. Срп. Титош) и Сергије Јанковић (адм. Велики Будмир) добили су државну помоћ од 120 круна. О томе их је известио владика Зубковића 5/18. фебруара 1915. Помоћ је убрзо добио и јереј Васа Хужвик (Сентандреја), такође 120 круна. [707]

Владика је потом препоручио да се купују књиге говора водећих личности Монархије у којима се расветљавају питања из рата, пошто се из фонда продатих књига скупља помоћ за удовице и сирочад погинулих у рату.[708] У окружници 27. фебруара 1915. Зубковић је инсистирао да се мора штедети на храни и да се она не сме расипати. Он је апеловао да се поведе рачуна о хлебу, да је Галицију заузео непријатељ (Русија) и да се количина жита смањила за четвртину. Он је апеловао и да се храна не баца, да се уместо хлеба може јести кромпир, а да се за нову жетву припреме и жене и деца и да помогну да се обезбеде значајније резерве хране.[709] Зубковић је тражио да се помогне Црвеном крсту Мађарске и скупља помоћ за рањене и онеспособљене, да се помогне њиховим породицама, уз тврдњу да се морају помагати они који су страдали за државу.[710] Сличним тоном писао је и о пољопривредним радовима који су предстојали и потребном залагању свих како војска не би гладовала. Он је апеловао на све да једнако поднесу терет обавеза и буду лојални власти и интелигенцији која води државу.[711] Поновљена је одлука државног Министарства вера да је за матичне књиге од октобра 1895. искључиво надлежна држава. Такође, Зубковић је добио извештаје о курсевима веронауке која је држана

[705] Горан Васин, *Карловачка митрополија у Првом светском рату* (рукопис), 16–18.
[706] АСПЕБ, К, 64–103/ 1915.
[707] АСПЕБ, К, 67, 79/ 1915.
[708] АСПЕБ, К, 68/ 1915.
[709] АСПЕБ, К, 69–70/ 1915.
[710] АСПЕБ, К, 81/ 1915.
[711] АСПЕБ, К, 87/ 1915.

српској деци у периоду 1913–1914, као и о новим катихетама. Ускоро је потврђена одлука да се веронаука у општим и привредним школама држи на матерњем језику.[712]

Конзисторија је почетком 1917, под председништвом владике Зубковића, констатовала да је надлежно министарство исплатило као помоћ за 11 свештених лица укупно 2.867,69 круна, затим да се у неким мањим парохијама (Коморан-Ђер) због лоших прилика не служи редовно. У Коморану је број Срба био мали, баш као и у Ђеру, укупно 42 (укупан број домова 10). Конзисторији је предат детаљан распоред богослужења по парохијама. Предата је и потпуна анализа стања у Мохачком протопрезвитерату, у смислу богосложбених проблема, путовања свештеника и духовног стања верника.[713] Током фебруара 1917. послата је окружница свим свештеницима да се верници обавесте о захтеву министра војног да се никакве сметње не праве приликом пролаза војних транспорта на железници. Инсистира се и на томе да грађани цивилним пословима не ометају војне послове (и потребе), већ да помажу приликом утовара и истовара када је то потребно.[714] Наређено је такође да се удовицама погинулих и њиховој деци не сме наплаћивати услуга вођења матица и црквени обреди који су у вези с тим.[715] Генерално, током 1917. решавани су црквени проблеми везани за богослужења пошто се услед рата црквени живот прилично пасивизирао, а под будним оком мађарске полиције било каква манифестација српства или истицање српства сматрани су велеиздајом, што би по Будимску епархију и Србе у Мађарској било врло лоше. Тако се црквени живот одвијао у мирним токовима, без икаквог српског или политичког предзнака. Занимљиво је било да је епископ Зубковић у лето 1918. јављао свештеницима да звона која су реквирирана за војне сврхе (са којих је скидана позлата) не могу бити враћена и да за њих неће бити плаћена одштета. Такође је наглашено да нова звона до даљњег неће бити ливена пошто би употреба гвожђа и челика нарушавала војне потребе а оне су приоритет.[716]

Током целе 1918, Конзисторија се махом бавила пословима везаним за материјалне проблеме свештеника и покушавала да како-тако очува цркве и њихову имовину, па и саме зграде од тоталног пропадања. Уопштено, положај Срба у Угарској за време Великог рата био је тежак. Током дужег периода од Велике источне кризе епитет велеиздајника, завереника, шпијуна Србије био је врло често приписиван српској заједници. Од почетка рата, када су укинути српски листови и српска удружења, дошло је до нове ескалације подозрења, надзора, претњи и притисака. Црква у том положају није могла да ништа учи-

712 АСПЕБ, К, 137/ 1915.
713 АСПЕБ, К, 15, 31/ 1917.
714 АСПЕБ, К, 33/ 1917.
715 АСПЕБ, К, 38/ 1917.
716 АСПЕБ, К, 154/ 1918.

ни. Под директном контролом државе њена улога је била да одржава верски живот и преживи тешко време.

Кроз посланице владике Георгија Зубковића може се много тога сагледати у вези са животом цркве током тог тешког раздобља Великог рата. Он је апеловао на мир, љубав, праштање, трпељивост и наглашавао привржености цару Францу Јозефу. Зубковић је саветовао да се не чине нагли и непромишљени потези, да се размисли о свакој изговореној речи, да се покаже широкогрудост пошто су жртве рата велике и пошто је рат свима нанео велику штету. Владика је упорно захтевао да народ долази у цркву, моли се и причешћује. Он је тражио од свештеника и монаха да се боре за здравље својих парохијана и верника, да посећују болнице, дају утеху и материјалну помоћ најсиромашнијима а посебно деци ратној сирочади. После смрти цара Франца Јозефа наложено је да се служе парастоси и помени и да се изрази јавна верност новом цару Карлу. Зубковић се посебно залагао да се оболели од туберкулозе не изопштавају из заједнице и да им се помаже. Залагањем код надлежног министра Зубковић је чак успео да добије и материјалну помоћ за своје сиромашније свештенике.

Из неколико писама владике Мирона Николића и владике Георгија Зубковића сазнајемо о дешавањима везаним за Синод и стању у цркви. Владика Мирон је јављао строго поверљиво владици Георгију да је сазнао преко Павла Јоановића да угарска влада жели да изабере викара бачком владици Митрофану. Он је био против тога да се без Синода бирају викарни епископи, али и да се држава на такав начин меша у постављање епископа. Владика Мирон је писао министру-председнику Тиси и тражио од владике будимског да се лично обрати министру-председнику да се не би рушили црквени канони и наносила штета цркви као институцији.[717]

Писма Зубковића владици Мирону уследила су крајем рата и по наступању оружаног мира децембра 1918. до пролећа 1919. Стање у Будимској епархији током 1919. није било нимало лако. Ипак, владика Зубковић је успео да оде на уједињење патријаршије са епископима бивше Карловачке митрополије и свим осталим епископима из Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе, и присуствује свечаном чину успостављања патријаршије и одржавања сабора. У Божићној посланици 1919, владика Георгије Зубковић је писао о Христу и његовој љубави према пастви, уз пример исте такве љубави и жртве Св. Саве и целог српског народа, са страхом да Срби не преузму лоше особине свих својих непријатеља: мржњу, злобу и пакост. Зубковић је апеловао на мудрост, поштовање закона, ред, и да се што пре упоставе нови законски односи са државом. Његова жеља да се поштују ред и поредак, мир и суживот са свим

[717] Писмо Мирона Николића Георгију Зубковићу (20. октобра / 2. новембра 1915), поверљиво, коверта.

сугрђанима без обзира на језик и веру суштина је посланице.[718] Зубковић је пренео свештеницима и народу своје утиске са устоличења патријарха Димитрија и обнове патријаршије, величајући тај чин као значајну црквену светковину. Он назива патријарха „духовним оцем" и „седим патријархом", али и позива на поштовање државне власти и државних органа уз чување српских обичаја, језика и културе, као јединог начина и пута да се опстане у тешким временима после Великог рата.

Владици Георгију Зубковићу поново су се обратили становници Изе са намером да се прикључе његовој црквеној јурисдикцији. У опширном писму 16. фебруара / 1. марта 1919, Василиј Кемин, јеромонах Амфилохије, апеловао је на владику да становницима Изе да благослов да пређу у православље.[719] Писмо је поновљено 11. маја 1919. са истом молбом.[720] Владика је апеловао на опрез због догађаја из 1903/1904. и актуелне спољнополитичке ситуације. Захтевао је информисање о броју Руса православаца у парохији и реалном стању на терену.

Владика је био ангажован и у питању оптаната 1920–1921, па је послао више извештаја и анализа броја Срба и њиховог имовинског стања у епархији. Анализа показује да је мали број породица, само око 10 %, било за пресељење са територије епархије. Зубковић је такође молио Министарство трговине Краљевине СХС, 31. јануара 1920, да што пре пошаље помоћ у храни јер је стање критично по српско становништво.[721] Помоћ је послао амерички Црвени крст.[722] Тежак положај је био и када су у питању школе. Некада вероисповедне школе, које су биле у тешком положају, посебно после Апоњијевог закона (1907), а по закону из 1923, доведене су у немогућ положај. Поновно преиспитивање учитеља и свештеника, затим прилив великог броја мађарских учитеља, законски узуси који су били усмерени ка дискриминацији немађара посебно у државним школама били су одлике свакодневног живота мађарских Срба. Државне власти су решиле да строго контролишу ову сферу јавног живота и да заврше процесе из 1904–1907. Владику је подручно свештенство обавестило да је 1919–1920. у црквеним општинама било више случајева хапшења или заузимања просторија црквених општина (Баја, Батосег, Грабовац), али да се стање смирило после неколико дана.

Централна делатност у Будимској епархији током периода 1920–1929. односила се на проналажење и евидентирање српских страдалника из логора

[718] АСПЕБ, ЕД, 1919, ед Ст. Андрија, Божић 1919.
[719] АСПЕБ, Закарпатски Руси 1903–1944.
[720] Исто.
[721] АСПЕБ, ЕД, 1902–1947, разна акта; Вид. опширније о овом проблему и спискове важне монографије: Гојко Маловић, *Сеоба у Матицу, спискови српских оптаната у Мађарској 1920–1931*, књ. 1–2 Будимпешта – Нови Сад 2010.
[722] АСПЕБ, ЕД, 1902–1947, разна акта.

на територији Мађарске. Огроман посао пао је на леђа сиромашне епархије која се налазила под лупом државне власти. Владика Георгије Зубковић је више пута био под присмотром државних власти да ли евентуално организује великосрпске организације на црквеним манифестацијама. Стога се овај важан и велики посао морао обављати упорно и обазриво. Владици су се тим поводом обратили Министарство спољних послова и Министарства вера Краљевине СХС.[723] Он је одмах приступио овом послу ангажујући своје најозбиљније и најбоље свештенике да раде на проналажењу гробова српских заробљеника из Великог рата. Још на почетку јануара 1920, он је тражио да се сачека потписивање мировног уговора између Краљевине СХС и Мађарске, како би се законски озваничили послови које свештеници треба да ураде и како надлежно мађарско Министарство унутрашњих послова не би правило озбиљније проблеме епархији или свештеницима.[724] Током 1921. владика Георгије је наложио протојерeју Радивоју Бикару да се мора установити где се налазе гробови појединих интернираних српских заробљеника и војника који су поумирали на територији Будимске епархије и мађарске државе. Бикару је речено да пође обалом Дунава и прегледа места где су некада били логори и да упише све податке, прибави матрикуле. Он је био и у обавези да приликом обиласка састави потенцијалне трошкове за одржавање гробаља, за нове крстове на гробљима, за уписивање свих имена на крстове и сл. Затражено је од посланика Краљевине СХС да обавести све надлежне и сва министарства у Мађарској како би се ова акција спровела у складу са законом.[725]

---

[723] Допис министра Тугомира Алауповића 12. децембра 1919. (пропратно Закон о уређењу војничких гробаља). Министар Алауповић је у више дописа 1919–1921. написао тачне процедуре приликом есхумација, тачне задатке за свештенике, начин на који свештеници треба да раде, пуне процедуре комуникације, подношења трошкова, процене стања гробља, процене потенцијалних трошкова за уређење гробних места и сл.

[724] АСПЕБ, ЕД, 268/ 1920.

[725] АСПЕБ, Српски интернирци 1915–1941, писмо владике Георгија Зубковића, 5/18. јула 1921; У том смислу јереј Стеван Ђурђевић из Чобанца је јављао владици Зубковићу да до дана 13/26. јануара 1921, ниједан Србин није сахрањен у том месту, а да има везе са ратним догађајима 1914–1918. Исто је јавио и свештеник Душан Замуровић из Мађар Чанада. Јереј Стефан Ст. Ђурђевић из Ловре је дана 21. јануара / 3 фебруара 1921, обавестио владику да у поменутом месту нема сахрањених Срба из периода Великог рата. Парох Васа Хужвик је пак извештавао из Болдогасоња да тамо више нема места на коме се налазио логор, али да постоји на гробљу (које је уређено) велика хумка у којој је сахрањено 3.000 Срба. Иако је гробље сређено, потребно је да неко преузме бригу о овој хумци и костима српских мученика и страдаланика, констатовао је Хужвик (писмо 5/18. фебруар 1921). Из Будакалаза свештеник Илија Чупић је тврдио владици да сакупља имена, пошто има заробљеника који су сахрањени ван гробља (2. март 1921). Неколико дана касније (6. марта 1921) Чупић је тврдио да нема сахрањених српских заробљеника већ српских војника из аустроугарске војске. Протојерej Ђорђе Голуб из Помаза је тврдио да нема на гробљу сахрањених српских заробљеника. Јеромонах Неофит и Сигетчипа је такође наводио да нема на гробљу сахрањених српских заробљеника (30. новембар / 13. децембар 1921). Извештаји савесних свештеника Радивоја Бикара, Лазара Шевића (сегединског проте) и Васе Хужвика постоје у фрагментима и за 1924,

У поверљивом писму посланику и заменику министра спољних послова Милану Ђ. Милојевићу,[726] владика Зубковић је молио да се свештеницима обезбеде макар дневнице за путовања, јер су трошкови велики и он сам кредитира свештенике. Поново је апеловао да се код угарског министра унутрашњих послова обезбеде сва валидна документа. Навео је да је свештеник Васа Хужвик (парох сентандрејски) послат у Болдогосоњ, Нежидер и Кечкемет (са свотом од 5.000 круна). Корнел Маргаритовић (парох батски) је послат у Стони Београд и Хајмашкер (са 1.000 круна). Илија Чупић (парох калашки) је отишао у Острогон, Вац и Карцаг (без новца). Велимир Недељковић (парох будимски) је обилазио места на десној обали Дунава (без новца), Радивој Бикар (парох пештански) леву обалу Дунава (без новца) а Славко Николић (парох из Дарде) послат је у Барању и Батосек (са 5.000 круна).

Васа Хужвик је послао извештај о стању у Болдогасоњу (280 гробова) и Нежидеру (27 гробова). Корнел Маргаритовић је поднео извештај о 74 гроба у Стоном Београду и 2 у Рацалмашу. Илија Чупић је поднео извештај за Вац (23 гроба). Велимир Недељковић није завршио посао због лошег здравља. Радивој Бикар је поднео следеће извештаје: Цеглед 342 гроба, Кишкунфелеђхаза 7, Солнок 65, Тапиошиљ 7, Кока 1, Сабадсалаш 1, Кишкунхалаш 8, Асод 5, Тура 5, Ђенђеш 11, Пешта 306, ван Будимпеште 28 (сахранили их војни свештеници). Славко Николић је поднео извештај о 157 гробова. Свештеник из Српског Ковина је поднео извештај о 5 гробова, из Батање 5 гробова, из Ходмезаваршахеља 13 гробова, из Сегедина 314 гробова. Владика је тражио финансијску помоћ, али и спискове које може да обезбеди Војно министарство СХС са списковима страдалих, јер Хужвик у Нежидеру и Болдогасоњу има више од 13.000 имена.[727]

У следећем писму су поновљени детаљи ранијег извештаја и наглашено је Милојевићу да се посао не може урадити за два месеца, већ да се мора радити

али су документи оштећени (у великој мери су нечитљиви). Утисак да су наведени свештеници врло вредно и савесно обилазили гробља по епархији остаје, а сумарни извештај Радивоја Бикара 1928. даје нам пуну слику. Део докумената се налази у фонду ЕД, али је спојен са кутијом Српски интернирци 1915–1941.

[726] Милан Милојевић (Марковац код Велике Плане, 15. 11. 1874. – Београд, 12. 10. 1969) био је познати дипломата и правник са импозантном научном и дипломатском каријером. Докторске студије завршио је на Сорбони (1900–1903), врло брзо је започео дипломатску службу, најпре у Софији (1907–1911), Приштини (1912), Трсту (1914), затим преко Албаније и Крфа, до Хага (1917–1918). У влади Љубе Давидовића (1919–1920) био је заменик министра спољних послова, а 1924–1926 посланик у Бечу. Посланик Демократске странке је био 1927–1929, затим амбасадор у Белгији (1930–1931) и Швајцарској (1931–1933). Хапшен је 1940. због антинацистичког наступа, а 6. априла 1941. је постављен на место шефа Државног одбора за пропаганду у иностранству. Са владом је преко Каира стигао у Лондон, одакле се вратио у Београд априла 1948. (*Српски биографски речник*, том 6, Нови Сад 2015, 589–590, написао Радомир Ј. Поповић).

[727] Писмо владике Георгија Зубковића (22. фебруар / 5. март 1922), АСПЕБ, ЕД 17, 44/1922.

до лета 1922.[728] Владици Зубковићу је послат Закон о уређењу наших војничких гробаља и гробова у отаџбини и на страни (*Службене новине*, 22. април 1922). Током 1922. владика Зубковић пише намеснику Васи Хужвику, јеромонаху Неофиту (у Бати), Илији Чупићу у Калазу и Радивоју Бикару да се додатно ангажују и наставе потрагу за српским заробљеницима (местима вечног почивања). Обавештен је и министар спољних послова Момчило Нинчић да југословенска држава није дала потребне папире Васи Хужвику да преда мађарском министру унутрашњих послова, како би посетио гробља у Нежидеру и Болдогасоњу, као ни тражене спискове из Војног министарства. Исти је био случај и са Велимиром Недељковићем из Будима (окружни презвитер) који није могао да посети гробље у Шопрону.[729]

У писму посланику Милану Ђ. Милојевићу (2/15. новембар 1922), владика Зубковић је нагласио велики посао који су урадили свештеници Бикар, Хужвик и Чупић и додао да их стално пожурује да заврше све послове. Владика је обећао податке чим пре, како би држава почела да води рачуна о гробљима.[730] Поводом чувања војничких гробаља у Мађарској југословенска држава се поново, неколико недеља касније, обратила надлежним епископу и свештеницима. Владика Зубковић је Милојевићу одговарао да епархија може да преузме бригу око српских православних војничких гробаља, али да то мора одобрити и надлежно министарство у Пешти, о чему је обавештен и парох Радивој Бикар. Како је сам тврдио, одобрена сума од 4.000 динара није ни близу довољна да се води рачуна о гробљима, иако је владика наглашавао „*црква ће обавити свој свети задатак*".[731] Током 1923. поново су Хужвик, Бикар, Недељковић подносили извештаје са нових гробаља које су обишли, о чему су извештени владика и посланик Милојевић. Епископ Зубковић је инсистирао код Милојевића да се реши питање свештеника за српска гробља у Чехословачкој и Аустрији, што није ингеренција Будимске епархије и будимског епископа.[732]

Епархија је током 1922. доживела и кадровске промене. Свештеници Лазар Букинац, Георгије Пилић, Милутин Чупић, Јован Б. Милић, Теодор Бајић и Димитрије Рајић напустили су епархију. Преминули су Исидор Бошњак, Милан Костовић и Стеван Гојковић. Нови свештенослужитељи су постали јеромонах Георгије Голуб, јеромонах Софронијe Живковић и јеромонах Неофит Сабадош. Парохије Бајска и Сантовачка припале су епархији (потврђено), затим Сиришка, што је довело и до одређених арондација и премештања свештеника. Одликовани су Душан Андрић, Лазар Шевић, Стеван Михаљић,

[728] Исто.
[729] АСПЕБ, Конзисторија, 116/ 1922.
[730] АСПЕБ, К, 307, 312, 376, 400/ 1922.
[731] АСПЕБ, Српски интернирци 1915–1941, писмо владике Зубковића посланику Милану Милојевићу, Сентандреја 18/31. јул 1923.
[732] АСПЕБ, К, 249, 252, 253, 346, 374/ 1923 (11/24. јул 1923).

Радивој Бикар, Васа Хужвик, Славко Николић, Урош Мађаревић и Светозар Панић, а за намеснике су именовани Лазар Шевић у Сегедину и Славко Николић у Дарди.[733]

У посланици за Божић 1923. владика Зубковић је поновио своје ставове о страдању Христа, као пример који се мора следити, као „путеводиљи" за Србе. Он је у доста опширној посланици писао о верском стању код Срба. За њега је непојмљиво било да се образовање доводи у противан став са учењем цркве. Зубковић је сматрао да није могуће да образовани људи не верују у Бога и да се у српској омладини све више јавља дух образовања на темељима раскида са црквом и вером. Он је тај однос сматрао за неморалан и недопустив. Зубковићево схватање да је вера ствар душе, а образовање ствар ума, провејава на страницама посланице уз апел на српску омладину да не продаје своју веру, већ да долази у цркве у тешко време које је наступило после рата.[734]

У претходним посланицама (1921, 1922) он је махом позивао на зацељивање рана хиљада страдалих, на суживот са свима без обзира на веру и језик, на склањање од сребролубља, на осуду беспосличарства. Његови ставови да се морају победити зло и међусобна мржња, да се последице рата што пре морају превазићи, цркве обновити, да се мора стати на пут непријатељствима, сведоче и речима епископа који, у несигурним временима која су настала после слома Угарске у Тријанону (1920), покушава да себи и својим свештеницима и верницима укаже на могућност да се морају прихватити постојеће стање ствари и нови режим, да се мирно покуша живети у околностима које су катkад биле теже од ратних. Непријатан положај у центру мађарске државе, о чему је сведочио кроз писма владици Мирону, није омогућавао владици Георгију да ужива у слободи после рата. Кивна мађарска јавност је покушавала да на сваки начин нађе трунку сумње како би наставила притисак на пресељење или пуну асимилацију Срба у Мађарској. Посебно истичемо да је у првим посланицама после рата, име патријарха Димитрија поменуто само у посланици 1921. године.

Током 1923. било је промена и у свештеничком кадру епархије. Свештеници Светислав Зунданович и Јован Бешлић напустили су епархију (из Мохача за Београдско-карловачку архидијецезу). Преминули су свештеници Димитрије Рајић, умировљени стонобеоградски и Илија Чупић, парох у Будакалазу (25. маја / 7. јуна 1923). У састав клира епархије су примљени јереј Димитрије Коплић (у Сантово), јермонах Симеон Видак и јереј Симеон Прекраснов (Бремен).[735]

---

[733] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1922, 138–139.

[734] АСПЕБ, Посланице, посланица владике Георгија Зубковића.

[735] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1923, 257. Наредне године остала је забелешка да је јереј др Драгутин Петровић, парох у Мађарбоји, пресудом Великог духовног суда лишен свештеничког чина (*Гласник Српске православне патријаршије*, 1924, 193).

У погледу стања гробаља у Мађарској владика Зубковић је известио министра вера Краљевине СХС да су извршене све неопходне припреме да прота Бикар крене у обилазак, али да не постоје довољна средства за одржавање гробаља нити за Бикарев пут.[736] Што се тиче гробаља у Чехословачкој и Аустрији, експлицитно је речено самом владици да је за та питања надлежан свештеник у Бечу.[737] Током 1924. владика је упутио посланству Краљевине СХС писмо са тачним бројем гробаља и сахрањених војника на територији Мађарске. Он је тражио да се гробља одржавају и да ће свештеници, где су у прилици, водити рачуна о гробним местима. Посебно је истицао да постоје већа гробља где су сахрањени и интернирци и ратници бивше аустријске војске у Сегедину и Будимпешти. Жалећи се на мали број свештеника и очигледну оскудицу, Зубковић је наглашавао и да постоје гробна места у Стоном Београду (74), Кечкемету (95), Ђеру (39), Вацу (23) и Великој Кањижи (20). У Српском Ковину, Батањи и Рацалмашу такође постоје гробна места. Даље владика наводи и Цеглед (342), Капошвар (149), Залаегершег (44), Острогон (220). Он је наглашавао да постоји потреба да се направи једно централно гробље на коме би сви били сахрањени.[738] Извештај су поново поднели и проте Хужвик, Недељковић и Бикар.[739]

Тек неколико година касније, 5. августа 1929, Министарство иностраних дела Краљевине СХС дало је проти Радивоју Бикару налог да пође у обилазак гробаља а да ће му при томе бити надокнађени путни и други трошкови. Предвиђен рок је 15 дана (11 радних дана).[740] Прота је поднео министру спољних послова Војиславу Маринковићу извештај са пута. Он је рекао да је најпре обишао све гробове, прелио их и окадио, а да је пут почео у Ђуру. Према протоколу, тамо је сахрањено 40 умрлих, али они нису у првобитним гробницама, већ су 1927. ексхумирани и сахрањени на нове локације. Гробови су уредни, са чистим хумкама и бетонским крстовима на којима су имена и презимена. Сви подаци су доступни, утврдио је Бикар. Гробље у Чорни је под ингеренцијом римокатоличке парохије, одржавано је, хумке су уредне, крстови бетонски. Осим 4 на списку, пронађено је још 6 покојника. На гробљу у Шопрону стање је слично. Сем 38 евидентираних, има и 6 нових имена која нису била на списку. Хумке су сређене, сви покојници су сахрањени у својим хумкама, постоје имена, а на хумкама је засађена трава. На гробљу у Сомбатхељу постоји заједничка гробница. Тамо је сахрањено 17 Срба, 1 Црногорац и 34 Румуна. Изнад гробнице је крст. Италијани су сви сахрањени засебно. Гробље у Оштфијасоњ-

[736] Писмо владике Георгија Зубковића, 21. април / 4. мај 1923.

[737] Писмо владике Георгија Зубковића, 17/30. април 1923.

[738] АСПЕБ, Српски интернирци 1915–1941, вид. и документ у прилогу, 22. 02. / 06. 03. 1924.

[739] АСПЕБ, К, 54, 111, 123, 128, 129/ 1924.

[740] Исто, писмо Радивоју Бикару, чувару војних православних гробаља.

фу је велико, али није толико уређено. Гробнице су заједничке, а највећи број сахрањених су Румуни, чак 4.293. Срба је 12. Постоји огроман споменик на средини гробља, а постоји и одређен број самосталних гробова за Русе и руске Јевреје. Није поуздано да су сви сахрањени у заједничку некрополу, пошто су вршене ексхумације. Посебног обележја за Србе нема. У Кесегу је 1928. направљена нова некропола на средишту гробља, а гробље је уређено и чисто. Ту је сахрањено 108 Срба. На неким местима постоје и мањи камени споменици са именом и презименом. Постоји и велики камени споменик са распећем. Српски пуковник Стеван Михајловић има посебан гроб са спомеником. У месту Керменд такође је уређено гробље, посебно део за бивше заробљенике. На сваком споменику су име и презиме и место рођења и смрти (где је то било доступно). Евидентиран је 3 Срба, али је стварно био већи. Мишљење проте Бикара је било да се мора проверити да ли је реч о Србима који су били војници аустроугарске војске. У Залаегершегу је гробље ван места (16 км). Чисто је и уређено. На свим хумкама је трава. Укупан је 1.703 страдалих заробљеника, од чега Срба 798 (са именима уписаних свега 44). Број од 235 војника без имена није коначан, а сахрањени су у посебну заједничку гробницу. У Великој Кањижи има два гробља. Једно припада Српској православној црквеној општини, где су махом и сахрањени заробљеници. На другом гробљу постоји заједничка гробница за све заробљенике, али и у њој има сахрањених Срба. Прота је после тога посетио Кестхељ. Како је тврдио, то гробље је било најлепше и најбоље уређено. На њему је свака хумка била засебна, са травом и цвећем, каменим споменицима (са именом и презименом), број сахрањених Срба је 10 (укупно заробљеника 138). И гробље у Веспрему је сређено и уређено, са заједничким и појединачним гробницама и именима страдалих. Ипак, нису забележена сва имена. Гробље је опште за сахрањивање свих конфесија (баш као и највећи део побројаних). Број сахрањених Срба је 10. Укупан број је 362. У Хајмашкеру гробље се налази под управом војних власти. Гробови су сређени, сваки гроб се одржава и залива. Сахрањених Срба је 14.[741]

Крајем 1927, за потребе владике Георгија, прота Стеван Чампраг је пописао броја становника по парохијама у Будимској епархији. У Будимском протопрезвитерату стање је било следеће: Балашђармат 2, Сазхаломбата 246, Будим 176, Грабовац 20, Салка 25, Рацхидош 15, Адоњ 5, Дунавелдвар 4, Будакалаз 232, Кечкемет 62, Ђур 16, Коморан 16, Ловра 309, Вац 2, Острогон -, Пешта 581, Помаз 417, Рацаљмаш 34, Сентандреја 247, Српски Ковин 36, Стони Београд 56, Трнава 4, Чобанац 97, Сигетшиг 243, Јегра 16, Велика Кањижа 3. Укупно: 2.957. У Мохачком протопрезвитерату стање је било следеће: Баја 52, Батосек 77, Доња Нана 40, Борјад 129, Поча 36, Бремен 146, Илочац 70, Велики Будимир 106, Вемен 102, Липова 170, Безедек 44, Литоба 101, Ланчуг 66, Мађар-

[741] АСПЕБ, Српски интернирци 1915–1941, извештај проте Радивоја Бикара.

боја 75, Вилањ 87, Мајш 131, Медина 147, Рацкозар -, Мохол 320, Печвар -, Рацмечка 33, Сигетвар 1, Рацтитош 76, Шарок 151, Ивандарда -, Шиклуш 33, Шумберак 245, Рацгарчин 38, Сантово 354, Дунасечуј 246. Укупан број: 3.076.

У Сегединском среском начелништву број места је био мањи са већим бројем становника: Сегедин 278, Сириг 350, Деска 322, Н. Сент Иван, 178, Мађарски Чанад 282, Батања 1.932, укупан број: 3.342. У Дарђанском (Дарда, данас Република Хрватска) среском намесништву број становника био је следећи: Дарда 1.889, Болман 958, Бели Манастир 556, Јагодњак 1073, Књ. Виногради 772, Брањина 830, Поповац 651. Укупан број душа: 6.729. Коначан и укупан број српских душа у Будимској епархији 17/30. маја 1928. био је 16.104.[742]

Што се тиче духовног живота у Будимској епархији 1924–1928, у својим посланцама владика Георгије Зубковић се махом бавио питањима из теолошке сфере Христовог рођења, Богородичиног живота, позивао је на мир, смирење, праштање, а осуђивао гордост, лакомисленост. Посланице одишу хришћанским начелима, без превеликих алузија на актуелна политичка дешавања. Зубковић указује на мањак толеранције међу људима, подсећа да бити образован не значи да се не мора ићи у цркву, позива да родитељи што чешће децу доводе у цркву, да се не крштава и не венчава без црквеног благослова. Током 1924, владика Георгије је путовао у Краљевину СХС, где је присуствовао устоличењу патријарха Димитрија у Пећкој патријаршији (26–27. августа 1924) и учествовао на светој литургији тим поводом. Исте године дат је канонски отпуст свештеницима Јовану Бешлићу, Лазару Шевићу, Душану Замуровићу и Симеону Прекраснову. Одликовани су Михаило Пандуровић и Стеван Ђурђевић. Рукоположени су јерођакон Тимотеј Николић, Светозар Ластић и Јанко Ћосић. Десило се и неколико промена места службовања свештеника. Током 1923–1924, владика Зубковић је осветио обновљени храм у манастиру Грабовцу и Успенски храм у Сентандреји, а током канонских визитација обишао Доњу Нану, Ловру, Чип, Адању, Бају, Сантово, Бату, Медину и Српски Ковин.[743] Владика је на заседању Светог архијерејског сабора 1925. био један од састављача посланице поводом 1600 година Никејског сабора. По години хиротоније Зубковић је био одмах иза пакрачког Мирона, темишварског Георгија и бококоторског Кирила. Током 1925. рукоположени су Стеван Вукадиновић, Никола Григоријевић и Алексеј Бабић, а умировљени Георгије Пилић и Владимир Белеслин. Преминули су Јанко Ђ. Ћосић и Георгије Голуб.[744] Прослава Св. Саве 1926. била је посебно велика и упечатљива. Углавном су били окупљени сви Срби из Будимпеште и околине, литургију је служио владика Зубковић уз саслужење прота Бикара, Чампрага и Недељковића, а колач је освећен

[742] Извештај Административног одбора, потписао Стеван Чампраг.
[743] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1924, 265–271, 338–339, 346–347.
[744] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1925, 133, 210–211, 290.

у просторијама Текелијанума. Касније је беседио Иван Поповић, управитељ Текелијанума, а организован је и низ манифестација. У епархији је било више премештаја свештеника и арондације парохије, које нису суштински утицале на свакодневни живот цркве. Корнел Маргаритовић је награђен правом ношења црвеног појаса за 15 година службе. Послати су извештаји са прославе Успења Богородице у Сентандреји[745] и освећења црквених звона у Калазу октобра 1926.[746]

На празник Св. Николе 1926, владика Зубковић је прославио 25 година од ступања у монашки чин. Тим поводом је служио у Саборном храму, а прослава је била скромна и тиха. Током године, унапређени су и Васа Хужвик, Славко Николић, Михаило Пандуровић и Лаврентије Томић. Учињено је поново више арондација. Такође, владика је служио за славу манастира Грабовац (празник Св. апостола Петра и Павла), а у беседи је позвао Србе да остану и опстану на својим огњиштима у тешким временима.[747] Током 1928. настављене су уобичајене црквене делатности, без већих трзавица. Владика је октобра 1928. присуствовао Сабору Српске православне цркве у Београду и Сремским Карловцима.[748]

Свети Синод је током маја 1929. писао председнику Министарског савета генералу Петру Живковићу о закону о Српској цркви који је требало да буде усвојен и који је публикован у новинама, са низом примедаба и низом замерки. Синод је сматрао да црква поред државних закона функционише и по канонима који се међусобно разликују и по садржини и по суштини. Они су сматрали да црква мора да има и слободу, и да је после обнове (уједињења) њен статус законски признат па је стога неопходно да се приликом доношења закона о цркви, она пита о одређеним тачкама везаним за њену делатност. Синод је био зачуђен да је министар-председник без питања и без консултације са црквом предложио одредбе које крше неке од црквених норми и нарушио власт цркве у њеним пословима. Као неке од проблема чланови Синода наводе да држава намерава да се преко Главне контроле и државног рачуноводства накелеми на црквену организацију и да на тај начин уведе дуализам у црквене послове. Синод је сматрао да би тако нецрквени кругови доминирали у управи црквених послова. Што се тиче задужбина, оне су део ингеренције цркве, сматрали су у Синоду. Што се тиче финансија, епископат је сматрао да се цркви дефинитивно мора обезбедити законски минимум средстава. Што се пак тиче Богословског факултета, Синод је тражио више од пуког саслушања приликом постављања доцената и обавезно консултовање (договор) око наставног плана

[745] На светој литургији у Саборном храму у Сентандреји је рукоположен и др Милан Дакић, а 30. новембра / 13. децембра 1926. у истом храму и произведен за презвитера.

[746] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1926, 59–61, 85, 337, 363–365, 370.

[747] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1927, 77, 257–258, 270, 305.

[748] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1928, 129, 204–205, 304.

и програма. Синод је категорички захтевао да, што се тиче уређења епархија, црква буде питана, јер је црквена организација њено вековно право и ингеренција. Такође, као највећа верска заједница у Краљевини, Српска црква је тражила да добије могућност да се пита о законима који се ње тичу. Потписници меморандума су били патријарх Димитрије Павловић, митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић, епископ темишварски Георгије Летић и епископ нишки Доситеј.[749]

У међувремену, у епархији је прота Чампраг унапређен у заменика председника Конзисторије. Владика Георгије је служио поново у Калазу (октобар 1928) уз присуство великог броја верника и свештеника. Саслуживали су свештеници Корнел Маргаритовић, Душан Вујичић и Васа Хужвик.[750] На изборима за српског патријарха 12. априла 1930, када је изабран скопски митрополит Варнава Росић, присуствовао је и владика Зубковић.[751] Нову 1930. владици Георгију је честитао епископ бачки Иринеј Ћирић. Владици Зубковићу писмима су се обратили и епископ темишварски Георгије Летић, умировљени митрополит зворничко-тузлански и епископ вршачки Иларион Радонић, махом са жељама доброг здравља, успеха и очување Будимске епархије. Током године, јеромонах Фирмилијан Крезић упокојио се у Грабовцу (у 59. години живота, 37. години монашког), а на његово место је постављен јеромонах Теофан Радић. Током 1930. преминуо је и Георгије Голуб, др Милан Дакић је именован за пароха у Ловри, а унапређен је јерej Душан Вујичић. Владика Георгије присуствовао је седници Сабора 2/15. октобра 1930.[752]

У Божићној посланици 1931, владика Зубковић пише о Христу и његовом страдању, и Христовој жељи да буде од помоћи људском роду, наводећи као лош пример људе који немају карактер и који лутају у својим мислима и делима. Он наводи да су среброљубље и охолост често главне слабости, док су праштање и молба за опрост греха врло ретки. Владика је у тешким временима позивао на Св. Саву и на његов пример, наводећи да се не могу служити два господара! Он наводи да то није могуће нити је потребно, да се закони морају поштовати, а да сви они који не поштују закон служе не Богу већ Мамону. Владика је позивао на смерност, на избегавање гордости и на опраштање.[753] Посебно је интересантно што се став Синода СПЦ о унутрашњем решавању црквених питања у Краљевини Југославији, у суштини, није круцијално разликовао од проблема које је имао Синод Карловачке митрополије. Управа световњака у цркви, проблеми црквених финансија, затим питање организа-

[749] О одлуци и жалби Синода информисан је и писменим путем владика Георгије Зубковић.

[750] *Гласник Српске православне патријаршије*,1929, 66, 77–78,

[751] *Политика*, 13. април 1930; *Време*, 13–14. април 1930.

[752] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1930, 177–178, 307, 317.

[753] АСПЕБ, ЕД, 1931, бр. 360.

ције парохија, епархија, грађанског брака, црквених школа нису били једноставни за решавање ни у новој држави.[754] Генерално, Зубковићеве посланице 1929–1934. одишу искључиво духом хришћанства. Нема помињања свакодневних политичких дешавања, трзавица, нити указивања на проблеме у којима се црква налази. Његова потреба да опширно анализира Христов живот посебно је дошла до изражаја у редовима ових посланица. Често се обраћао свештеницима и пред почетак поста, дајући им упутства о причешћивању и исповедању верника (1930–1931). Током 1930, послат је опширан циркулар подручном свештенству, у коме се наглашава потреба подржавања школовања деце, али и њиховог доласка у цркве, где би изучавали верску наставу. Он је захтевао од свештеника да разговарају са српским народом а од учитеља да га подучавају. Зубковић је жалио што је алкохолизам код омладине узео маха и што се не иде редовно у школу и цркву. Он је опомињао свештенике да редовно морају да беседе у црквама, служе литургије, исповедају и причешћују народ.[755] Током 1931, владика Зубковић је рукоположио Чедомира Шулца за ђакона, а потом и за презвитера. Свештеник Урош Мађаревић добио је канонски отпуст из епархије. Владика Георгије је присуствовао и седницама Сабора септембра 1931.[756]

Пошто је Српска црква годину 1934. прогласила покајном годином, том приликом је владика слао више својих упутстава како се обележава покајна година и шта она представља. Његова објашњења су дуга и махом позивају на смиреност и покајање насупрот греху, гордости, овоземаљским ужицима и обавезују на причешћивање и чешће одласке на литургије и у цркве. У Божићној посланици помињани су греси овога света, али без конкретне назнаке на убиство краља Александра Карађорђевића 9. октобра 1934. у Марсељу. Божићна посланица 1935. махом говори о теолошким аспектима Божића и духовној сфери свакодневног живота. Актуелна питања и теме из живота Срба у Мађарској нису помињани.[757] Током година 1932–1934, владика је редовно долазио на седнице Сабора, где је више пута активно учествовао у решавању важнијих текућих црквених питања. Није био члан Синода из објективних политичких разлога.

Током 1936, стигла је одлука Синода да се мора водити евиденција о свештеницима, да се формирају кондуит-листе, на основу којих ће се табеларно пратити рад сваког свештеника у епархији. Владика Георгије је врло одговор-

[754] Упоредити са проблемима доношења Устројства из 1875, Јединственог статута 1892, 1897, Устројства Синода 1897, 1911, Манастирске уредбе 1908. (Горан Васин, *Сабори раскола, српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, 539–639).

[755] У списима смо пронашли и више посланица патријарха Димитрија (1922–1927) и патријарха Варнаве (1932–1933), које је Зубковић темељно читао, бележио и коментарисао.

[756] *Гласник Српске православне патријаршије*, 1931, 229, 258, 284–285.

[757] АСПЕБ, Посланице; АСПЕБ, ЕД, 1936, бр. 234 (април 1938). О односима Мађарске са Краљевином Југославијом у овом важном периоду међуратне историје и многим нерешеним проблемима видети: Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941*, Beograd 1976.

но приступио овом послу и он је обављан сваке године без обзира на околности све до 1944. Стање у Будимској епархији 1. јула 1936. било је следеће. У Будимском протопрезвитерату служили су: Корнел Маргаритовић (Помаз), Светозар М. Недељков (Ловра), Радивој Бикар (Пешта), Иван Јакшић (Бата), Васа Хужвик (Сентандреја), Константин Јорговић (Чип). У Мохачком протопрезвитерату: Чедомир Р. Шулц (Липова), Светозар Ластић (Мађарбоја), Никола Пајић (Мохач). У Сегединском намесништву су били следећи свештеници: Михаило Пандуровић (Батања), Милан Грунчић (Сегедин), Вељко Гедошев (Сириг). Оцене су дате током 1938. Карактеристике су дате на основу односа према верницима, црквеној служби, појању, евентуалним црквеним казнама и начину обављања црквеноадминистративне дужности.[758]

Смрт патријарха Варнаве Росића поново је довела владику Георгија у Београд. Потресне слике смрти српског патријарха Варнаве, описи његових последњих дана, припреме за сахрану и сахрана били су главна тема писања београдске штампе.[759] Владика Зубковић је служио са архијерејима заупокојену литургију у Саборној цркви у Београду, а потом и опело покојном патријарху Варнави.[760] Месеци после смрти патријарха Варнаве у Будимској епархији прошли су мирно. Приликом избора за српског патријарха 21. фебруара 1938, владика будимски Георгије, иако није присуствовао Сабору, добио је велики број гласова. Патријарх Гаврило Дожић је добио 50 гласова, а иза њега је био владика Георгије са 27 гласова.[761] На тај начин су архијереји српске цркве исказали велико признање будимском владици, који је добио више гласова од познатих епископа свог времена митрополита загребачког Доситеја, митрополита дабробосанског Петра Зимоњића и владике жичког Николаја Велимировића.[762]

Током 1938. митрополит Евлогије из Васељенске патријаршије (архиепископ Руске православне цркве у Европи и егзарх васељенског патријарха у Паризу) је обавестио Зубковића да је за новог руског свештеника у Будимпешти именован јеромонах Сергије. Владика је тражио пропратна акта да ли је митрополит Евлогије у вези са Синодом Руске заграничне цркве.[763] Митро-

[758] АСПЕБ, ЕД, 1905–1947, разна акта.

[759] Опширни извештаји: *Политика*, 24–31. 07. 1937; *Време* 25–30. 07. 1937.

[760] На сликама у литији приликом сахране патријарха Варнаве јасно се види владика Зубковић.

[761] Вид. опширније: Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 3, Београд 1991; Радмила Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило Дожић*, Београд 2011, 311–316; *Политика*, 22. 02. 1938; *Политика*, 23. 02. 1938.

[762] Владика жички Николај Велимировић је послао још током 1937. владици будимском и примерке свог Жичког благовесника (*Жичка еванђељска делатност*, год 1937) са посветом у коме позива махом на молитве и опрост и подсећа на српске жртве током Великог рата као залог за очување државе и бољу будућност.

[763] АСПЕБ, Закарпатски Руси 1903–1944.

полит Руске заграничне цркве у Сремским Карловцима Атанасије јављао је Зубковићу да Евлогије није у вези са Синодом Руске цркве и да је самостално приступио Константинопољском патријархату, што не признаје Синод РЗПЦ.[764] Преписка је настављена и касније. С пролећа 1940. јеромонах Сергије је служио у капели у Будимпешти, жалећи што владика Зубковић није њега примио и прихватио, тражећи од њега благослов и препоручујући му се за даљу сарадњу.[765]

За Божић 1938, владика Зубковић је упозоравао на опасности и страхоте рата који предстоји и у који свет јуриша, чак ни две деценије после великог страдања 1914–1918. Прилично забринут, он позива на разум и смирење, страхујући сасвим очигледно од нових погрома који би уследили и лошег положаја у коме би се нашла српска заједница у Мађарској.[766] Сличне речи одзвањају посланицом за Божић 1939. Владика је забринут да због рата који бесни ускоро могу да настану нове неприлике и нови проблеми и да ако рата нема у једној држави, не значи да се он на њу не може проширити. Он је врло забринуто гледао у будућност и позивао Србе да се оставе међусобних свађа, јер долази време у коме ће велики одлучивати поново о малима, а то време Срби морају спремни дочекати.[767]

Владици Георгију Зубковићу често је писао и епископ мукачевско-прјешовски Владимир, честитајући му празнике и желећи му добро здравље.[768] Он је слао Зубковићу и новинске чланке о својим иступима при друштву *Царски весник*, где је причао о односу цара Николаја Романова са Србима.[769] Почетком 1940, Зубковић је обавестио епископа Владимира о случају јеромонаха Сергија, упозоравајући на њега. Преписка је настављена 1940. Епископ Владимир се жалио Зубковићу да се на њега врши притисак и да је формирање Мађарске православне цркве врло близу. Именовао је извесног Јанића и Милана Дакића како воде главну реч, и како њега као епископа нико ништа не пита. Стање у Мункачеву је описао као врло лоше и критично.[770] Будимски владика му је

764 Исто, 12. октобра 1938.

765 АСПЕБ, ЕД, 1940, бр. 119 (у прилогу и кондуит јеромонаха Сергија).

766 АСПЕБ, ЕД, 1938, бр. 410.

767 АСПЕБ, ЕД, 1939, бр. 365

768 Епископ Владимир Рајић, родом из Ужица (1881), богословско образовање стекао је на Московској духовној академији. После рата радио је у више места као учитељ, а у Београд 1922–1938. Замонашио га је и рукоположио патријарх Варнава маја 1937. Следеће године је изабран и хиротонисан за епископа мукачевско-прјашевског. Из епархије су га 1941. протерале мађарске власти. Током 1943. борави у Београду. После Другог светског рата, од 1947. је управљао Рашко-призренском епархијом (којом је и администрирао од 1945, после смрти владике Серафима), све до смрти 1956. Кратко је администрирао и Митрополијом црногорском, 1946–1947. По извештајима патријарха Павла, на гробу владике Владимира у Призрену поразбијане су порцеланске слике а споменик је оскрнављен.

769 АСПЕБ, Закарпатски Руси 1903–1944.

770 Исто, писмо 3/16. маја 1940.

одговарао да ће по референту Јовану Солки послати списе професора Троицког о уређењу цркве, устав и спис о уређењу епархија, и папире о прикључењу Закарпатске цркве који су били на снази пре прикључења Закарпатја мађарској држави.[771] У јесен 1940, повели су се разговори у Београду о стању православне цркве у Мађарској због великог броја Румуна и Украјинаца у Мађарској. Постајало је горуће питање јурисдикције, о чему је министар Балинт Хоман обавестио будимског владику, а овај епископа Владимира. Сусрет владике Владимира и Балинта Хомана најбоље илуструје постојеће стање. Хоман је тврдио да српска црква нема ингеренције над тим питањем. Да је реч о Карловачкој митрополији, ствар би била другачија. Овако, мађарска држава сарађује са Румунском црквом и Цариградском црквом (архимандрит Саватије). Такође је речено да док је владика Георгије жив, он је српски владика у Мађарској, али после његове смрти мађарска држава ће решавати то питање у складу са својим интересима.[772] Притисци су настављени и даље да се потпуно призна мађарска православна црква, а свештенике су врбовале државне власти и њени повереници. Владици Владимиру је јасно стављено до знања да ће се написати нови устав за православну цркву у Мађарској и да ће сва питања решити Румунска, Цариградска и Српска црква. Одређени број свештеника се јављао владици Зубковићу са намером да пређу под његову јурисдикцију, пошто је две трећине свештеника епархије пришло Мађарској цркви са средиштем у Сегедину.[773] Прота Бикар је детаљно известио о стању везаном за Мађарску цркву, пишући о дешавањима у Закарпатју, апострофирајући државу као главног организатора а Милана Дакића и Михаила Попова као кључне људе за раскол. Бикар је навео све податке о преузимању црквене имовине, потенцијалним епископима и њиховим хиротонијама и великим проблемима који могу да се створе и у Будимској епархији.[774]

Детаљан извештај о овоме Синоду и патријарху Гаврилу Дожићу поднео је владика Георгије Зубковић. Његов извештај представља прворазредни извор за схватање тешке проблематике и става Српске цркве када је у питању формирање Мађарске православне цркве. Јасна мађарска државна политика да се само влада и државне институције могу и морају питати у црквеним пословима није била новина. У периоду од Нагодбе (1867), а посебно од 1890, овакво стање било је свакодневица. Први наговештаји формирања Мађарске православне цркве у служби мађарске државне идеје јавили су се још у првим годинама архипастирског рада владике Георгија Зубковића. Ранији покушаји да се приволи патријарх Лукијан Богдановић да средиште патријаршије премести у Будимпешту такође су имали исти циљ. Богослужење на мађарском и свеште-

[771] Исто, писмо 8/21. маја 1940.
[772] Исто, писмо 8/21. новембра 1940.
[773] Исто, писмо, 28. новембра 1940.
[774] Исто, писмо Бикара, 8/21. децембра 1940.

ници лојални мађарској државној идеји једног политичког народа сасвим би били у служби националне и црквене асимилације. Владика Зубковић је био више него свестан ове ситуације, која је отежавала његов и иначе тежак положај у Мађарској. Стога се његов елаборат Синоду мора анализирати као постулат одбране интереса Српске православне цркве у Мађарској.

У уводном делу дописа Синоду владика Зубковић је детаљно навео стање у својој епархији и шире у Мађарској, што се тиче положаја православних. Он је апеловао да се у првој половини 1941. нађе решење за овај проблем, како би се он решио на Сабору током друге половине 1941. Зубковић је тражио да епископи бачки Иринеј и Викентије добро проуче материјал из 1932. (који је предат и Сабору 28. новембра 1940), и да се на преговорима појаве оба епископа и епископ Владимир. Он је упозоравао на изазивачки став министра културе Балинта Хомана, који тежи да одузме део јурисдикције будимског епископа, као што је учињено у Мукачевско-прјашовској епархији. Мађарска влада је подржавала др Дорослаија Михаља (горе нав. Дакића), др Руска Јаноша и руске емигранте Евгенија Јакуба и Михаила Попова (кандидата за епископа), који су ангажовани на стварању Мађарске православне цркве. Сем њих, ту су и чешки архиепископ (наметнути) Саватије (Антон Хајнрих Врабец), потом саветник Фекете и срески начелник Банда, који чине све да униште углед и јурисдикцију Будимске епархије у Мађарској. Српска православна црква не може и не сме да ово прихвати као основу за преговоре, по Зубковићевом мишљењу, јер су Угарска влада и министар Балинт већ учинили доста на изазивању конфликта и рушењу канонског поретка. Сви меродавни морају бити обавештени да Српска православна црква може да преговара са Угарском владом, али без учешћа Цариградске патријаршије. Мора се сарађивати са Румунском патријаршијом, пошто су прикључене 3 епархије са 400.000 верника. Тзв. архиепископ Саватије је преузео управу над делом Мукачевске епархије и уз помоћ Михаила Попова и др Дорослаија (са среским начелницима и жандармима) присиљавају свештенике да промене црквену јурисдикцију. Они тврде да се владика Владимир, који је дошао у Београд на Сабор, више неће враћати. Зубковић је тражио од министра Хомана да обустави „роварење" др Дорослаија и да групи од 40 свештеника који нису пришли Мађарској православној цркви исплати додатке. На Св. Николу он је позван у Министарство културе, где му је државни секретар Фаји ставио до знања да су интервенција и тон писма најоштрије одбијени. Владика је одговорио да чини све напоре (баш као и Патријаршија у Београду) да се неспоразуми превазиђу, али да му је дужност да интервенише против насиља које се спроводи од села до села помоћу жандарма и среских начелника. Даље је Зубковић наглашавао да се владика Владимир изјашњавао да ће напустити епархију и држао се врло пасивно, чиме је придобио министра Хомана и захваљујући кукавичлуку Малоруса (испребија их жандарм, а они му љубе руку и захваљују што их је довео у

ред), стање се не може решити повољно по интересе СПЦ. Он је искрено тврдио да више не може да чини ништа док надлежни архијерej Владимир седи скрштених руку и мора сам да се жали Угарској влади. Зубковић је енергично затражио да Владимир мора јасно да се огради од архиепископа Саватија и његових свештеника и да тражи од државе да се проблем даље решава у складу са канонима и законима. Зубковић је молио Сабор и патријарха да се код министра спољних послова, где се иначе очекује долазак мађарске делегације, заузму да се акција Балинта Хомана прекине.[775]

Владика Владимир је из Мункачева писао Зубковићу 18. фебруара 1941. због случаја архимадрита Саватија који у Будимпешти лобира да буде хиротонисан за епископа, чак и митрополита, и већ је рукополагао свештенике и покушава да дође на место владике Владимира.[776] У подужем писму, он је описивао невоље са Дорослаијем (Миланом Дакићем, бившим парохом сегединским, помађарено Дорослаи) и архимандритом Саватијем који рукополаже свештенике и прави проблеме по селима паросима који су остали под окриљем СПЦ. Епископ Владимир је одбио оптужбу да је пасиван и навео више примера своје активности у надлежним министарствима.[777] Владика зворничко-тузлански Нектарије је као члан Св. Синода јавио Зубковићу и патријарху Гаврилу Дожићу да је од посланика у Будимпешти Рашића сазнао да је разговарао са министром-председником Телекијем и да је од њега добио уверавања да се Балинт Хоман више неће ангажовати на рушењу СПЦ и да ће се ствар решити преговорима.[778] Синод је обавестио Зубковића (14. марта 1941) да су интервенисали код РЗПЦ против Михаила Попова да се санкционише његово антиканонско деловање.[779] Ипак, 1. априла др Михаило Попов је известио владику Георгија Зубковића да је именован за администратора Мађарске и Русинске православне цркве (сачуван и препис из часописа *Pester Lloyd*, 20. април 1941). Тако се током 1942–1943. наставио притисак на Зубковића и Српску цркву, иако је у јавности представљано да је главни оквир рада Мађарске цркве помоћ по болницама, разговор са рањеницима и јачање морала угарске војске и нације. У том смислу је предњачио Дорослаи. Извештај о смрти Михаља Дорослаија 19. јануара 1944, и његовој сахрани неколико дана касније, поднео је свештеник из Мађарчанада, уз опис опела, болести и задњих дана покојника.

---

[775] АСПЕБ, ЕД, бр. 15/ 1941.

[776] Исто, писмо владике Владимира, 18. фебруар 1941.

[777] Исто.

[778] АСПЕБ, ЕД, бр. 30/ 1941, извештај владике Нектарија Круља, члана Св. Синода, 5. фебруар 1941.

[779] АСПЕБ, ЕД, бр. 38/1941, извештај владике нишког Јована Илића, члана Св. Синода, 14. март 1941.

Опело је извршио Попов, уз саслужење 2 свештеника и присуство 10 официра. Сахрањен је у породичну гробницу, а живео је 42 године.[780]

Од Априлског рата 1941, Будимска епархија и владика Георгије поново су се нашли у већ виђеној ситуацији и неприлици (као и 1914–1918). Тензије, притисак, надзор државних власти поново су били као тег над Будимском епархијом. Интернирања, ратни немети, финансијска криза, епархију поново доводе на руб опстанка. Још током војних операција на територији Краљевине Југославије стизале су вести о несталим лицима или свештеницима са територије епархије. Јереј Милош Апић из Сантова је јављао епископу Георгију (27. марта / 9. априла 1941) да су њему и делу његових верника одузети радиоапарати и да је групу од 6 верника (старијих и млађих) ухапсила жандармерија и одвела у Бају. Он је молио надлежног епископа да ургира код државних власти да ухапшени буду што пре пуштени.[781] Јереј Милош Апић је свега неколико дана касније трагично завршио свој живот. Он је најпре позван 10. априла 1941. да се пресели у школску зграду. Већ 12. априла жандармерија је одвела оца Милоша у непознатом правцу. Његово тело је 25. априла вода избацила у Дунавцу који се код Мохача улива у Дунав. У Мохачу је извршена обдукција и јереја Милоша Апића је јеромонах Алексеј сахранио 27. априла 1941. у 8 сати увече. Обдукција је показала да су му руке и ноге биле поломљене и да је стрељан из револвера калибра 8 мм: један метак је остао заглављен у језику, док је други прошао кроз потиљак. Извештај је поднео Васа Хужвик 16/29. априла 1941.[782] Мало касније Хужвик је установио и следеће: да је Апића пријавио Иштван Фридрих, власник биоскопа у Сантову. Свештеника Апића ликвидирао је Александар/Габор Горетић, помађарени Буњевац. Апићу су поломљене руке и ноге, одбијени су му бубрези и искидана му је брада.[783] Владика је молио министра-председника Ласла Бардошија, министра просвете и министра унутрашњих послова да се починиоци ухапсе и изведу пред суд.[784]

Јереј Лазар Поповић из Липове писао је Зубковићу да је народ узнемирен, али да је стање мирно. Породицу је послао у Ерд. Он је наглашавао да ће наставити да обавља службу у цркви, сем у случају да власти нареде евакуацију читавог места (писмо 8. априла 1941).[785] Мало касније отац Лазар је ухапшен и

---

[780] АСПЕБ, Закарпатски Руси 1903–1944, извештај о смрти и сахрани Михаља Дорослаија.

[781] АСПЕБ, ЕД, бр. 39/ 1941. Следи одговор епископа од 2/15. априла 1941. да је ургирао код министра да се што пре ослободе интернирани.

[782] АСПЕБ, Српски интернирци 1915–1941, извештај Васе Хужвика о смрти јереја Милоша Апића.

[783] АСПЕБ, ЕД, бр. 161/ 1941 (27. јул / 9. август 1941).

[784] О уласку мађарске војске на територију Краљевине Југославије, и односу према цивилима, окупацији видети опширније: Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Novi Sad 1996, као и текст истог аутора у монографији *Историја Мађара*, Београд 2002 /коаутори Петер Рокаи, Золтан Ђере и Тибор Пал.

[785] АСПЕБ, Српски интернирци 1915–1941, писмо Лазара Поповића.

одведен најпре у Пешту, а затим у Мишколц са групом Срба. У воз су укрцани на станици Келенфолд. Писмо је послала Милица Геван из Ерда (7. маја 1941). Даље вести о свештенику Поповићу су сведочиле да је ухапшен са групом Јевреја и да је интерниран, спава на слами и лоше је. Део интернираних Срба са оцем Лазаром оптужени су да су шпијуни.

Из Батање су стизале вести да су прота Михајло Пандуровић, учитељ Ђура Пандуровић и Коста Рацков, Петар Весенарић, Милан Ђорђевић, Милан Бељац, Арса Лудаић позвани у војни логор у Дебрецин 1. маја 1941. Поменути се нису јавили неколико дана, па је извештен епископ. Син проте Пандуровића богослов Борисав Пандуровић је ухапшен одмах по повратку у Батању (као војник југословенске војске). Прота Михајло Пандуровић је јавио надлежном епископу да су после неколико месеци тамновања пуштени својим кућама. Ипак, неколицина је још била у затвору. Пандуровић је молио Зубковића да ургира за њихово пуштање пошто им кривица није доказана.[786] Министарство унутрашњих послова је на ургирање Зубковића пустило окривљене.[787]

Владици је јављено да су на Васкрс ухапшени свештеник Славко Николић (пуштен на интервенцију), да је парох беломанастирски Петровић свирепо убијен и бачен у Карашицу, а да је пронађен случајно, јер му се мантија закачила за дрот. Нестали су и појац Стеван Бачванин и Коста Радић. Обојица су били припадници четничке организације, али изразито мирни људи. Нестали су и Душан Михајловић, Цветко Татарин из Јагодњака и Петар Петловац из Дарде.

Током јесени 1941. ухапшен је и јеромонах Софронијe Живковић и заточен у Киштарчи. Јерej Душан Вујичић, који је посетио Живковића, сазнао је да поменути може бити само протеран у Србију и да се никако не може задржавати више у Мађарској, а да о повратку у парохију нема ни говора. Живковић је изјавио да би радије био протеран него остао у Киштарчи.[788] На интервенцију владике Зубковића и молбу адвоката јерej Душан Вујичић је проследио молбу Софронија Живковића да се врати у парохију у Бремен под полицијским надзором, ако не може другачије. Изгледи за позитивно решење, по Вујичићевом ставу, нису били лоши.[789] Сем наведних још су интернирани и јерej Никола Пајић из Мохача, Милан Ристовић, учитељ из Мохача, јерej Милан Грујичић из Сегедина и студент теологије Борисав Пандуровић. Ухапшено је још око 70 Срба који су интернирани у разним логорима, а највећи број у Мишколцу. За све поменуте владика је писао министру-председнику Ласлу Бардошију да буду пуштени.

---

[786] АСПЕБ, ЕД, бр. 23/ 1942, писмо Михајла Пандуровића, 12/24. фебруар 1942.
[787] Исто, бр. 31/ 1942, 6. март 1942.
[788] Исто, извештај јереја Душана Вујичића, 19. октобра / 1. новембра 1941.
[789] Исто, писмо Душана Вујичића, 11/24. јануара 1942.

У поверљивом писму свештенству Будимске епархије за Духове 1941, владика Зубковић се осврнуо на стање и статус цркве кроз векове наглашавајући да се тај и такав статус мора одржати и у наредном периоду. Мора се још јаче и још више радити да се очува и унапреди постојеће, али и да се пастирска служба врши још одговорније, са још већим самопрегором, самопожртвовањем. Он је позвао на очување црквене заједнице, на јачање црквеног духа, на пажњу према сугрђанима, државним институцијама и самој цркви. У Божићним посланицама 1942–1944, владика је детаљно објашњавао поуке из Христовог живота, али и позивао на трпељивост, рад, уздржаност, мудрост, пожртвовање према породици и према другима. Његови ставови да се породица мора очувати и да је тешко ратно време искушење за све, али да се радом и истрајношћу све може савладати, мотив је свих наведених посланица.[790]

Будимска епархија сачувана је и после Другог светског рата махом захваљујући смирености надлежног владике и трпељивог односа мађарске владе према епископу Зубковићу. Страдања, прогони, ликвидације, паљење цркава, убиства епископа и свештеника, као што се дешавало на територији НДХ, није било, али су епархију задесили већи проблеми него у Првом рату. Рације у Новом Саду и Шајкашкој, интернације и хапшења, која су се дешавала широм Бачке, избегнути су у мањој мери. Ипак, крај Другог светског рата није суштински мењао положај владике Георгија. Нове власти су се изразито непријатељски, и национално и идеолошки, односиле према владици. Рушење Саборне цркве у Будиму ишло је у прилог тој чињеници. После Другог светског рата име владике будимског Георгија Зубковића углавном се није појављивало на посланицама патријарха Гаврила Дожића (1945, 1946, 1949). Посланице су прилично драматичне, говоре о ужасима страдања Срба у Другом светском рату, али и потреби да се чувају светиње српског народа. Посебно се истичу брак, слава, одласци на литургије и сл. Патријарх Гаврило је позивао владику Зубковића на заседања Светог архијерејског сабора 1946, 1947, 1948, 1949, али потешкоћа је била са пасошем будимског владике. У извештају за 1947, који је направљен као интерни документ, стоји да постоје тешкоће у функционисању епархије и да се чине велики напори да се очува црквена имовина. Учињено је све да се спречи формирање егзархије Мађарске православне цркве под јурисдикцијом Московске патријаршије. Редовно су чињене канонске визите по епархији.[791] Владика се маја 1949. обратио Сабору и нагласио да још увек није добио пасош и поред свих настојања да га што пре добије.[792]

---

[790] АСПЕБ, Епископ Георгије Зубковић, посланице, концепти посланица.

[791] АСПЕБ, Епископ Георгије Зубковић, лични предмети, извештаји.

[792] Владици Зубковићу су из године у годину чињене сметње приликом његових настојања да напусти Мађарску и оде на седнице Сабора у Београд. Проблем се посебно заоштрио после резолуције ИБ 1948. Владика и свештенство су били под сталним полицијским надзором и присмотром.

Владика Георгије Зубковић је преминуо 11. априла 1951, после дуге и тешке болести. Сахрањен је на православном делу гробља (16. априла 1951), а 23. октобра, после ексхумације, сахрањен је у гробници Саборног храма у Сентандреји. Многобројна саучешћа су стигла у средиште епархије са једном поруком – владика је био ревностан човек и пожртвован, епархијом је управљао уз велике муке. Незадовољство свештенства због недостојног првог укопа владике Георгија је резултирало сталним молбама да се епископ сахрани како доликује заслужном архијереју. До тога је на крају и дошло, без учешћа владика или свештеника са територије Југославије. Владика Зубковић је управљао Будимском епархијом у врло тешком периоду њене историје, током оба светска рата 1914–1918. и 1941–1945. Знатну штету коју је епархија доживела у ова два рата било је тешко надокнадити. Процес исељавања Срба из Мађарске после 1919. посебно је погодио епархију због малог броја верника. Ипак, својим огромним ангажовањем владика Зубковић је успевао да обнови и спасе што се спасити могло. О великом угледу који је имао као архијерej сведочи и чињеница да је на изборима за српског патријарха 1938. добио велики број гласова. Други светски рат посебно је био тежак за Будимску епархију. Велики притисак који је трпео српски народ под окупацијом, те познати догађаји из Рације 1942, утицали су и на пасивизацију црквеног живота у Будимској епархији. Рушење Саборног храма у Будиму најпре током борби у јесен 1944, а потом потпуно од мађарско-совјетских власти, само је део слике страдања храмова у ратном и поратном периоду. Владици Зубковићу до краја живота 1951. фактички је било онемогућено да долази у Југославију. Обнова црквеног живота и Будимске епархије почела је лаганим током седамдесетих година, а интензивније од краја осамдесетих година XX века. Будимска епархија данас је у историјском и духовном погледу важан део наслеђа Српске цркве.

ПОСЛЕРАТНЕ ТЕГОБЕ И ДУХОВНА ОБНОВА – БУДИМСКА ЕПАРХИЈА И ЊЕНА ИСТОРИЈСКА УЛОГА

После смрти владике Зубковића питање избора новог будимског епископа било је тешко и компликовано из више разлога. Несрећено стање у Српској цркви настало смрћу патријарха Гаврила, притисак државних власти на патријарха Викентија, лоши односи мађарских и југословенских власти чинили су ово питање готово немогућим за решавање. Смрт патријарха Гаврила Дожића 8. маја 195. додатно је отежавала функционисање цркве. Избор патријарха Викентија Проданова који је протекао под притиском врха државе и притисцима на епископе и вернике обележио је и наредних неколико година.[793] За администратора Будимске епархије најпре је именован епископ Герман Ђорић. У посланицама патријарха Викентија епископ будимски Герман наведен је и формално (1953, 1955). Познато је да у том периоду владика Герман није посетио Будимску епархију, тако да је црквени живот у њој био препуштен свештеницима и био је релативно пасивизиран. Избором Германа Ђорића за епископа жичког (1956) администрирање Будимском епархијом је преузео патријарх Викентије.[794] Свештеник Душан Вујичић је 1958. у опширном писму Синоду затражио избор проте Милоша Ердељана за епископа будимског и детаљно објаснио стање у епархији (60 храмова, 7.000 верника, 15 свештеника).

[793] Патријарх Викентије Проданов био је родом из Бачког Петровог Села (1890). Школу је завршио у родном месту, а потом гимназију у Новом Саду и богословију у Сремским Карловцима. Замонашен је у манастиру Бездин 1917. Владика бачки Митрофан Шевић га је више пута предлагао за придворног монаха, као талентованог и образованог. Секретар фондова Карловачке митрополије је био 1921–1923. Историју је дипломирао 1929. Уређивао је знаменити историјски часопис *ГИДНС* 1930–1934. Главни секретар Св. Синода је постао 1932, викарни владика марчански 1936. Хиротонисао га је патријарх Варнава Росић. За владику злетовско-струмичког је именован 1939, а охридског 1940. Бугари су га протерали из Штипа 1941. После рата је администрирао са више епархија. За патријарха је изабран 1950, а умро је од тровања 5. јула 1958, после супротстављања формирању Македонске цркве.

[794] Вељко Ђурић Мишина, *Герман Ђорић патријарх у обезбоженом времену*, књ. 1, Београд 2012, 420; Радмила Радић, *Државна власт и верске заједнице 1945–1970*, књ. 2, Београд 2002, 54–66.

Компликације у односима са државом и прогони митрополита црногорско-приморског Арсенија Брадваревића приморали су Сабор да га именује за митрополита/ епископа будимског 1960.[795] Митрополит Арсеније није посетио епархију. У посланицама патријарха Германа наводи се име будимског владике Арсенија Брадваревића (1960, 1961, 1963). После његове смрти, Синод је 10. децембра 1963. администрирање поверио патријарху Герману. Већ током 1961. патријарх је по повратку из Москве први пут посетио Будимску епархију (20–23. октобра). Он је детаљно упознат са лошим стањем у епархији, изузетно лошим положајем свештеника, тешкоћама са којима се сусрећу и свештеници и парохијани. Патријарх је већ 1961. интервенисао код руског патријарха Алексеја да се прекине са агитацијом на територији Будимске епархије. Викарни владика др Сава Вуковић и професор Милош Ердељан били су у посети Будимској епархији од 17. августа до 16. септембра 1964. Обојица су изнели став да су свештеници у тешком стању, да цркве пропадају и да је велико културно благо Српске цркве похрањено у црквама и манастирима епархије и да се о томе мора водити рачуна. Елаборат владике Саве о овом питању је био децидан: питање епископа мора се решити брзо и ефикасно, мора се заштити црквена имовина и мора се побољшати стање свештеника. У низу међудржавних преговора 1965–1968, на нивоу комисија причало се о потреби јачања свештеника на територији епархија, што је захтевао и патријарх Герман. Мађарске власти су за новог владику предложиле проту Чедомира Шулца, али је он 1968. одбио предлог због лошег материјалног стања у епархији. Током 1969, патријарх Герман је захвалио државним властима на материјалним средствима које је црква добила за унапређење живота у Будимској епархији. Патријарх Герман је 1971. ослобођен дужности администратора, и она је на његов предлог предата бачком епископу Никанору Иличићу.[796]

Владика Данило Крстић изабран је за епископа будимског 1984, формално је потврђен 1988. а устоличен у време патријарха српског Павла, 7. октобра 1991. Патријарх Павле је Будимску епархију посетио 1998. Од времена владике Данила Крстића интензивира се и обнавља живот у епархији. Признати теолог посебно

[795] Митрополит Арсеније Брадваревић родом је из Банатске Паланке (1883). Богословију у Карловцима је завршио 1908, а рукоположио га је владика вршачки Гаврило Змејановић. Обављао је читав низ свештеничких функција, од парохије до великог епархијског и црквеног суда. Правни факултет је завршио 1924. Као свештеник удовац је изабран за моравичког епископа 1940. Хиротонисао га је патријарх Гаврило. Од 1945. администрирао је са више епархија. За митрополита црногорско-приморског је изабран 1947. У Црној Гори је преживео велика понижења и прогоне, који кулминирају монтираним судским процесом 1954, када је осуђен на 11 година затвора. Робијао је у тешким условима 1954–1958, а потом интерниран у манастиру Озрен. У манастир Ваведење у Београд прелази 1960, када је именован за администратора Будимске епархије, пошто му је забрањен одлазак у Црну Гору. Умро је у манастиру Ваведење 1963, где је и сахрањен. (Радмила Радић, *Државна власт и верске заједнице 1945–1970*, књ. 2, 38–54; Велибор Џомић, *Страдање српске цркве од комуниста*, Цетиње 1999, 29–41).

[796] Вељко Ђурић Мишина, *Герман Ђорић патријарх у обезбоженом времену*, 421–434.

је обраћао пажњу на литургијски живот, али је и покренуто више иницијатива да се врати црквена имовина одузета после Другог светског рата. На првом месту, зграда Текелијанума. Полако, али сигурно, обнављао се и парохијски живот и почело се са обновом цркава. Сличним путем наставило се и у време владике Лукијана Пантелића (од 2002).[797] Обнова парохијских цркава, манастира Грабовац, завршетак обнове зграде Текелијанума, подизање цркве у Печују спадају у ред назначених делатности. Будимску епархију је 2015. званично посетио и српски патријарх Иринеј.

Тако је Будимска епископија преживела врло тешке периоде историје, више пута била је на рубу потпуне пропасти а обнављала се у свом сјају, који красе њени храмови и данас. Била је и остала северни српски светионик који баштини периоде страдања, сеоба, политичких притисака, али и велика уметничка достигнућа, сликарске и архитектонске домете од изузетног значаја, теолошку и просветну мисао која је омогућавала духовни развој народа, идеје које су одређивале српску историју. Катедру будимских епископа до данас је заузимало 28 архијереја, при чему је реч само о онима чија су нам имена позната, али број није коначан. Тројица међу њима (Виђентије Поповић Хаџилавић, Стефан Стратимировић и Лукијан Богдановић) су из Сентандреје прешла на митрополијско-патријаршијски трон у Сремским Карловцима, док је један (Стефан Станковић) био краће време будимски дијецезан, а касније, после управљања Бачком епархијом, и митрополит. Такође, двојица Будимаца и један Сентандрејац постала су епископи других епархија и потом митрополити – Виђентије Јовановић, Исаија Антоновић и Павле Ненадовић. Двојица епископа – Арсеније Стојковић и Георгије Зубковић, били су озбиљни кандидати за патријарха; Стојковић је на то место чак три пута биран, а избор му је поништаван. У време великих прозелитских притисака двојица њених епископа очувала су православну веру румунског становништва у Ердељу (Дионисије Новаковић и Софронije Кириловић).

Одлика Будимске епископије је била и та да су се у њој смењивали епископи који су се на трону задржавали кратко са онима чија је управа обележила читаву епоху не само епархије него историје Карловачке митрополије. На трону су најдуже била тројица: Дионисије Поповић 37, Георгије Зубковић 38 и Арсеније Стојковић 40 година. По дужини управљања епархијом за њима следи Василије Димитријевић са 20 година, док су остали то чинили знатно краће. Чак двојица архијереја нису на трону провела ни годину дана (Јустин Јовановић и Јеремија Мађаревић). Поред свега, епархија је дуго времена препуштана на администрирање. Током XVIII века у таквом стању је прошло 22 године, док је XX век био тежи у том погледу. У администрирању, без епископа или само формално са епископом који никада није успео да уђе у епархију, прошло је укупно 42 године.

[797] Владика Данило Крстић се упокојио 20. априла 2002. у Сентандреји и сахрањен је у манастиру Ваведење у Београду. Опело је служио патријарх Павле са више од 20 епископа Српске цркве.

О значају ове епископије сведоче и подаци колико је епископа потекло са њеног подручја, а тај број није мали. Поменућемо само оне који су оставили највише трага у српској историји: Сентандрејац Синесије Живановић, Будимци: Пахомије Кнежевић, Павле и Стефан Авакумовић.

Будимска епархија је током постојања мењала своје границе, од области која је обухватала Подунавље са Чепелским острвом, Будим, Пешту, Сентандреју, Стони Београд и поједина издвојена насеља на северозападу данашње Мађарске и југу Словачке, до области која се простирала западно од Дунава и линије која је ишла од Сентандреје према Балашћармату, а у време после Првог светског рата она је обухватила фактички све Србе на подручју Мађарске, изузев Сегедина. Ипак, њену окосницу је чинило Подунавље, простор око Пеште, Сентандреје, Будима и област жупаније Барања. Имала је до 1776. два манастира: Рацковин и Грабовац, који је преживео до данашњег времена. Како се мењала територија под Будимском епархијом, мењала се у њој и мрежа парохија, које су укрупњаване услед сталног смањивања броја верника, што је праћено смањивањем броја свештеника, а после Другог светског рата у целој епархији било их је свега петнаест. Они су после смрти владике Георгија Зубковића, услед немогућности да нови епископ резидира у Мађарској, очували српску цркву у тешким послератним временима и омогућили обнову епархије која се одвија и данас.

Срби су, крећући се између Хиландара на југу и Сентандреје на северу, показали велико умеће преживљавања, прилагођавања локалним приликама и очувања своје верске и етничке посебности. Идентитетска припадност православној српској цркви рубних етничких подручја сачувала је у тешким временима народ од многих притисака, католичких и унијатских, етнофилетистичких, политичких и атеистичких, што је све доприносило изградњи и формирању националне свести, испуњавању људске потребе припадности заједници. Промене које су се у том смислу одвијале на простору Будимске епископије речити су пример трајања једног народа, његових културних и политичких домета. Иза оваквих историјских процеса и судбоносних миграција остали су и данас споменици постојања једног народа далеко од његове матице или садашње државе.

Цркве и споменици за сваког појединца могу представљати другачији симбол, у њему може да се види музејски експонат, лепа слика, архитектура барока уклопљена у питому гостољубивост Сентандреје. За историчара они представљају непроцењиво благо и извор историописања којим покушава да се врати у време зидања цркава од тврдог материјала, док су они који су их зидали живели у лоше грађеним кућама, време верског или политичког притиска од којих је појединца чувала управо припадност тој цркви. Српска гробља из различитог периода, расута по Мађарској, привлаче пажњу малобројних појединаца и сведоче једину историју, време и процесе развоја народа. Све док ови споменици не нестану из свести људи, док постоји сећање на генерације које су стварале историју или на храмове којих више нема, сачуваће се и успомена на српску прошлост тамо где Срба има све мање.

Вићентије Поповић Хаџилавић
1708-1716.

Василије Димитријевић
1728-1748.

Дионисије Новаковић
1751-1767.

Арсеније Радивојевић
1770-1774.

Софроније Кириловић
1774-1781.

Стефан Стратимировић
1786-1790.

Дионисије Поповић
1791-1828.

Стефан Станковић
1829-1834.

Јустин Јовановић
1834.

Пантелејмон Живковић
1836-1839.

Арсеније Стојковић
1852-1892.

Платон Атанцковић
1839-1851.

Јеремија Мађаревић
1896.

Лукијан Богдановић
1897-1912.

Георгије Зубковић
1913-1951.

БРОЈ ПРАВОСЛАВНИХ ДОМОВА У БУДИМСКОЈ ЕПАРХИЈИ:

Место	Број српских домова			
	1755.[798]	1771/1772.[799]	1797.[800]	1905.[801]
Сентандреја	419	561	398	121
Збег	47	56	55	
Помаз	94	126	145	170
Калаз	60	86	103	89
Чобанац	37	54	67	70
Коморан	29	32	36	8
Ђур	9	7	10	1
Острогон	10	23	24	2
Будим	184	200	144	65
Пешта			85	
Бата	18	47	54	100
Чип	14	19	24	64
Ловра	27	28	40	144
Адоњ	113	и Даиа 33	33	2
Перката	6			
Алмаш	60	90	92	12
Пантелија	28	49	48	15
(Дуна)Фелдвар			26	4
Стони Београд	44	43	62	12
Српски Ковин	26	25	44	17
Трнава (Нађсомбат)			24	2 Србина
Балаш Ђармат			19	2
Вац			15	2 Србина
Кечкемет			17	12
(Рац)Козар	38	28	50	0
Каполна		55		
Толна			35	58
Медина	13			
Велика Нана	10			
Кеђ	20			
Сексард				

Печвар	16	49	71	3
(Рац)Мечка	26			15
Сигет(вар)	22	38	29	3
Шиклош	75	79	80	23
Ириг	7			
Вакан	45			
Виљан		40	57	34
Мали Иван	15	38		
Јаковала	17			
Куважда	15			16 Срба
Борјад	43	128	Њумја и Нова Боја 86	64
Поча	15			25
Велики Будмир	32		54	52
Бремен	56	56	73	83
Болман	63	83	112	160
Качфала	50	101	112	202
Дарда/Тарда	30	40	61	123
Велики Иван	37	91	37	37
Шарок	99		62	24
Илочац	21	68		50
Мађарбоја	30			77
Кишфалуба	62	90	121	122
(Барања)Бан	81	80	78	108
Брњевар	10	45	51	64
Моноштор	22			
Липова	44	103	112	40
Безедек	46			15
Мајш/Маиш	63	69	101	68
(Српски)Титош	55	80	88	61
Хидош	23	21	21	16
(Херцег)Суљош	46	77	85	183
Мохач	36	50	70	102
Ланчуг	71	70	108	30
Латоба	30			80
Шумберак	52	и Гарчин 110	119	84
Вемен	47	45	57	54
Божук	5			6 Срба
Сечуј	69	100	и Бата 124	145
Батосек	28	и Вардон 39	44	42
Мала Нана	40	114		29
Са(л)ка	30			29
Грабовац	12		121	6

СПИСАК БУДИМСКИХ ЕПИСКОПА:

1. Севастијан I, пре 1640.
2. Севастијан II, четврта или пета деценија XVII века
3. Симеон, до 1660.
4. Виктор, 1660. – око 1668.
5. Хаџи Кирил, око 1668. – око 1679.
6. Виктор, други пут око 1679. – после 1784.
7. Јефтимије (Поповић) од око 1685, потврђен 1695–1700.
8. Виђентије (Поповић Хаџилавић), 1708–1716.
9. Михаило (Милошевић), 1717–1728.
10. Василије (Димитријевић), 1728–1748.
11. Дионисије (Новаковић), 1751–1767.
12. Арсеније (Радивојевић), 1770–1774.
13. Софроније (Кириловић),1774–1781.
14. Стефан (Стратимировић), 1786–1790.
15. Дионисије (Папазоглу Поповић), 1791–1828.
16. Стефан (Станковић), 1829–1834.
17. Јустин (Јовановић), 1834.
18. Пантелејмон (Живковић), 1836–1839.
19. Платон (Атанацковић), 1839–1851.
20. Арсеније (Стојковић), 1852–1892.
21. Јеремија (Мађаревић), 1896.
22. Лукијан (Богдановић), 1897–1912.
23. Георгије (Зубковић), 1913–1951.
24. Хризостом (Војиновић), 1951–1952, није устоличен
25. Герман (Ђорић), 1952–1956, није устоличен
26. Арсеније (Брадваревић), 1960–1963, није устоличен
27. др Данило (Крстић), 1984/1988–2002.
28. Лукијан (Пантелић), 2002–

САДРЖАЈ

Предговор 5
Почеци Будимске епархије 9
Духовна обнова 22
Време реферoми 55
У епохи рађања нација 82
Владика Арсеније Стојковић 109
Епископ и патријарх Лукијан Богдановић 121
Епоха владике Георгија Зубковића 147
Послератне тегобе и духовна обнова – Будимска епархија
и њена историјска улога 177
Портрети будимских епископа 181
Број православних домова у Будимској епархији 197
Списак будимских епископа 199